



GRANSKINGARVERKÆTLANIN FYRI ØKISMENNING

**Livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum
í Føroyum - ein spurnakanning**

Olga Biskopstø og Martha Mýri

Granskingardepilin fyri Økismenning og MBF

ARBEIÐSRIT NR. 16/2007

ARBEIÐSRIT

WORKING PAPER

ISSN 978-99918-60-02-2

Granskingarverkætlanin fyri Økismenning

Center for Local and Regional Development

Jústabrekka 1 • Postrúm 159 • 700 Klaksvík

Tel. +298 45 77 44 • 37 44 77 (Suðuroy) • Fax + 298 45 77 43

e-mail: region@region.fo • Heimasíða: www.region.fo

Livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum - ein spurnakanning

Olga Biskopstø & Martha Mýri

**Granskingardepilin Fyri Økismenning og
Meginfelag teirra Brekaðu í Føroyum**

ARBEIÐSRIT NR. 16/2007

Um arbeiðsrit:

Arbeiðsrit eru samfelagsfakliga grundað arbeiði, sum eru minni í vavi og dýpd enn veruligar granskingarverkætlanir. Hesi rit kunnu eitt nú vera umbidnar kanningar, tvs. kanningararbeiði, sum Granskingardepilin ger móti gjaldi. Tað kunnu eisini vera ávegis arbeiði av størri granskingarverkætlanum, undirvisingar- og kunningartilfar ella tilíkt. Arbeiðsrit verða altíð skrivað á føroyskum. Hava fólk handrit, sum tey halda hóska til útgávu í Arbeiðsriti, eru tey vælkomn at seta seg í samband við depilin (sí adressu á forsíðuni).



**Livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum
- ein spurnakanning**

Olga Biskopstø & Martha Mýri

Útgevandi: Granskingardepilin fyri Økismenning og MBF, 2007

Prent: Lasertryk

ISBN: 978-99918-60-02-2

Fororð

Henda frágreiðing er um livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum. Kanningin er umbiðin av Meginfelag teirra brekaðu í Føroyum (MBF), ið er landsfelagsskapur hjá feløgum, umboðandi fólk við breki ella sjúku. Endamálið við kanningini er at fáa størri vitan um tann partin av limunum í MBF, sum eru fyrítíðarpensjónistar. Ein vitan, ið kann hjálpa felagsskapinum í arbeiðnum at bøta um korini hjá hesum bólkki.

MBF hevur sum endamál at tosa søk teirra, ið bera brek, m.a. við at skapa samstarv og netverk millum áhugafeløgini, umframt at ávirka og taka lut, har týðandi avgerðir verða tiknar. Tí hevur felagið tørv á skjalføstum tilfari. Umframt tørvin á størri kunnleika hevur felagið eisini áhuga í at stuðla undir fyrimyndarreglurnar hjá ST um, at øll lond eiga at fáa til vega hagtøl og gera livikorkanningar, ið lýsa umstøðurnar hjá teimum samfelagsbólkkum, ið ikki hava fullan førleika.

Kanningin er umframt at vera býtt í 7 partar, eisini býtt sundur í eina hagtalskanning og eina viðtalskanning. Tilfarið er rúgvismikið, og tí hevur talan í fleiri førum verið um val og frával. Okkurt kundi fingið minni og okkurt meira viðgerð, og í onkrum førum kundi raðfesting og skipan verið øðrvísi, men málið hevur verið at fingið eina so eftirfarandi lýsing av viðurskiftunum sum til ber, og tað er mín vón, at hetta er eydnast.

Ein stór tøkk til tykkum, ið játtaðu at luttaka og vildu greiða okkum frá lívi og gerandisdegi tykkara.

Granskingardepilin hevur fyrireikað og staðið fyri kanningini í samstarvi við MBF. Fyrireikandi arbeiðið var gjørt av Gesti Hovgaard og Marthu Hjalmsdóttir Mýri fyri Granskingardepilin, og Onnu Suffíu Djurhuus og Marjun Sigurðsdóttir fyri MBF.

Martha Hjalmsdóttir Mýri tók sær av innleiðandi arbeiðinum og fekk til vega hagtøl um fyrítíðarpensjónistar í Føroyum og hevur greinað tey. Olga Biskopstø hevur gjørt samrøðurnar, greiningina og skrivað frágreiðingina. Teir feilir og tey lýti, ið kunnu vera í frágreiðingini tekur undirritaða á seg.

Vit vilja fegin takka MBF, Leilu Solmunde og Onnu Suffíu Djurhuus fyri gott samstarv. Tøkk eigur Leif Olsen á Almannastovuni fyri arbeiðið at útvega viðtalspersónar, umframt Gestur Hovgaard fyri góð ráð og vegleiðing. Tøkk til tykkum Hallbera West frá AHR, Kristianna Winther Poulsen frá Granskingarráðnum, Doris Hansen frá MMR og Tórunn Guttesen frá Heilafelagnum fyri at hava lisið frágreiðingina, gjørt viðmerkingar og givið góð ráð. Eisini ein stór tøkk til Jákup í Skemmuni fyri málsliga vegleiðing.

Øllum tykkum, ið hava stuðlað kanningini fíggjarliga, takka vit eisini: MBF, Jólamerkjagrunnurin, Happadráttargrunnurin, Granskingarráðið, Eik Banki, Norðoya Sparikassi, Klaksvíkar kommuna, Vestmanna kommuna, Runavíkar kommuna, Tórshavnar kommuna, Føroya Lívstrygging, Almanna- og heilsumálaráðið.

25.apríl 2007

Olga Biskopstø, granskari



Innihaldsyvirlit

FORORÐ.....	3
INNIHALDSYVIRLIT	5
ÚRTAK	8
1.PARTUR - ENDAMÁL, ÁSTØÐI OG FRAMFERÐARHÁTTUR.....	11
ENDAMÁL.....	11
LIVIKORKANINGAR OG VÆLFERÐARSAMFELAGIÐ	12
HVÍ ER GRANSKING INNAN TÍLÍK EVNI TÝDNINGARMIKIL?	12
MÁLBOÐKURIN	13
KANNINGARHÁTTUR	14
KVANTITATIVA KANNINGIN	14
KVALITATIVA KANNINGIN	14
KVALITATIVI FRAMFERÐARHÁTTURIN	15
HVAT VERÐUR MÁTAEÐ	17
AT HAVA, AT ELSKA OG AT VERA	18
AT HAVA	19
AT ELSKA	19
AT VERA.....	20
SKIPAN AV FRÁGREIÐINGINI	21
2. PARTUR - FYRITÍÐARPENSJÓNISTAR – TØL OG TALVUR.....	22
FYRITÍÐARPENSJÓNISTAR Í SØGULIGUM BAKSÝNI	23
VØKSTUR Í FYRITÍÐARPENSJÓNISTUM Í FØROYUM FRÁ 1968 TIL 2004	24
MONGDIN AV FYRITÍÐARPENSJÓNISTUM Í FØROYUM	27
FYRITÍÐARPENSJÓNISTAR OG KYN	28
FYRITÍÐARPENSJÓNISTAR OG ALDUR	28
FYRITÍÐARPENSJÓNISTAR OG BORGARALIGA STØÐAN.....	30
FYRITÍÐARPENSJÓNISTAR OG BÚSTAÐUR	31
FÍGGJARLIGAR VEITINGAR.....	32
VIÐBØTUR OG STUÐUL	32
INNTØKUSAMANSETING.....	33
FYRITÍÐARPENSJÓNISTAR Á ARBEIÐSMARKNAÐINUM.....	34
NIÐURSTØÐA AV HAGTALSKANNINGINI.....	34
3. PARTUR - FYRITÍÐARPENSJÓN - GERANDSLÍV OG UMSTØÐUR.....	37
AT HAVA.....	37
FÍGGJARLIG OG MATERIELL LIVIKOR	37
FAKTA UM INNTØKU.....	37
STAKIR FYRITÍÐARPENSJÓNISTAR.....	38
GIFTIR FYRITÍÐARPENSJÓNISTAR.....	39
ÍBÚÐARVIÐURSKIFTI.....	40
TRUPULT AT FÁA ÍBÚÐ.....	41
AT KLÁRA SEG VIÐ LÍTLUM	42



NÝTSLUMYNSTRÍÐ BROYTIST	43
NØGDSEMI OG FÍGGJARLIGUR TRYGGLEIKI.....	44
ARBEIÐSMARKNAÐURIN.....	45
TÝDNINGURIN AV AT HAVA ARBEIÐ	45
TÚ ERT TAÐ TÚ GERT	46
AT VERA EIN VIRÐUR SAMFELAGSBORGARI.....	46
ARBEIÐ SUM FYRIMYND	46
AT MISSA TILKNÝTIÐ TIL ARBEIÐSMARKNAÐIN	47
TÍÐIN BEINT EFTIR	47
TÁ DYRNAR TIL ARBEIÐSMARKNAÐIN ERU AFTUR.....	48
HEILSUSTØÐA OG AVMARKINGAR	49
ARBEIÐSMØGULEIKAR OG DREYMAR	49
KOMPENSERA FYRI SAKNIN AV ARBEIÐI.....	50
ARBEIÐ OG ÓTTIN FYRI AT MISSA PENSJÓNINA	51
ÚTBÚGVING OG ENDURBÚGVING.....	52
AT KOMA Í GONGD ALT FYRI EITT	53
UMSTØÐUR Í DANMARK Í MUN TIL Í FØROYUM	54
ÁHUGIN FYRI AT LESA OG LÆRA.....	55
AT LIVA EITT VIRKIÐ LÍV	56
LEIKLUTURIN HJÁ “TÍ ALMENNA”	56
LÍVSVIRÐI SUM TILFEINGI.....	57
TÁ ALT BYRJAR	58
FRÁ BORGARA TIL BRÚKARA	59
STOVNAR OG TÆNASTUR	60
ALMANNASTOVAN	61
HJÁLPARTÓLAMÍÐSTØÐIN	64
HEILSUVERKIÐ	66
NÆRVERKIÐ	68
LUTTØKA OG ATGONGD.....	68
ATGONGD TIL BYGNINGAR OG TILTØK.....	69
TÁ FYSISK FORÐING GERST EIN MENTAL FORÐING.....	70
FLUTNINGUR ER FRÆLSI	71
ATGONGD TIL KUNNINGARTÓL OG -TØKNI	72
ATGONGD TIL VEGLEIÐING OG KUNNING.....	73
AT HAVA MØGULEIKAN AT FERÐAST	74
4. PARTUR - AT ELSKA	77
FAMILJUNNAR LEIKLUTUR.....	77
ÍTØKILIGAR UPPGÁVUR, IÐ FAMILJAN ÁTEKUR SÆR.....	77
LEIKLUTURIN HJÁ FORELDRUM, HJÚNAFELAGA, BØRNUM OG SYSKJUM	78
FAMILJAN TRÁROYND	78
AT LATA NAKAÐ AFTURFYRI	79
SAMLEIKI OG FAMILJULÍV.....	80
SAMLEIKIN SUM PARTNARI.....	80
VINIR OG SOSIALT NET	81
ÍTRIV OG TILTØK UTTAN FYRI HEIMIÐ.....	82
LUTTØKA Í MENTANARLIGUM TILTØKUM	83
FRÍTÍÐARÍTRIV HEIMA	84



EIN ÓSKIPAÐUR GERANDISDAGUR	84
SOSIAL ISOLATIÓN.....	85
EINSEMI.....	86
5. PARTUR - AT VERA NAKAR.....	89
TRYGGLEIKI	89
AT VERA PARTUR AV SAMFELAGNUM.....	89
LÍVSVIRÐI.....	90
SJÁLVSFATAN OG SJÁLVKENSLA	91
TÁ SJÁLVSÁLITÍÐ SVÍKUR	92
AT SØKJA SÆR HJÁLÐ OG KUNNING.....	93
AT RØKKA MÁLUM Í LÍVINUM.....	93
PERSÓNLIK MENNING	95
ÁVIRKAN OG LUTTØKA.....	95
NIÐURSTØÐA AV PARTI 3-5	96
6. PARTUR – KJAK OG VIÐGERÐ	99
GERANDISLÍV	99
LUTTØKA Í SAMFELAGSLÍVINUM	100
GERANDISLÍV – KVINNUR OG MENN	103
EITT GOTT LÍV HÓAST SJÚKU OG BREK.....	104
MARGINALISERING.....	105
ARBEIÐSMARKNAÐURIN.....	105
EIN RÚMLIGUR ARBEIÐSMARKNAÐUR	106
MARGINALISERING EIN VAKSANDI TRUPULLEIKI.....	108
ALMANNASTOVAN, HJÁLPARTÓLAMÍÐSTØÐIN OG HEILSUVERKIÐ.....	110
ALMANNASTOVAN	110
HJÁLPARTÓLAMÍÐSTØÐIN	112
HEILSUVERKIÐ	113
FAMILJAN OG VÆLFERÐARSAMFELAGIÐ.....	115
7. PARTUR - NIÐURSTØÐA OG TILRÁÐINGAR	116
HVAT KANN GERAST.....	116
BÓKMENTIR.....	120
SPURNALEIÐVÍSARI	124

Úrtak

Henda kanning av livikorumum hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum, er ein kvantitativ hagtalskanning, ið byggir á tilfar, ið er fingið til vega frá Hagstovu Føroya og Almanastovuni, og ein kvalitativ viðtalskanning, ið byggir á 20 samrøður við fyrítíðarpensjónistar, í aldrinum 19 til 65 ár, og umboðar kvinnur og menn úr øllum økjum í landinum. Fyri at skipa frágreiðingina hava vit m.a. býtt hana sundur í 7 partur og nýtt hugtøkini at hava, at elska og at vera.

Hagtalskanningin vísir, at fyrstu sosialu skipanir í Føroyum sóu dagsins ljós í fyrru helvt av 20'undu øld. Tann fyrsta lógin um avlamispensjón kom í 1939, í 1967 bleiv lógin broytt, og í 1999 kom tann lógin, sum vit nýta í dag.¹

Í Føroyum eru 8% av fólkinum - millum 18–66 ár - fyrítíðarpensjónistar, og talið er lutfalsliga javnt býtt í mun til fólkatálið millum ymisku økini í landinum.

Teir flestu fyrítíðarpensjónistar fáa miðal fyrítíðarpensjón, og tey flestu av hesum eru kvinnur, ið eru oman fyri 50 ár. Væl fleiri menn enn kvinnur fáa hægstu fyrítíðarpensjón og býtið millum giftar og ógiftar fyrítíðarpensjónistar er lutfalsliga javnt.

Inntøkan hjá stökum og giftum fyrítíðarpensjónistum við hægstu fyrítíðarpensjón liggur millum 137-156.000,- kr. árliga, fyri skatt, og hjá giftum fyrítíðarpensjónistum við miðal fyrítíðarpensjón millum 110-113.000,- kr. árliga. Samanborið við eina vanliga arbeiðaraløn, ið liggur um 200.000,- kr. árliga, kann sigast, at talan er um ein lágløntan bólk í samfelagnum. Færri enn helvtin av fyrítíðarpensjónistunum í Føroyum hava arbeiðsinntøku afturat pensjónini.

Triðo til fimti partur av spurnakanningini er tann kvalitativa viðtalskanningin, ið hevur sum endamál at fáa til vega eina neyva lýsing av livikorumum hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum.

Frágreiðingin byggir á samrøður við 20 tilvildarliga útvaldar fyrítíðarpensjónistar, ið greiða frá teirra gerandislívi. Vit fáa m.a. kunnleika til fíggjarlig, materiell, sosial og persónlig viðurskifti hjá hesum samfelagsbólki. Hvør einstakur hevur sína lítlu søgu at siga, sum samanlagt gevur eina mynd av samfelagnum, har gerandislívið verður livað.

Myndin, vit fáa av fyrítíðarpensjónistunum í Føroyum, vísir, at nakrir fyrítíðarpensjónistar eru nøgdir við umstøðurnar og klára seg við pensjónini og tí hjálp, teir fáa frá familjuni, meðan ein stórur bólkur ikki hevur nøktandi livikor. Trong fíggjarviðurskifti, vantandi innihald í degnum, sosial avbyrging, vantandi móguleikar at mennast fakliga og persónliga, eru millum annað orsakir til hesa støðu.

Í viðgerðini fáa vit innlit í fíggjarligu og materiellu umstøðurnar, ið fyrítíðarpensjónistar hava, umframt aðrar persónligar ressursir. Vit síggja m.a., at tað sum fyrítíðarpensjónistar hava av materiellum móguleikum, fyrst og fremst er grundað á pensjónsupphæddina, tey fáa útgoldna. Fyri tey flestu er talan um eina upphædd, ið er so lág, at neyðugt er at gera serlig tiltøk fyri at fáa peningin at røkka til tað mest neyðuga. Tey, sum ikki hava eina inntøku afturat pensjónini, ella hava ein

¹ www.logting.fo Løgtingslóg nr. 48 frá 10 mai 1999 um almannapensjónir o.a.

hjúnafelaga, ið kann vera høvuðsuppihaldari, liva á einum minstamarki, hvat viðvíkir fíggjarligum livikorum.

Hóast fíggjarliga skerd, hava tey flestu allar vanligar hentleikar, eitt nú húsarhaldstól og samskiftistól, tað veri seg sjónvarp, telefon, teldu o.a. men neyðugt er at avmarka nýtsluna.

Umframt tað fíggjarliga og materiella hevur annað tilfeingi hjá fyrítíðarpensjónistunum eisini ávirkan á lívsumstøðurnar, m.a. er talan um bústað, heilsu, arbeiði, útbúgving og atgongd til tæmastur og tiltøk. Kanningin vísir, at á flest øllum hesum økjum eru avmarkingar og trupulleikar av einum og øðrum slag, líka frá bústaðarviðurskiftum, útihýsing frá arbeiðsmarknaðinum til vantandi móguleika fyri nøktandi viðgerð og uppvenjing. Alt umstøður, ið ávirka livikorini tann verra vegin, minka um lívsvirði og í ringasta føri hava einsemi og avbyrging við sær.

Nakrir av nevndu trupulleikum eru tengdir at m.a. fyriskipanum og stovnum. Eitt nú bendir trupulleikin við vantandi viðgerð og uppvenjing á veikleikar í tæmastuni frá heilsuverkinum, men aðrir trupulleikar eru knýttir at tæmastuni frá eitt nú Almánastovuni og Hjálpartólamiðstøðini.

Samskiptið við og millum almennu stovnarnar er ikki í nóg stóran mun nøktandi, og stórir saknur er á kunning og vegleiðing. Flestu fyrítíðarpensjónistar sakna eitt størri útboð og eina samskipan av tiltøkum og tilboðum, ið kann skapa grundarlag fyri einum virknari lívi hóast skerdan førleika.

At elska er í lívinum hjá fyrítíðarpensjónistum spurningurin um í hvønn mun familjan hevur umstøður at traðka til og hjálpa tí, sum er sjúkur og ber brek í Føroyum. Kanningin vísir, at familjan hevur ein sera stóran og avgjördan leiklut, tá ið ræður um umsorgan og sosiala trygd fyri tann einstaka fyrítíðarpensjónistin. Tey, ið hava eitt veikt trygdarnet, kunnu hava trupult við at fóta sær. Umframt familjuna fáa fyrítíðarpensjónistar í ávísan mun eisini hjálp frá vinum og nærumhvørvinum. Men tey flestu hava tó ein avmarkaðan vinaskara, og sosiala luttøkan er ikki stór.

Tað er munur á, hvussu virknir fyrítíðarpensjónistar eru í ítrótti og mentan. Nakrir luttaka á jøvnum føti við onnur, og ein partur gera ólönt arbeiði í m.a. samkomum, men kanningin vísir, at nógv teir flestu ikki eru virknir. Hetta hevur tað við sær, at størsti parturin av tilveruni verður avmarkaður til heimið. Kvinnurnar tykjast at hava lættari við at finna seg til rættis heima enn menn, ið hava ilt við at finna sær ítriv, ið teir meta gevur meining. Fyri ein part av fyrítíðarpensjónistunum er avleiðingin av óvirkni og lítlum innihaldi í gerandisdegnum, at ein “einki hevur at fara upp til” og fyri fleiri merkir hetta sosiala isolatió og einsemi.

Hóast ein partur av fyrítíðarpensjónistunum ikki er sosialt virkin, eru flest allir áhugaðir í samfelagsviðurskiftum og fylgja væl við tí, sum fyriferst í samfelagnum. Teir flestu lesa nógv og fylgja við í fjølmiðlunum. Hóast henda áhuga eru tey sera fá, ið sjálvi taka lut í samfelagskjakinum og eru politiskt virkin. Nøkur eru virkin í felagnum, ið umboðar teirra sjúku, og meta, at tey á henda hátt ávirka sína støðu.

At *vera nakar* er ein av umráðandi spurningunum, ið henda kanning eisini umboðar. Ein stórir partur av fyrítíðarpensjónistunum, meta seg ikki - í nóg stóran mun - at hava móguleikar og umstøður fyri fakligari og persónligari menning og fáa tí ikki høvi at “vera nakar” í samfelagnum. Fleiri vísa á, at útihýsingin frá arbeiðsmarknaðinum, uttan at nakað annað kemur í staðin, er høvuðsorsøkin, men

aðrar avmarkingar eiga eisini sín lut. Ein móguleiki at fyrirbyggt og mótvirkað slíkari støðu er sambært fyrítíðarpensjónistunum, ein samskipandi og uppsøkjandi tænasta, ið umfarar persónliga kunning, vegleiðing og tilrættalegging av einum virknari gerandisdegi.

Ein onnur forðing fyri nøktandi livikorum er kenslan av at vera avbyrgdur frá samfelagnum. Ein stórir partur av fyrítíðarpensjónistunum kennir seg meira ella minni avbyrgdan, og nøkur kenna seg beinleiðis útstoytt, ella ekskluderað. Høvuðsorsøkin til hetta tykist at vera vantandi tilknýti til arbeiðsmarknaðin og vantandi luttøka sum heild. Fyri mong er henda avbyrgda tilveran heima, orsök til veika sjálvkenulu og lítið sjálvsálit.

Flestu fyrítíðarpensjónistar hava ein dreym um eitt virkið og mennandi lív, men teir hava ikki orku til at stríðast fyri hesum. Sagt verður, at ein skal vera bæði treiskur og hava hvassar albogar, skal hetta eydnast.

Í seinasti parti av kanninginini viðgera og taka vit upp til kjak nøkur av teimum evnum og ivamálum, ið verða reist í frágreiðingini. Vit taka m.a. afturíftur hugtakið gerandislív. Vit viðgera spurningin um arbeiðsmarknaðin og marginalisering, umframt viðurskifti, ið viðkoma Almannastovuni, Hjálpartólamiðstøðini og sjúkrahúsverkinum. Gerandislív sum fyrirbrigdi er sera áhugavert, og gransking innan hetta økið vísir hvussu týðningarmikið tað er, at menniskja far høvi at skapa sær eina tilveru, ið nøktar grundleggjandi tørvir og hevur samljóð við fatan, vanar og virðir, hjá tí einstaka. Í spurninginum um arbeiðsmarknað og marginalisering, koma vit inn á ástøði og kjak, ið er í okkara grannalondum um hetta evnið. Avleiðingin, ið marginalisering tykist hava, er lík tí, sum fyrítíðarpensjónistar greiða frá í hesi kanning.

Fleiri fyrítíðarpensjónistar uppliva samskiftið við Almannastovuna og Hjálpartólamiðstøðina sum trupult. Ein orsök tykist vera ein andsøgn millum professionella leiklutin hjá Almannastovuni og Hjálpartólamiðstøðini og ynski og tørv hjá fyrítíðarpensjónistunum. Mong gerast ónøgd og ørkymlað, tá væntan um hjálp verður avvíst, og halda, at hetta er grundað á lógarteknisk viðurskifti, heldur enn lívsumstøðurnar hjá tí einstaka pensjónistinum. Almannastovan harafturímóti vísir á, at tey royndu tað, tey eru ment, fyri at veita eina góða tænastu eftir lógum, reglum og mannagongdum, tey hava at arbeiða eftir, men gera samstundis vart við, at tørvur er á einari “tænastulóg” eins og í Danmark.

Samanborið við okkara grannalond eru umstøðurnar hjá fyrítíðarpensjónistunum í Føroyum ikki eins góðar á øllum økjum. Tá tað kemur til endurmenning (rehabilitering), samskipandi tænastr, umframt tilboð og tænastr, ið hava sum endamál at skapa virkni í gerandisdagin, halda Føroyar aftaná. Fíggjarliga er eisini munur, tí pensjónsupphæddirnar í Føroyum eru lægri enn tær í eitt nú Danmark. Tá tað kemur til stuðul og hjálp frá familjuni, standa Føroyar helst ikki aftan fyri hini norðurlondini, tó uttan at hetta skal sigast við vissu, tí eingi tøl eru, ið vit kunnu samanbera við. Vit kunnu tó staðfesta, við hesi kanning, at í Føroyum verður familjan brúkt í sera stóran mun. Sosiologurin Eva Sundstrøm (Sundstrøm:2006) ið hevur kannað hesi viðurskifti í Norðurlondum sigur m.a., at hetta er eitt dømi um, at vit ikki hava eitt veruligt vælferðarsamfelag, tí samfelagið í ov stóran mun leggur byrðarnar á familjuna.

Livikorkanningin endar við einum samandrætti, niðurstøðu og tilráðingum um hvat kann gerast fyri at bota um tær umstøður, ið greitt er frá í hesi kanning.

1. Partur - Endamál, ástøði og framferðarháttur

Endamál

Árið 2003 varð nevnt “ár teirra brekaðu”, og varð støðan hjá teimum, sum bera brek á mangan hátt umrødd. Men av tí, at so fáar nágreiniligir upplýsingar finnast um henda bólk í føroyska samfelagnum, var hann trupul at umrøða.

Hetta undirskotið av skjalføstum tilfari ynskti Meginfelag Teirra Brekaðu (MBF) at gera nakað við, og fór tí undir at savna inn og leggja seg eftir at fáa til vega nágreiniligari tilfar, ið lýsir støðuna hjá limum teirra. Henda livikorkanning er millum tey átøk, ið skulu vera við til at bøta um kunnleikan til viðurskifti hjá sjúkum og teimum sum bera brek í Føroyum.

Føroyar verða ofta lýstar sum eitt vælferðarsamfelag, ájavnt við hini Norðurlondini, og nógv hesi seinnu árin hava Føroyar eisini havt ein stóran búskaparvøkstur. Samfelið verður støðugt útbyggt, og tilboð og tænastr økjast alsamt. Men avspeglar hesin vøkstur støðuna hjá teimum, sum eru sjúk og bera brek í Føroyum? Hvussu eru livikorini hjá teimum? Og í hvønn mun kunnu hesar umstøður samanberast við okkara grannalond?

Grundað á hesar spurningar heitti MBF á Granskingardepilin fyri Økismenning um at gera uppskot til eina livikorkanning. Ein tílk kanning er ongantíð fyrr gjørd í Føroyum², og tí varð mettt, at stundin var komin til at kanna, hvussu hesin samfelagsbólkur veruliga hevur tað.

Sameindu Tjóðir (ST) áleggur eisini øllum tjóðum at upplýsa um og kanna livikorini hjá teimum brekaðu. Hetta varð millum annað kunngjørt í ST fyrimyndarreglunum, sum Almanna- og Heilsumálaráðið kunngjórði í 1997. Regla 13. sigur: “at tjóðir hvør sær hava evstu ábyrgd at savna og upplýsa um livikorini hjá brekaðum, og stuðla umfatandi gransking á øllum økjum, eisini um teir meinbogar, sum ávirka lívið hjá teimum brekaðu”.³ Hetta mál var MBF eisini sinnað at stuðla undir.

MBF varð stovnað í 1981, og er landsfelagsskapur umboðandi 23 áhugafeløg við tilsamans uml. 6000 limum. Hesi 23 áhugafeløgini verða býtt í fýra bólkur: 1) tey, sum hava rørslubrek, 2) samskiftisbrek, 3) medisinsk og 4) sálarlig/neurologisk brek. At stuðla hesum feløgum og at virka fyri samstarvi millum feløgini,

² Tó kann nevast at tríggar kanningar, sum viðgjördu livikorini hjá føroyingum í Føroyum í kreppuárunum, vórðu gjørdar miðskeiðis í 1990unum. Kanningarnar vóru “Um livikor føroyinga” frá 1994, sum Karin Toftegaard skrivaði; ”Viðtalskanning – livikor føroyinga 1989 samanborið við 1994”, sum Karen Heinesen legði til rættis; ”Hvat kostar matur og drekka - Um livikor føroyinga”, sum Sigríð Dalsgaard og Elisabeth Akursmørk gjördu í 1997. Tann fyrsta av hesum var ein kvantitativ kanning, sum bygdi á dátur frá Toll og Skattstovu Føroya, og tann næsta var ein kvalitativ (dygdarlig) viðtalskanning, sum bygdi á samrøður við 25 føroyskar familjur, meðan tann triðja var ein útrokning, hvat tilráddur matur hjá eini vanligari føroyskari familju kostar. Eisini eru kanningar og álit gjørd, sum einans umfata tey, sum bera ávís brek, t.d. kanningin av teimum apopleksiraktu í Føroyum, sum Dennis Holm fyri Granskingardepilin skrivaði í 2003.

³ Sameindu Tjóðir: ”Fyrimyndarreglur um at útvega javnlíkar møguleikar fyri brekað fólk”. *Almanna- og heilsumálastýrið*, Føroyar, November 1999

Livikorkanningar og vælferðarsamfelagið

Livikorkanningar vórðu fyrstu ferð gjørdar í USA í 1960unum, har endamálið var at lýsa sosialu, búskaparligu og politisku korini hjá teimum ymisku sosialu bólkunum í samfelagnum, og at finna fram til skilnaðir millum sosialar bólkur. Hetta var liður í kanningum av, hvussu væl vælferðarverkætlanin hjá politisku myndugleikunum virkaði. Við at gera langtíðar livikorkanningar kundu politisku myndugleikarnir fáa spurningar, sum hesar svaraðar: Hvar eru vit í dag? Hvørji mál seta vit okkum? Hvørja ávirkan hevur tann førði politikkurin havt á livikorini í samfelagnum?

Áhugin fyri hesum kanningum var grundaður á tørvin at kanna, um búskaparligur vøkstur veruliga bøtti um livikorini hjá borgarunum, og bygdi eisini á eina misnøgð við, at nýta BTÚ sum vælferðarmát.

Í Norðurlondum hevur eisini verið áhugi fyri at gera livikorkanningar, og fyri at kanna, hvussu vælferðarsamfelagið virkar. Livikorkanningar eru eisini gjørdar, ið viðgera støðuna hjá teimum, sum bera brek

Tey flestu Norðurlondini eru skipað eftir tí vælferðarleisti, sum verður kallaður “universal modelið”. Hetta er tað mest víðfevnda vælferðarmodellið, við tí stóra almenna sektorinum, sum tryggjar vælferðina hjá øllum borgarum – uttan mun til tilknýti hjá tí einstaka til arbeiðsmarknaðin.

Føroyski vælferðarpolitikkurin hevur verið tengdur at danska vælferðarpolitikkinum. Við rammulógini frá 1995⁴ fingur føroyskir myndugleikar heimild at yvirtaka og áseta reglur viðvíkjandi uppgávum, veitingum og fyrisiting av almannaverkinum innan vælferðarøki. Tó skuldu dansku reglurnar vera í gildi, inntil føroyskir myndugleikar høvdu gjørt føroyskar reglur. Hetta arbeiðið skuldi vera liðugt í 1999, men við undantak av onkrari broyting í 2001, er tó ikki komið á mál enn. Tað eru ymiskar áskoðanir á, í hvønn mun vælferðarpolitikkur veruliga verður førður í Føroyum, og ein, ið hevur viðgjørt hetta evnið, er sosiologurin Eva Sundstrøm. Hon vísir á, at Føroyar bert í ávísan mun kunnu metast at vera eitt vælferðarsamfelag (Sundstrøm 2006). Hetta koma vit nærri inn á seinni.

Ein livikorkanning er ein háttur at granska í sosialum viðurskiftum, og kann nýtast sum parameter ella eitt mát fyri vælferð. Men hetta er mest av øllum ein háttur at kasta ljós á nøkur viðurskifti í samfelagnum og vera eitt ískoyti til kjakið um Føroyar sum vælferðarsamfelag. Í næsta parti vísa vit meira nágreiniliga, hvat kann spyrjast burtur úr at granska í sosialum viðurskiftum.

Hví er gransking innan tílík evni týðningarmikil?

Tíðum verður ført fram, at samfelagsgransking av ymiskum slag er ikki neyðug, tí “vit vita, at tað er soleiðis! Ella, at vit vita, at hatta er ein trupulleiki! Ongum nýtist at granska fyri at siga okkum tað!” Men hesin hugburður økir ikki okkara vitan um samfelagið, hann hjálpir okkum heldur ikki at skilja støðuna hjá teimum ymisku samfelagsbólkunum og kann ikki geva okkum prógv um, hvussu samfelagsgongdin er.

⁴ www.logting.fo, Lov nr. 315 frá 17. mai 1995 om sociale ydelser på Færøerne sum broytt við løgtingslóg nr. 130 frá 8. Oktober 2001

Við at granska í sosialum viðurskiftum, sum t.d. teimum hjá fyrítíðarpensjónistunum, kunnu vit m.a.:

- Staðfesta munin millum tey mál, sum verða sett í vælferðarpolitikkinum, og veruleikan.
- Vísa á teir veikleikar, sum kunna vera í okkara vælferðarskipan.
- Upplýsa um veruligu støðuna hjá borgarunum í landinum.
- Staðfesta broytingar, sum tann vanligi borgarin í samfelagnum upplivir.
- Vísa á viðurskifti, sum fólk annars ikki eru vordin varug við.
- Gera fólk varug við møguligar trupulleikar, sum síðani kunna loysast, áðrenn ov seint er.

Við eini kanning av livikoronum hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum, hava vit eitt grundarlag fyri at staðfesta viðurskifti, sum frammanundan hava verið hildin at verið til staðar. Vit kunna síggja, um samsvar er millum væntan um eitt samfelag, ið er fyri øll, og tann veruleika, ið tann einstaki livir í. Vit kunna møguliga vísa á nakrar veikleikar ella styrkir við núverandi skipan. Tað kundi hent, at nøkur viðurskifti komu fram, sum ikki vóru hildin at galda í Føroyum, og møguliga kunna vit koma fram á nøkur viðurskifti, sum kunna loysast, áðrenn tey gerast ein trupulleiki.

Um kanningar, sum framhald av hesari, verða gjørdar, kunna tær staðfesta, um broytingar fara fram viðvíkjandi livikoronum hjá teimum, sum bera brek, og hvørjar orsøkirnar eru til møguligar broytingar, og vit fáa eisini tilfar, ið kann nýtast til at samanbera støðuna í Føroyum við viðurskifti í okkara grannalondum.

Málbólkurin

Tað eru nakrir heilt serligir trupulleikar, sum eyðkenna gransking av livikoronum hjá teimum, sum bera brek. Kanningar av slíkum slagi eru torfórar at gera, fyrst og fremst tí nógv kjak hevur verið um tulkingspurningar í sambandi við hugtakið “brekað”. Henda tulkning er avgerandi fyri, hvussu breiður bólkurin, sum verður umboðaður í kanningini, verður. Sambært fyrimyndarreglunum hjá ST merkir hugtakið brek “*at hava mist ella at hava avmarkaðar móguleikar til at vera uppi í samfelagslívini á jøvnum føti við onnur.*”⁵

Ein annar trupulleiki í hesum sambandi er, at tey, sum eru sjúk ella bera brek, vanliga ikki eru skrásett nakrastaðni, og tí er torført at vita, hvussu stórir hesin bólkur er. Men fleiri móguleikar eru at loysa henda trupulleika, t.d. við at nýta fyrítíðarpensjónistar sum grundarlag, við at nýta áhugafeløg fyri tey, sum bera brek, sum útgangsstøði, ella við at gera landsumfatandi viðtalskanningar fyri at staðfesta, hvussu nógv bera brek.

Valið av granskaðum málbólki í hesi livikorkanning bleiv: **fyrítíðarpensjónistar við miðla og hægstu fyrítíðarpensjón.** Hervið var valið avmarkað til ein ávísan bólk í samfelagnum, sum eisini merkir, at kanningin ikki umboðar øll, sum eru sjúk og bera brek í Føroyum.

Henda avmarking er eitt val, partvíst tí at hesin bólkur er skrásettur, og fyri ikki at gera kanningina ov stóra í vavi. Frávalið av bólkinum, ið fær lægstu fyrítíðarpensjón grundar á, at hetta er ein sera breiður bólkur, harav ein partur fær

⁵ ST fyrimyndarreglur, 1999, s. 10.

fyrítíðarpensjón av sosialari orsök. Hetta merkir, at tað framvegis eru bólkar, ið tørva at verða kannaðir eins og tann, vit her hava valt út, m.a. tey menningartarnaðu, fólk við lægstu avlamispensjón o.o. Gransking er eisini ein spurningur um pengar, og tí er hon bundið at almenna áhuganum í at stuðla undir sosiala gransking.

Allýsing av málbólkinum:

Málbólkurin er avmarkaður til, at fevna um fyrítíðarpensjónistar, við hægstu og miðal fyrítíðarpensjón. Aldursbýtið í kanningin er 18-62 ár, harav eru tey flestu í aldrinum 18 – 49 ár. Valið grundar á, at hesin aldursbólkur í útgangsstøðinum er mest virkin í samfelagslívinum, og nýtir flestu vælferðartilboðini. Fyrítíðarpensjónistar eru fólk millum 18-66 ár, sum hava varandi niðursett arbeiðsføri. Hægsta fyrítíðarpensjón verður latin teimum, ið eru 100% óarbeiðsfør, miðal avlamispensjón verður latin teimum, hvørs arbeiðsførleiki er skerður við minst 2/3. Lægsta avlamispensjón verður latin teimum við arbeiðsførleika, sum er skerður við minst einari helvt.

Kanningarháttur

Kvantitativa kanningin

Endamálið við verkætlanini er at lýsa livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum, bæði tá tað snýr seg um kvantitativ og kvalitativ viðurskipti, og tí er kanningin fevnd av hesum báðum framferðarháttum.

Tamm kvantitativa tilgongd og lýsir m.a., hvussu nógvir fyrítíðarpensjónistar eru í føroyska samfelagnum. Hvussu teirra sosiala støða er, eitt nú kyn, aldur, sambúgvandi, pensjón, eftirverandi arbeiðsførleiki, lønarinntøka framíhjá umframt pensjón, bústaður pr. øki o.a. Tað er trupult at fáa hendur á hagstølum innan sosiala økið, men batar eru at hóma, tí m.a. atgongd til hagstøl frá m.a. Hagstovu Føroya og Almannastovuni eru øktir. Tað hevur verið ein vansi, at vit ikki sjálvi hava havt atgongd til hagstøl frá Almannastovuni, men bert hava fingið tøl, vit hava biðið um. Hetta ger, at nakrar upplýsingar, sum kundu verið áhugaverdar, møguliga ikki eru við. Hvat viðvíkir dagfördum tølum, eru tey nýggjastu tøluni vit hava, frá 2005, og onnur eru eldri enn tað. Vit meta tó, at hetta ikki broytir tilfarið nevnivert, tí tað er sannlíkt, at hesar umstøður ikki eru stórvegis broyttar eftir 2-3 árum.

Kvalitativa kanningin

Seinni partur av kanningini er ein kvalitativ kanning, ið skal lýsa og greina gerandislívið hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum. Hetta er meira djúptøkin kanning, ið lýsir støðuna úr sjónarhorninum hjá tí einstaka.

Tað eru uml. 1300 fyrítíðarpensjónistar í Føroyum, ið fáa hægstu og miðal fyrítíðarpensjón⁶, og allir hava teir síni sereykenni, persónsmensku og sosialu

⁶ Sí mynd 3, í 2.parti.

bakgrund. Men fyri at læra tann einstaka at kenna, er neyðugt at fáa hann at greiða frá síni søgu, lívsstøðu og persónligu hugsan. (H. Olsen 2002).

Hóast hetta bert sigur nakað um tann einstaka, so kunnu vit - við støði í framferðarháttum innan samfelagsvísindini - skipa eina kanning, ið megnar at skapa eina heildarmynd burtur úr frágreiðingum hjá einstaklingum, t.v.s. tann lítla søgan verður kopláð til ta stóru søguna, og vit fáa eitt mynstur ella eina mynd, ið kann sigast at vera galdandi fyri heildina. Í hesum sambandi kunnu vit nevna amerikanska sosiologin C. Wright Mills (Fuglesang, Rasmussen, Olsen 2007/104) ið sigur, at í samfelagsvísindum ber til at hava eina ambitión um: (á donskum máli):

“en historisk sensitiv samfundsvidenskab, der kan koble den “lille historie”, dvs. hvordan mennesker oplever og håndterer deres livsbetingelser i hverdagen med “den store historie” dvs. hvordan samfundets politiske, økonomiske og kulturelle makrosammenhænge og kampene herom farandrer sig historisk”.

Kvalitativi framferðarhátturin

Vit hava valt at gera eina viðtalskanning, ið umboðar 20 fyrítíðarpensjónistar í Føroyum. Tá talan er um eina kvalitativa kanning eru 20 samrøður í mun til samlaða talið av málbólkinum, ið er 1322 (31. des. 2005), ein góð umboðan. Fyri at viðtalspersónarnir skulu vera tilvildarlíga útvaldir, var heitt á Almannastovuna um at taka hesar persónar út úr teirra skipan. Hetta játtaði Almannastovan og fekk hesi frámerki at ganga eftir:

- Tey valdu skulu umboða eitt javnt býti av fyrítíðarpensjónistum við miðal og hægstu pensjón.
- Tey skulu í einum jøvnum lutfalli umboða teir fyra bólkar av breki, ið MBF er umboðað av. Tað merkir fólk, ið hava rørslubrek, samskiftisbrek, medisinsk og sálarlig/neurologisk brek.
- Miðað verður eftir, at tað skulu vera helvt um helvt kvinnur og menn.
- Landafrøðiliga býtið skal vera so javnt, sum til ber.
- Miðast skal eftir, at tey útvaldu eru í aldrinum 19 – 49 ár.

Talvan niðanfyri vísir býtið millum tey, sum luttóku í kanningini. Her sæst, at talið á teimum, ið fáa hægstu pensjón er 7. Av hesum eru fimm menn og tvær kvinnur. Av teimum 13, sum fáa miðal fyrítíðarpensjón eru 6 kvinnur og 5 menn. Kynsbýtið í kanningini er 8 kvinnur og 12 menn, sostatt er ein lítil yvirvág av monnum. Hvat viðvíkir økjunum, eru hesi javnt umboðað. Aldursbýtið vísir, at 15 av 20 eru í aldrinum 19-49, megan 5 eru eldri enn 49 ár. Tey flestu eru gift, og tey flestu hava fysisk brek. Samanumtikið meta vit, at javnvágin millum teir ymisku bólkar er góð, serliga tá hugsað verður um, at hóast miðað varð ímóti einum jøvnum býti, so kundi kanningin bert laga seg eftir teimum, ið játtaðu at luttaka.

Pensjón		Økið		Kyn		aldur		Hjúnar st.		Brek	
Hægstu	7	Norð.	4	Kven	8	19-29	2	Gift	15	Fys.	15
Miðal	13	Eyst.	4	Kall	12	30-40	6	Støk	5	Psyk.	5
		Vest	5			41-49	7				
		Mið	4			50-59	3				
		Suður	3			60-65	2				

Kelda: Granskingardepilin fyri Økismenning 2007

Fyri at tryggja dygdina á hesi livikorkanning, hava vit fylgt leiðreglum, ið fevna um kvalitativa framferð innan gransking, bæði tá tað viðvíkir framferðarhátt og viðgerð av tilfari. (Henning Olsen 2002)

Arbeiðið var í stuttum skipað soleiðis:

1. Ivamálsorðing og endamál vóru orðað í samráð við MBF.
2. Tilrættalegging av samrøðum.
3. Ein spurnaleiðvísari var gjørdur. Dentur varð lagdur á, at viðtalspersónarnir í størst møguligan mun finga høvi til at greiða frá sínum upplivingum, uttan avbrot. Leiðvísarin varð mest nýttur fyri at tryggja, at allar samrøðurnar komu inn á tey valdu høvuðsevnini. Sí fylgiskjøl.
4. Skipan av samrøðum, bandupptøka og útskriving av bondum. Tilfarið fevnir um 20 bandupptøkur millum 70 og 140 minuttir hvør.
5. Ein greiningarætlan varð gjørd. Hon skuldi tryggja “validitet” og “reliabilitet” í kanningini. Vit valdu at viðgera bandútskriftirnar við støði í “induktivari” koding og “open-code” strategi. (Hennig Olsen 2002).
6. Frágreiðing skrivast og lögð fyri almennin. Í frágreiðingin hava vit í ein ávísan mun valt at endurgeva útsagnir. Hetta fyri at økja forstålsu fyri kompleksum samanhøgum.

Nakrir trupulleikar hava verið ávegis í kanningararbeiðinum. M.a. tók tað Almannaastovuni sera langa tíð at fáa hendur á viðtalspersónunum. Hetta førði í fyrsta umfari til, at kanningin bleiv nógv seinkað. Ein annar vansi var, at bert 10 av 25 fyrspurningum frá Almannaastovuni um luttøku vórðu svaraðir. Hetta, saman við longu bíðitíðini, hevði við sær, at neyðugt var at fáa MBF at taka tey seinastu 10 úr teirra skipan. Orsøkina til, at fólk ikki svaraðu upp á áheitanina frá Almannaastovuni, er ikki møguligt at finna. Almannaastovan sjálf lýsir gongdina soleiðis:

“Farið varð í dátubasan, har allir persónar millum 18 og 49, blivu heintaðir. Síðan varð valt tilvildarliga burturúr rúgvuni. Ansað varð eftir kynbýtinum, soleiðis, at ikki bert tað annað kynið var umboðað, og at tey ikki komu úr sama bústaði (bygð). Eg ringdi til tey, sum ikki høvdu svarað. Eg skrivaði ikki niður viðmerkingarnar frá teimum, men samrøðan var stutt, tí tey søgdu bert,

at tey høvdu ikki áhuga. Mín fatan er, at tað er einki í samskiftinum, sum bendir á, at bólkurin, ið svaraði, skal kunna sermerkjast sum neiligur”.

Eftir hesum at meta er ikki orsök at halda annað, enn at tey, sum ikki vildu luttaka, høvdu ikki aðra grund enn, at tey ikki høvdu hug.

Hetta, at tað eru tveir partar, ið hava valt viðtalspersónarnar út, meta vit ikki ger nakran mun fyri samlaða úrslitið, tí MBF nýtti somu krøv, at velja viðtalupersónar út, sum Almanastovan.

Niðurstøðan av framferðarháttinum er, at vit við hesum tilfari fáa eina góða lýsing av livikoronum og umstøðunum, ið fyrítíðarpensjónistar liva undir í Føroyum í dag. Og hóast kanningin ikki kann nýtast sum ein algildan av viðurskiptunum hjá øllum fyrítíðarpensjónistum í landinum, so er kanningin tó eitt gott útgangsstøði og væl egnað til at geva almenningi og politiska myndugleikanum innlit og eina gjølligari fatan av, hvørjum livikorum ein stórur partur av føroysku fyrítíðarpensjónistunum livir undir. Av tí at persónligar og samfelagsligar umstøður alla tíðina broytast, vil ein livikorkanning sum henda í høvudsheitum avspegla tað tíðarskeið, hon er gjørd í.

Hvat verður mátað

Eitt er at velja út persónar at vera við í viðtalskanningini, eitt annað er at kunna samanbera umstøður í mun til samfelagið. Fyri at gera tað, er neyðugt at finna nøkur objektiv mát. Hesi mát kunnu m.a. vera viðurskipti, ið vit meta vera sjálvsøgd í einum velferðarsamfelag. Eitt nú um ein hevur hús/íbúð, hevur góða heilsu, hevur útbúgving, eitt sosialt netverk, eitt gott arbeiðsumhvørvi, eitt virkið frítíðarlív o.s.fr.

Viðurskipti, vit hyggja nærri at:

Fíggarlig viðurskipti: Sum nevnt er ein hópur av gernadisligum viðurskiptum, ið eru neyðug at kanna nærri, fyri at fáa eina breiða mynd av livikoronum hjá fyrítíðarpensjónistum. Eitt mát, ið tey flestu kunnu fyrihalda seg til, er tað fíggarliga. Her er talan um lógarfestar veitingar, og tí er ein eind, sum kann mástast. Men fíggarliga grundarlagið hjá einstaklingi ella familju er ikki bert ein spurningur um inntøku, men í nógv stórri mun um, hvat tað er, sum skal fíggjast, og hvussu langt peningurin røkkur. Tí spyrja vit, hvussu klára fyrítíðarpensjónistar seg fíggarliga?

Bústaðarviðurskipti: Stakir fyrítíðarpensjónistar, sum fáa miðal ella hægstu pensjón í Føroyum, hava væl lægri inntøku um árið, enn ein vanligur arbeiðsmaður/kvinna forvinnur í Føroyum. Við atliti til hetta er greitt, at kostnaðarstøðið í samfelagnum (her verður serliga hugsað um bústaðarkostnaðin), er so høgt, at pensjónin ger tað sera trupult fyri ein stakan avlamispensjónist at skapa sítt egna heim. Tað, sum vit tí spyrja er: Hvar búgva tey? Hvussu eru bústaðarviðurskiptini? Hvussu nøgd eru tey við bústaðarviðurskiptini?

Arbeiðsviðurskipti: Sambært lógini um Fyrítíðarpensjón er ein fortreyt fyri at fáa miðal pensjón, at ein er 1/3 arbeiðsførur. Møguleikarnir fyri “lættari handligum”

arbeiði eru ikki eins í øllum økjum í Føroyum, tí er áhugavert at hyggja at, hvørjum móguleikum og forðingum fyrítíðarpensjónistar møta á arbeiðsmarknaðinum.

Sosiala netverkið: Vælfærðarsamfelagið hevur í stóran mun gjørt tann einstaka meira óheftan av teimum tradisjonellu familjubondunum. Hetta merkir, at tann einstaki er vorðin minni bundin av hjálp frá tí lokala familju-, vna-, og bygðar-netverkinum. Samstundis merkir hetta, at krøvini hjá tí einstaka verða beinleiðis sett til tað almenna. Tað er tí áhugavert at hyggja at, um henda gongd eisini er í Føroyum, ella um tað framvegis eru tey tradisjonellu familjubondini, ið tey sum bera brek eru bundin at.

Tað, at hava okkurt at takast við í frítíðini, er týðningarmikið fyri trivnaðin hjá tí einstaka. Hetta gevur eisini móguleika fyri at menna sosiala netverkið. Í vælfærðarsamfelagnum seta borgarar størri krøv um frítíðarmóguleikar. Tað er tí eisini áhugavert at kanna, hvørji ynski fyrítíðarpensjónistar hava til føroyska samfelagið, og í hvønn mun tað føroyska samfelagið kann nøkta tann tørvin.

Heilsustøðan: Heilsan hevur sera stóra ávirkan á lívsvirði og livikor, og heilsan ávirkar eisini okkara móguleikar í allar mátar. Samfelagið ger nógv fyri at tryggja eina góða fólkaheilsu, m.a. við fyribygging og við at útbyggja heilsuverkið. Men hvussu er støðan hjá teimum sum eru kronisk sjúk ella bera brek, í hvønn mun tryggjar heilsuverkið teimum nøktandi viðger, endurvenjing og endurmenning, í hvønn mun verður hetta samskipað?

Samleiki: Øll menniskju hava eina tráan eftir at vera nakað. Tað at kenna sín samleika og at fáa viðurkenning frá øðrum menniskjum, hevur nakað við lívsdygd at gera. Tað at vera ella at gerast fyrítíðarpensjónistar kann hava eina ávirkan á samleikan hjá tí einstaka. Kanningar aðrastaðni vísa, at fyrítíðarpensjónistar kunna kenna seg læstar fastar í eini støðu, har tey altíð skulu hava hjálp, bæði frá samfelagnum og frá sínum næstu. Hetta kann skaða sjálsvirðið og gera, at tey kenna seg minni mett. Tí er tað áhugavert at kanna, hvussu fyrítíðarpensjónistar kenna seg í Føroyum, og um tað eru nøkur viðurskifti, sum skaða ella bøta um samleikakensluna.

Ein kanning av omanfyri nevndu økjum kann geva eina góða mynd av støðuni hjá fyrítíðarpensjónistum í føroyska vælfærðarsamfelagnum. Bygnaðurin er grundaður á hugtøkini “*at hava, at elska, at vera*”, sum kendi finski sosiologurin Erik Allardt (Allardt 1985) kom fram til vóru tey mest týðandi fyri góð livikor hjá samfelagsborgarum. Hugtakið *at hava* sigur nakað um materiellu korini, *at elska* sigur nakað um sosiala netverkið, og *at vera* sigur nakað um samleikan hjá tí einstaka.

At hava, at elska og at vera

livikorkanningar, ið hava verið gjørdar av umstøðunum hjá fyrítíðarpensjónistum í okkara grannalondum, hava í stóran mun lýst tilknýtið hjá pensjónistinum til arbeiðsmarknaðin. (Sanne L. Clement 2000). Í hesum kanningum hevur serligur dentur verið lagdur á, um arbeiðsmarknaðurin er ein orsök til førleikatarnin, umframt ynskini og móguleikarnar hjá pensjónistunum, at koma aftur á arbeiðsmarknaðin.

Í hesi kanning fara vit at seta fokus á fyrítíðarpensjónistar og teirra gerandislív, og taka arbeiðsmarknaðartilknýtið við sum ein part av tí. Við hesum meta vit at fáa eina meira breiða mynd av livikorum hjá fyrítíðarpensjónistum.

Tá vit hyggja at livikorum, leggja vit serliga dent á tey trý evnini, sum Allardt (1985) nýtti í síni greining av, hvørji krøv verða sett til livikor í vælferðarsamfelagnum, nevniliga *at hava*, *at elska* og *at vera*.

At hava

Tá hugt verður at, hvat fyrítíðarpensjónistar *hava*, leggja vit dent á tey materiellu virðini. Her verður hugsað um fíggjarlig viðurskifti (pensjónin + inntøka afturat pensjónini), og bústaðarviðurskifti út frá einum fíggjarligum sjónarhorni. Eisini verður kannað, hvussu væl materiellu tørvirnir hjá hesum fyrítíðarpensjónistum verða nøktaðir. Tá umræður spurningin at hava, kemur eisini spurningurin um *at hava* eitt tilfeingi, tað veri seg persónligt tilfeingi, umframt annað tilfeingi, ein hevur atgongd til í nærumhvørvinum. Við stóði í spurninginum um at hava, kemur tí eisini slíkt sum at hava útbúgving, at hava atgongd til vitan og kunning, at hava atgongd til bygningar og tiltøk, til eitt frítíðar og mentanarlív, í heila tikið umstøður, ið virka fyri, at ein hevur eitt gott lív.

At elska

Undir evninum - at elska - verður hugt at teimum sosialu relatiónum-/sambondunum. Her verður dentur lagdur á familjuviðurskifti, hjúnabandsstøðu, óformlig sosial sambond við vinir og familju eins og formlig sosial sambond í frítíðarfelagsskapum. Eisini her verður hugt at, um tað eru fíggjarligar forðingar fyri – at elska – t.v.s. at hava sosial sambond við onnur menniskju, og at kenna seg sum ein part av sosiala samfelagnum. Vit spyrja m.a., um nakrar fysiskar, fíggjarligar ella sosialar forðingar eru fyri at luttaka í frítíðarítrivum, fyri at flyta seg úr bústaðnum til eitt tiltak, fyri at luttaka í sosiala lívinum – føðingardøgum o.ø.

Familjan og vælferðarstaturin

Í Føroyum verður ofta tikið til, at vit hava eitt alment vælferðarsamfelag, líkt teimum á skandinaviska meginlandinum. Vanliga lýsingin av einum vælferðarsamfelag, er “eitt samfelag, ið veitir øllum borgarum, uttan mun til tilknýti til arbeiðsmarknaðin, sosiala og fysiska trygd alt lívið - úr vøggju og í grøv”. Tey, sum stuðla tí almenna vælferðarsamfelagnum, halda, at móguleikarnir fyri – at elska – verða betri, tí staturin tryggjar øllum borgarum sosiala trygd. Almenna vælferðarsamfelagið er eisini við til at gera einstaklingin meira sjálvstøðugan og minni bundnan av hjálp frá familju, vinum og lokalsamfelagnum. Einstaklingurin verður loystur frá ”bundinskapinum”, sum ein er tengdur at, í siðbundna samfelagnum.

Tað eru tó ástøðingar, ið finnast at vælferðarsamfelagnum, tí teir meta, at einstaklingurin gerst meira tengdur at statinum enn gott er, og at vælferðarstaturin ikki megnar at gera einstaklingin sjálvstøðugan, men flytur ”bundinskapin” frá familjuni til statin. Ein, ið hevur luttikið nógv í kjakinum um vælferðarstatin, er kendi týski sosiologurin Jürgen Habermas (1997). Sambært honum er menniskjan

partur av tveimum hægri hugaverðum, lívsverðini og systemverðini. Í lívsverðini eru í stóran mun tey óformligu sambondini við familju og vinir, tað, sum eyðkennir lívsverðina, eru ”hiti og hugni” og sjálvbodnar ókeypis tænar. Í systemverðini eru tey køldu, formligu sambondini við statin á ein ella annan hátt, hetta kann t.d. vera tað sambandið, sum fyrítíðarpensjónisturin hevur við stovnar sum Almanna-stovuna, Nærverkið o.o. Habermas sigur, at í siðbundna samfelagnum fylti lívsverðin nógv hjá menniskjanum, tí tá hevði familjan, vinir og lokal-felagsskapurin stóran týdning fyri vælveruna hjá tí einstaka, men í modernaða vælferðarsamfelagnum hevur staturin etið seg longur inn á lívsverðina. Habermas sigur, at systemverðin hevur kolonialiserað lívsverðina, og leggur dent á, at tað er neyðugt at finna eina javnvág millum hesar báðar “verðir”, tí annars er vandi fyri, at einstaklingurin í ov stóran mun gerst partur av eini ópersónligari systemverð, har hann sum einstaklingur er noyddur at fóta sær.

Í hesi kanningini er tað áhugavert at hyggja at júst hesum, ið er nevnt omanfyri. Í Føroyum verður hildið, at familjubondini hava stóran týdning, hóast vit í nógv ár hava mett Føroyar sum eitt vælferðarsamfelag, sum tó kanska ikki er líka væl útbyggt sum almennu vælferðarsamfeløgini á skandinaviska meginlandinum.

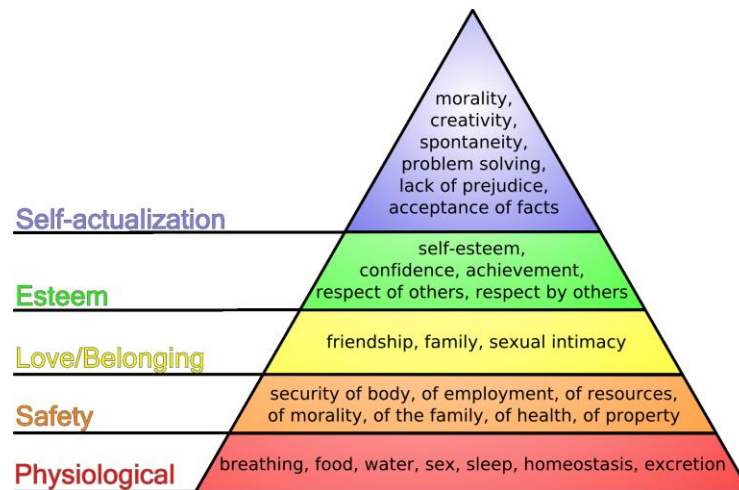
Hesum tekur sosiologurin Eva Sundstrøm (2006/64) undir við. Hon hevur m.a. granskað vælferðarviðurskifti í Føroyum, Grønlandi og Íslandi. Hennara niðurstøða er, at Føroyar á nøkrum økjum kunnu sammetast við onnur vælferðarsamfeløg, men als ikki á øllum. M.a. vísir hon á, at størsti munur millum føroyska samfelagið og vælferðarsamfeløgini fyri Vestan er, at familjan í Føroyum, frá politiskari síðu, hevur fingið álagt ein nógv størri sosialan og fíggarligan leiklut, enn tann, ið hevur verið galdandi í øðrum Norðurlondum síðani miðskeiðis í 1970´unum. Eva Sundstrøm vísir eisini á eina aðra samanbering, og sigur, at í Føroyum er ein serligur hugburður til “individualismu”, og at vælferðin hjá tí einstaka í stóran mun er bundin at persónligum avrikum, og familjan er høvuðskeldan hjá tí einstaka, tá umræður fíggarliga og sosiala vælferð (Sundstrøm 2006/64).

Við stóði í kjakinum um vælferðarsamfelagið fara vit at kanna nøkur av teimum parametrum, ið eru nevnd omanfyri. M.a. hvussu familjusambondini eru (lívsverðin), í mun til tey formligu sambondini við tað almenna (systemverðin). Hetta gera vit í viðtalskanningini, har vit í spurnaleiðvísaranum leggja okkum eftir at fáa hesi viðurskifti lýst.

At vera

Sambært Erik Allardt (1985) fevna tøvrvirnir í vælferðarsamfelagnum ikki bert um *at hava* og *at elska*, men eisini *at vera*. Við hesum sipar Allardt til týdningin hjá tí einstaka at kenna, at hann er nakað serligt, at einstaklingurin hevur ein samleika, at einstaklingurin kennir, at hann hevur ávirkan á samfelagið, og at einstaklingurin fær ”realiserað seg sjálvan”.

Hetta leiðir okkum til ástøðingin Abraham Maslow, ið setur sjálvrealisatióin ovast á sína “tørvs-pyramidu”. Henda ástøði stuðlar væl undir ástøðina hjá Erik Allardt, ið leggur stóran dent á, “at vera nakar” í samfelagnum. Kelda: Wikipedia, The Free Encyclopedia. 25.03.07: image.Maslow´Hierarchy of needs.png.



Sum sæst, eru fysisku tørvirnir settir niðast í pyramiduni, síðani kemur tryggleiki, harímillum bústaður o.a., sosialu tørvirnir verða síðani nevndir, meðan status og sjálvrealisatión verða nevndir sum teir seinastu tørvirnir, ið skulu nøktast. Sambært Maslow verða hesir tørvirnir uppfyltir niðri frá og upp, soleiðis at tá tann fyrsti tørvurin so dánt er nøktaður, merkir hann aðrar tørvir, sum eru hægri uppi í pyramiduni. Við samfelagsmenningini og vælferðini, eru tørvirnir og krøvini hjá einstaklingum eisini herd soleiðis, at meðan nógvar familjur fyrr einans hugsaðu um at fáa mat á borðið hvønn dag, so hava fólk í dag tørv á *at hava, at elska* og at kenna, at tey eru nakað.

Hvussu er støðan so hjá fyrítíðarpensjónistunum hesum viðvíkjandi, kenna teir at teir eru nakað serligt? Kenna teir seg sum ein part av samfelagnum, ella bert sum eina byrðu í samfelagnum? Hevur pensjónstilveran havt ávirkan á teirra samleika? Merkir fyrítíðarpensjónisturin, at hann/hon hevur ávirkan á samfelagið, eisini politiska ávirkan? Er hann/hon limur í áhugabólkum, sum royna at ávirka politisku myndugleikarnar? Kennir hann/hon seg at hava status ella virðing í samfelagnum?

Fyri at koma inn á allar hesar mongu spurningar, ið vit mettu tørvur var á at fáa svaraðar, nýttu vit “spurnarleiðvisaran” sum amboð.

Skipan av frágreiðingini

Vit hava valt at skipa frágreiðingina í partar:

1. partur: fevnir um endamál, ástøði og framferðarhátt. Í hesum fyrsta partinum er dentur lagdur á at geva lesaranum innlit í viðurskifti, ið eru grundarlagið fyri arbeiðshátti og innihaldi.

2. partur: lýsir fyrítíðarpensjónistar í tølum og talvum. Her verður høvi at fáa eitt stutt søguligt innlit, áðrenn taltílfarið verður serverað í talvum og tabellum.

3. partur: er ein frágreiðing um tey viðurskifti, ið fevna um fíggjarligu og materiellu umstøðurnar hjá fyrítíðarpensjónistunum. Her verða eisini onnur viðurskifti, ið fevna um ressursir og gerandislív viðgjörd, m.a. arbeið, útbúgving, kunning og samskifti, frítíð, og orkan at vera virkin og luttaka í samfelagslívinum, her í millum heilsa og líkamligi førleikin, og hvønn týdning hesi viðurskifti hava fyri livikorini



4. *partur*: er at elska. Tað merkir, at sosial sambond og leikluturin hjá familjuni verða umrødd. Umframt hetta er luttøka eisini eitt av teimum lykkaevnum, ið nortið verður við.

5. *partur*: at vera ein partur av samfelagnum er umráðandi fyri einstaklingin. Í hesum parti verða evni sum sjálvsfatan og sjálvkensla umrødd. Umframt tað er spurningurin um at røkka málum í lívinum og møguleikin at ávirka egnar umstøður.

6. *partur*: er kjak og ástøðilig viðger av nøkrum útvaldum evnum. Umframt hetta verða fleiri av teimum evnum, ið kanningin viðger, lýst úr øðrvísi sjónarhornum. Eitt nú verður hugt nærri at almennu tænastrinum.

7. *partur*: er niðurstøða og tilráðingar, her verður víst á, hvat kann gerast fyri at geva fyrítíðarpensjónistum møguleika at liva eitt gott lív hóast sjúku og brek. Frágreiðingin endar við bókmentalista og fylgiskjølum.

2. Partur - Fyritíðarpensjónistar – tøl og talvur

Í hesum parti lýsa vit evnið fyritíðarpensjónistar í Føroyum, í tølum og talvum. Endamálið er, at fáa hylling á, hvussu stórir hesin bólkur er í samfelagnum umframt at fáa eina mynd av øðrum viðurskiftum. Byrja verður við einum søguligum baksýni og enda við nøkrum fíggarligum parametrum.

Fyritíðarpensjónistar í søguligum baksýni

Amennar skipanir, við endamálinum at veita sosialan og fíggarligan stuðul til tey, sum liva undir trongum korum, vórðu fyrri ferð settar í gildi í Føroyum síðst í 19. øld og fyrru helvt av 20. øld. Hesi fyrstu hálvthundrað árin vóru almennu veitingarnar rættiliga avmarkaðar, og tann, ið tørvaði hjálp, mátti í stóran mun dúva uppá hjálp frá sínum nærmastu.

Hesar sosialu skipanir vórðu settar í gildi í Føroyum eftir tað, at líknandi skipanir vóru royndar í Danmark. Fyrst í 1920unum komu ymiskar lógir um sjúkrakassatryggingar, sum gjørdur tað møguligt hjá føroyingum at sjúkratryggja seg og sostatt fáa m.a. fría læknahjálp, sjúkrahúshjálp og sjúkradagpening. Danmark fekk sína fyrstu lóg um avlamistryggingar í 1921. Henda lóg var soleiðis skipað, at skuldi ein tekna avlamistrygging, mátti ein vera limur í sjúkrakassanum. Av tí at Løgtingið í Føroyum ikki metti, at føroyingar kundu gjalda í eina fullfíggaða skjúkrakassaskipan, so var henda lóg ikki sett í gildi í Føroyum beinanvegin.

Í 1930unum komu ymiskar lógir um arbeiðstrygging, og tað var eisini fyrst í 1930unum, at vanlukkutryggingarráðið (FU í dag FUR), varð sett á stovn, sum hevði ta uppgávu at taka avgerðir um mál, sum viðvíktu m.a. vanlukkutrygging og seinni avlamistrygging.

Fyrsta lógin í Føroyum um avlamisrentu(pensjón) kom í gildi 1. apríl 1939, men hon heimilaði bert vanlukkutryggingarráðnum at veita hjálp til tiltøk, sum kundu bóta um heilsu og/ella arbeiðsførleika. Henda lóg bleiv seinni fleiri ferðir víðkað, og 1. apríl 1962 kom nýggj lóg um avlamispensjón, har pensjónin ikki longur skuldi vera treytað av limaskapi í sjúkrakassa. Í 1967 kom aftur ein nýggj lóg um avlamispensjón, sum setti tær treytir, at ein skuldi vera óarbeiðsførur av likamligum ella sálarligum breki. Avlamispensjónin bleiv býtt upp í trýggjar gradir alt eftir, hvussu nógv arbeiðsførleikin var skerdur, hesar gradirnar vóru lægsta pensjón, miðal pensjón og hægsta pensjón, eitt uppbýti, ið framvegis galdandi, hóast tað fleiri ferðir hevur verið tosa um, at gera broytingar á økinum.

Hægsta fyritíðarpensjón verður latin teimum, sum als ikki eru arbeiðsfør. Hesi fáa grundupphædd, avlamisískoyti og óarbeiðsførisískoyti. Miðal avlamispensjón verður latin teimum, hvørs arbeiðsførleiki er skerdur við minst 2/3, hesi fáa avlamisískoyti, men ikki óarbeiðsførisískoyti. Lægsta avlamispensjón verður latin teimum við arbeiðsførleika, sum er skerdur við minst einari helvt, tey fáa hálva grundupphædd og hálvt avlamisískoyti.

Lógin frá 1967 er dagførd fleiri ferðir samsvarandi príshækkingum og smávegis lógarbroytingum, tó er skilnaðurin millum lægstu, miðal og hægstu pensjón hin

sami, hóast tosað verður um at minka um skilnaðin ímillum lægstu og hægstu pensjón eins og gjørt er í Danmark.

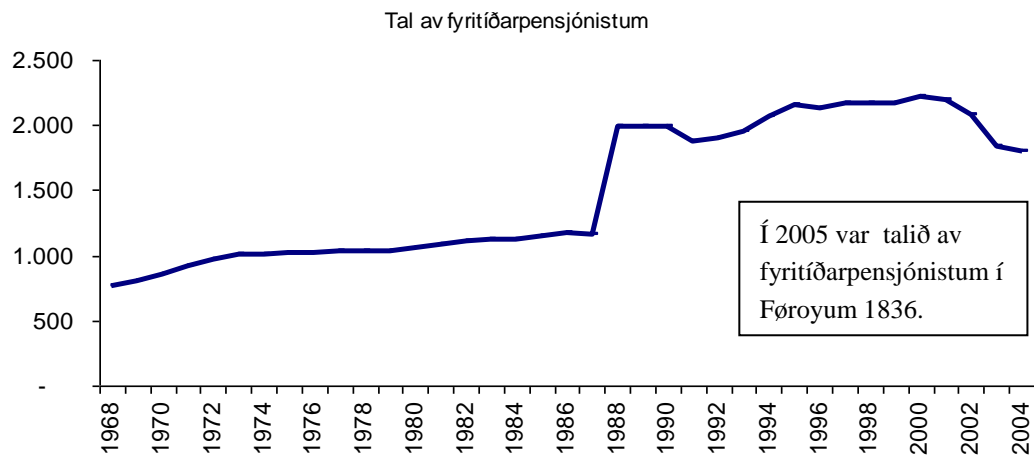
Við Heimastýrisslógini 1948 varð almannaøkið framvegis danskt málsøki, hóast tað var føroyskt sermál, sum kundi yvirtakast, tá danir ella føroyingar ynsktu tað. Í 1975 varð fyrisitingarligi parturin av almannaøkinum yvirtikin og m.a. Almannastovan sett á stovn. Í 2001 var so almannaøkið endaliga yvirtikið, har Føroya Løgting yvirtók lóggevandi ábyrgdina frá Danmark.

Vækstur í fyrítíðarpensjónistum í Føroyum frá 1968 til 2004

Fyri at síggja gongdina, sum hevur verið viðvíkjandi fyrítíðarpensjónistum seinastu árinum, var neyðugt at hyggja í årsfrágreiðingarnar hjá Ríkisumboðsmanninum frá 1968 og frameftir. Árbókin hjá Hagstovu Føroya vísir ikki tøl so langt aftur. Orsøkin til, at farið verður aftur til 1968, er, at í 1967 kom nýggj lóg um fyrítíðarpensjón, sum gjørði, at teir vóru skrásettir øðrvísi.⁷

Viðmerkjast skal, at frá 1968 til 1990 er talið av fyrítíðarpensjónistum roknað pr. tal av fyrítíðarpensjónistum pr. 1.1. í árinum. Frá 1990 verður talið av fyrítíðarpensjónistum roknað fyri alt árið, t.v.s. samlaða talið av fyrítíðarpensjónistum frá 1.1. í árinum til 31.12 í árinum. Tískil eru tøluni frá 1990 og frameftir nakað hægri enn tøluni fram til 1990. Fyri 1988, 1989 og 1990 eru báðar útrokningar gjørdar, og her vísa tøluni týðiliga, at talið av pensjónistum eftir seinna útrokningarháttinum er væl hægri enn eftir tí fyrra. Hinvegin so sæst eisini týðiliga, at útrokningarhátturin bert er ein frágreiðing uppá vøksturin, tí har hendir ein munandi vøkstur sama hvønn útrokningarhátt ein nýtir. Hesum verður greitt nærri frá niðanfyrir.

Mynd 1. Tal av fyrítíðarpensjónistum í Føroyum frá 1968 til 2004.



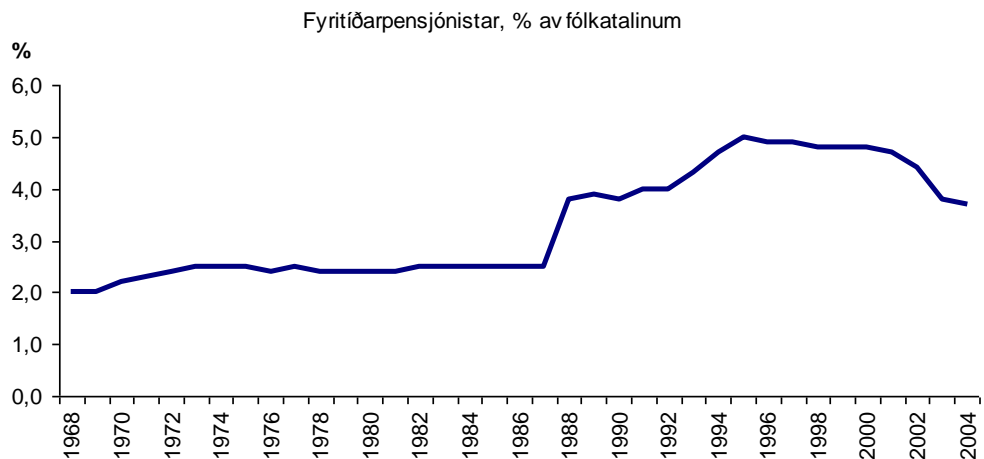
Kelda: Føroya Landsstýri og Ríkisumboðsmaðurin: Ársfrágreiðing fyri Føroyar 1967-1991, Hagstovan: Árbók fyri Føroyar 1990-2003, og Almannastovan.

Talið av fyrítíðarpensjónistum nærur trífaldaðist frá 1968 til 2000, og er síðani minkað nakað. Mynd 1 vísir, at talið av fyrítíðarpensjónistum veksur spakuliga í 20-ára skeiðnum frá 1968 til 1988. Frá 1988 til 1990 veksur talið av

⁷ www.logir.fo/lóg nr. 55 frá 15. mars 1967 "for Færøerne om invalidpension"

fyrítíðarpensjónistum rættiliga nógv sambært myndini, men ein orsök til hetta er, at skrásetingin av fyrítíðarpensjónistunum broytist í 1990 eins og greitt frá omanfyri. Síðani 2000 er talið av fyrítíðarpensjónistum minkað og orsøkin er, at lógin er strammað eitt sindur upp, og at aldursmarkið fyri fyrítíðarpensjón hækkaði í 2000 úr 15 ár til 18 ár.

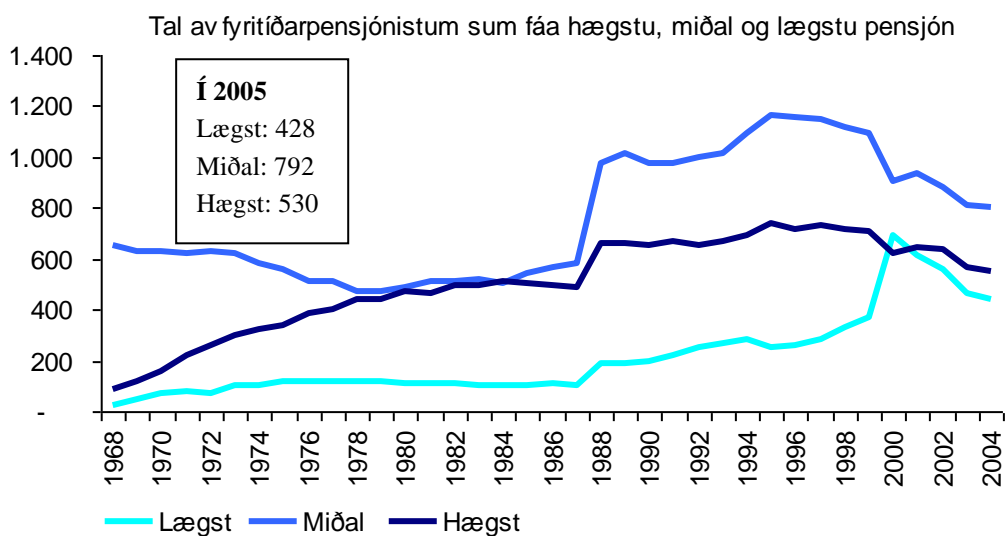
Mynd 2. Tal av fyrítíðarpensjónistum í % av fólkatálinum.



Kelda: Føroya Landsstýri og Ríkisumboðsmaðurin: Ársfrágreiðing fyri Føroyar 1967-1991
Hagstovan: Árbók fyri Føroyar 1990-2003, og Almanastovan.

Mynd 2. vísir, at fyrítíðarpensjónistar tað fyrsta 20-ára skeiðið fevna um 2% av fólkatálinum, síðani 1990ini eru fyrítíðarpensjónistar 4 % av Føroya fólki, hetta er samstundis 8% av fólki í aldrinum 18-66 ár, sum er nakað tað sama sum í Danmark.

Mynd 3. Tal av fyrítíðarpensjónistum, sum fáa lægstu, miðal og hægstu pensjón 1968-2004.



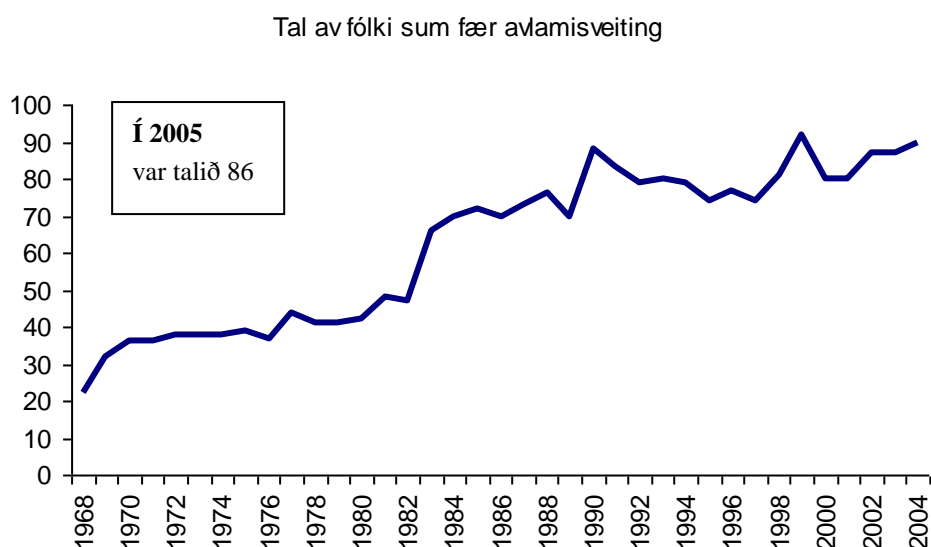
Kelda: Føroya Landsstýri og Ríkisumboðsmaðurin: Ársfrágreiðing fyri Føroyar 1967-1991, Hagstovan: Árbók fyri Føroyar 1990-2003, og Almanastovan.

Mynd 3. vísir gongdina innan tær triggjar støddirnar av pensjón frá 1968-2004. Talið av teimum, sum fáa hægstu pensjón, veksur støðugt í hesum tíðarskeiði. Ein orsök til tann stóra vøxsturinn frá 1988 til 1989 er, at útrokningarhátturin broytist.

Talið av teimum, sum fáa miðal pensjón, er rættiliga svingandi, serliga stórir er vøxsturinn frá 1988 til 1989, sama hvønn útrokningarhátt ein nýtir. Hvørki almannastovan ella vannlukkutryggingarráðið kunna geva frágreiðing uppá, hví hesin vøxstur er.

Talið av teimum, sum fáa lægstu fyrítíðarpensjón byrjar spakuliga at veksa síðst í 1980unum, men frá 1999 til 2000 hendir ein bráður vøxstur innan lægstu fyrítíðarpensjónirnar. Ein orsök er lógarbroytingin í 2000, sum ger, at fólk, sum fyrr finga framskundaða fólkapensjón, kunna fáa lægstu fyrítíðarpensjón í staðin. Fyri ár 2000 var hetta ikki gjørligt.

Mynd 4. Tal av teimum, sum fáa avlamsveiting í tíðarskeiðinum 1968 til 2004



Kelda: Føroya Landsstýri og Ríkisumboðsmaðurin: Ársfrágreiðing fyri Føroyar 1967-1991, Hagstovan: Árbók fyri Føroyar 1990-2003, og Almanastovan.

Vøxsturinn av teimum, sum fáa avlamsveiting, hevur verið støðugur gjøgnum árin. Tey vóru 22 í 1968 og eru 90 í 2004. Fólk, sum fáa avlamsveitingar, eru fólk, sum vegna inntøku ikki kunna fáa fyrítíðarpensjón. Hetta eru sostatt fólk, sum antin eru í vinnu ella fáa privata pensjón, sum ger, at tey ikki kunna fáa miðal ella hægstu pensjón. Avlamsveiting verður ikki inntøkuregulerað og er skattafri⁸.

⁸ Almanastovan: www.almanastovan.fo - um fyrítíðarpensjón

Mongdin av fyritiðarpensjónistum í Føroyum

Fyritiðarpensjónistar eru ein týðandi bólkur í samfelagnum, tí teir eru umleið 8% av fólkatálinum í aldrinum 18-66 ár.

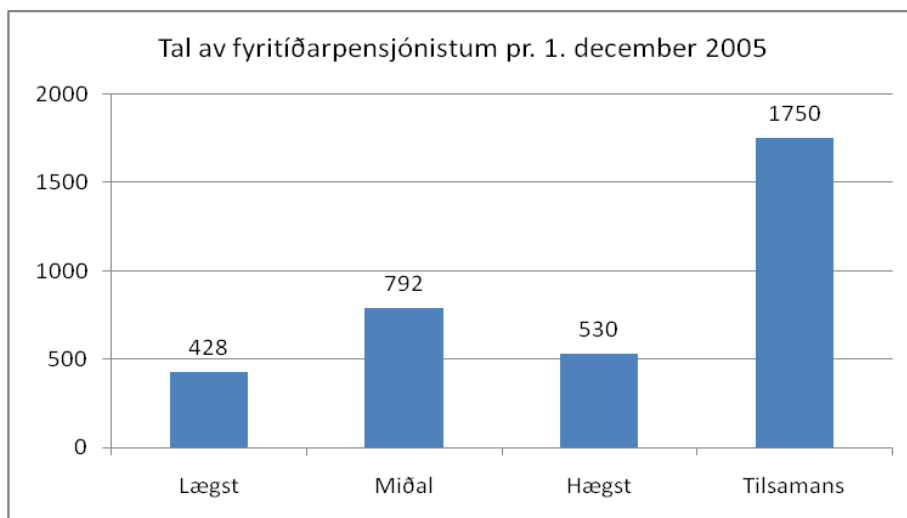
Tøl frá NOSOSKO(2001)⁹, sum Liv Winding Sørensen (Winding Sørensen 2004) legði fram á einum Norðurlandskum sosialtryggingarskeiði í 2003, vístu, at lutfalsliga býtið av fyritiðarpensjónistum av fólkatálinum 18-66 ár vísir, at Føroyar liggja á støði við hini norðurlondini.

Talva. 1. Fyritiðarpensjónistar pr. 31. desember 2001 í % av fólkatálinum.

Fyritiðarpensjónistar pr. 31.12.2001 í % av fólkatálinum	
Noregi	9,2
Svøríki	8,1
Føroyar	7,9*
Finland	7,8
Danmark	6,6
Ísland	5,4

*Kelda: Tøl úr øllum londum uttan Føroyum koma frá NOSOSKO 2003.*Tal útroknað við upplýsingum frá Føroya Hagstovu.*

Mynd 5. Vísir talið av fyritiðarpensjónistum, tann 1. Desember 2005



Kelda: Almanastovan.

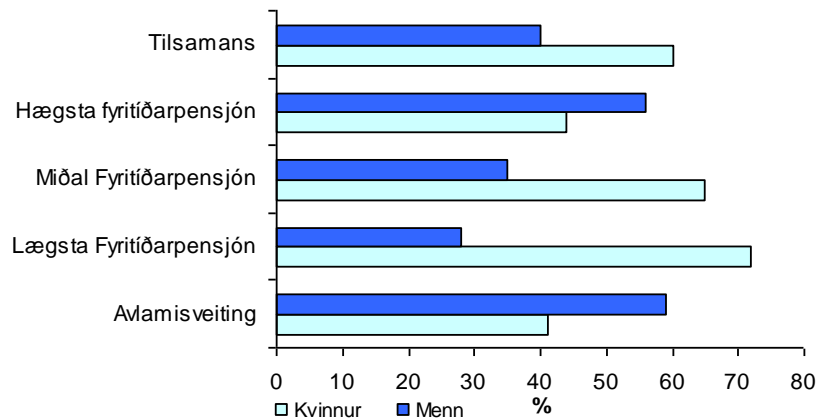
Lutfalsliga er býtið millum fyritiðarpensjónistar soleiðis, at 24% av fyritiðarpensjónistunum fingu lægstu fyritiðarpensjón, 45% fingu miðal fyritiðarpensjón og 31% fingu hægstu fyritiðarpensjón.

⁹ Almanna- og heilsumálaráðið hevur síðan 2005 tikið lut í tí norðulandska samstarvinum um hagtøl í NOSOSKO (Nordic Social-Statistical Committee), sum er nevnd undir Norðurlandaráðnum. Tað var ikki gjørligt, at fáa nýggj føroysk hagtøl í hesum umfarið, orsaka av at hesi hagtøl ikki vóru klár enn.

Fyriríðarpensjónistar og Kyn

Mynd 6 vísir týðuliga, at fleiri kvinnur enn menn fáa fyriríðarpensjón. 60% av teimum, sum fáa fyriríðarpensjón, eru kvinnur. Tað sæst eisini, at kvinnur eru við yvirlutan, tá talan er um miðal og lægstu fyriríðarpensjón, meðan fleiri menn fáa hægstu fyriríðarpensjón

Mynd 6. Fyriríðarpensjónistar, lutfalsliga býtið ímillum kyn, pr. desember 2004



Kelda: Almanastovan.

Av teimum, sum fáa lægstu pensjón, eru 70% kvinnur og av teimum, sum fáa miðal pensjón, eru 65% kvinnur. Seta við kyn saman við aldursbólkom, so eru 75% av teimum kvinnum, sum fáa miðal pensjón, eldri enn 50 ár, og 85% av teimum kvinnum, sum fáa lægstu pensjón, eru yvir 50 ár. Her er tí helst í stóran mun talan um kvinnur, sum hava fingið arbeiðsskaðar og ikki hava møguleikar fyri at fáa eitt lættari arbeiði ella útbúgving til tess. Mennirnir eru við yvirlutan av teimum, sum fáa avlomisveiting, og av teimum, sum fáa hægstu pensjón. Tó er munurin millum kynini ikki eins stórur her. Í hesum veitingum er tað eisini eitt javnari býti millum aldursbólkar. Her er talan um fólk, sum eru óarbeiðsfør, og viðvíkjandi avlomisveiting er talan um fólk, sum ikki gjørdust fyriríðarpensjónistar.

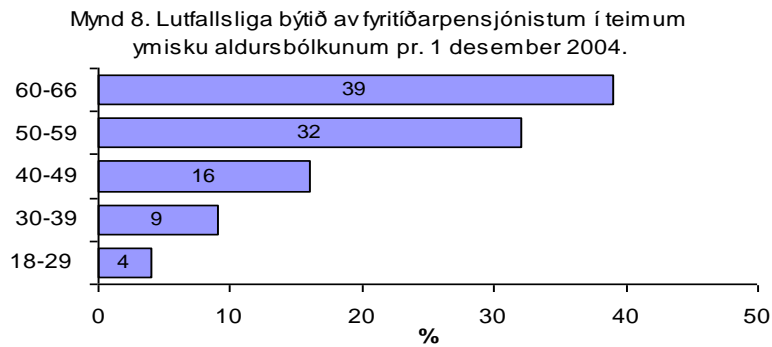
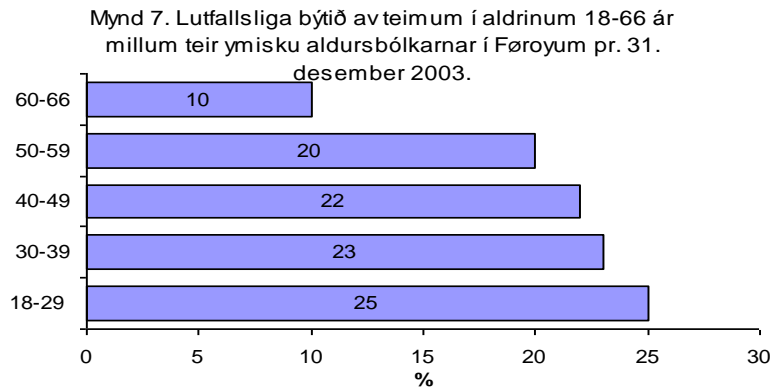
Fyriríðarpensjónistar og Aldur

Kanningar aðrastaðnis, eitt nú í Danmark, hava víst, at tað er ein samanhangur millum aldur og fyriríðarpensjón. Tess hægri aldursbólkararnir eru, størri er títteikin av fyriríðarpensjón. Tí er áhugavert at samanbera lutfalsliga býtið av fyriríðarpensjónistum millum aldursbólkar við lutfalsliga býtið av fólkinum í teimum ymisku aldursbólkunum. Her brúka vit bert fólkatálið frá 18-66 ár, sum útgangsstøði.

Hesar báðar myndirnar av aldursbýtinum vísa týðuliga munin millum fólkið sum heild (sí niðanfyrir), og fyriríðarpensjónistar. Samanborið við mynd 7 er mynd 8 vend á høvdið. Meðan 30% av teimum í aldrinum 18-66 ár av samlaða fólkatalinum í desember 2003 vóru frá 50-66 ár, var hetta talið 71% fyri fyriríðarpensjónistar eitt ár seinni. Um hugt verður frá hinum endanum, so vóru

48% av teimum í aldrinum 18-66 ár í bólkinum í des. 2003, frá 18-39 ár, men hetta talið var 13% fyri fyrítíðarpensjónistar eitt ár seinni.

Mynd 7 og 8. Lutfallsliga býtið av teimum í aldrinum 18-66 ár, millum teir ymisku aldursbólkarar í Føroyum tann 31. desember 2003.

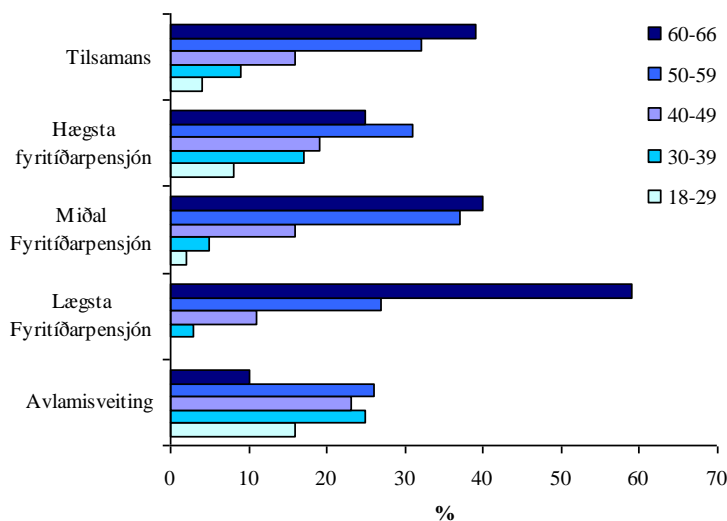


Kelda: Hagstova Føroya

Hyggja vit at býtinum millum ymisku gradirnar av fyrítíðarpensjón í somu aldursbólkunum, sæst aftur týðiliga, at títtleikin fyri fyrítíðarpensjón økist við aldrinum. 71% av fyrítíðarpensjónistunum í Føroyum eru eldri enn 50 ár. Hyggja vit bert at teimum, sum fáa miðal og lægstu fyrítíðarpensjón, so er talið av teimum, sum eru yvir 50 ár, um leið 80%. Millum tey, sum fáa hægstu pensjón, eru teir yngru aldursbólkarar betur umboðaðir. Orsøkin til hetta er, at fjølbrekað og menningartarnað eru millum hesi.

Tey, sum ikki gjørdust pensjónistar, men fáa avlamisveiting eru javnari býtt millum aldursbólkarar. Her sæst eisini, at yngru aldursbólkarar eru betur umboðaðir. Sí mynd 9 á næstu síðu.

Mynd 9. Fyriríðarpensjónistar býttir í aldursbólkar pr. 1 desember 2004.

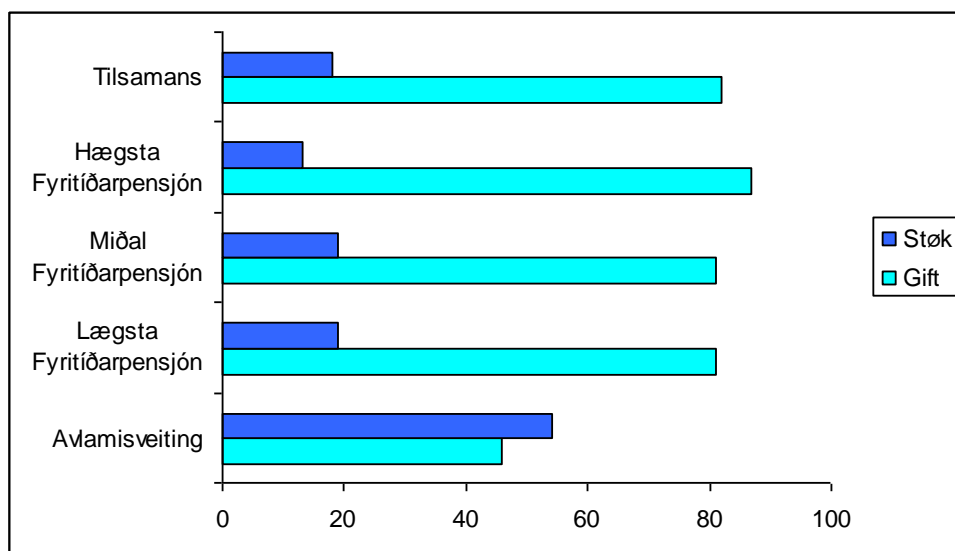


Kelda: Almannastovan.

Fyriríðarpensjónistar og borgaraliga støðan.

Tá hugt verður at borgaraligu støðuni, er vanligt nú á døgum at býta bólkarnar meira upp, har sambúgvandi, einkjufólk eisini verða tikin við. Men tíverri vóru tøl hesum viðvíkjandi ikki tøk frá Almannastovuni. Mynd 10 vísir tí einans lutfalsliga býtið av teimum, sum eru gift og ógift.

Mynd 10. Lutfalsliga býtið av ógiftum og giftum ímillum tey, sum fáa tillutað pensjón.



Kelda: Almannastovan

Umleið 80% av fyriríðarpensjónistum eru giftir. Myndin vísir, at tað er lítil munur er millum, hvat slag av fyriríðarpensjón talan er um, enntá vísa tølini, at í

bólkinum, sum fær hægstu fyrítíðarpensjón, eru flest gift. Kanningar í Danmark vísa, at tað er millum tey, sum fáa lægstu fyrítíðarpensjón, at flest eru gift, men hetta sæst ikki í føroysku tølunum. Myndin vísir eitt javnari býti millum tey, sum fáa avlamisveiting.

Fyrítíðarpensjónistar og Bústaður

Tá hugt verður at bústaði, verður einans hugt at bústaði fyri hvørt øki í Føroyum. Her eru Føroyar býttar upp í tey 7 økini, sum samsvara nøkulunda við valdømini.

Talva 2. Lutfallið millum fyrítíðarpensjónistar og økir.

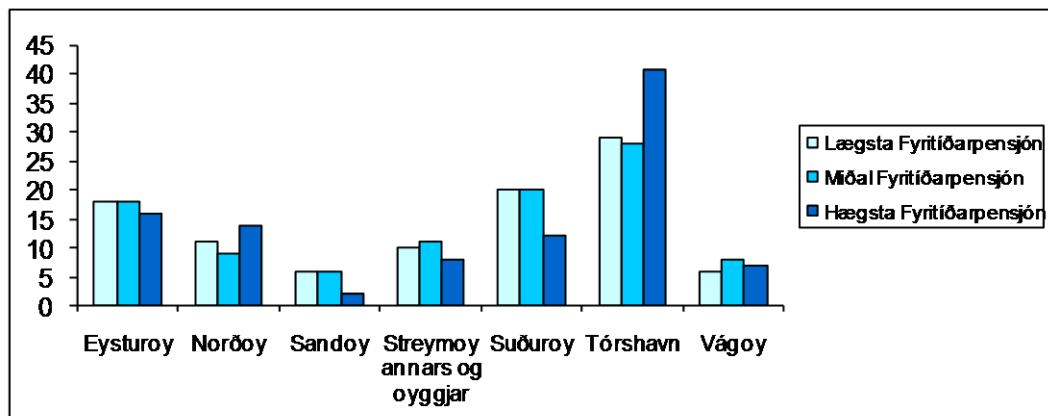
	Móttakarar av fyrítíðarpensjón pr. øki	í % av fólkatalið 18-66 ár
Eysturoy	17%	22%
Norðoy	11%	12%
Sandoy	5%	3%
Streymoy		
annars	10%	9%
Suðuroy	18%	11%
Tórshavn	32%	38%
Vágoy	7%	6%

Kelda: Almanastovan og Føroya Hagstova.

Talva 2 vísir lutfallið millum fyrítíðarpensjónistar og øki samanborið við lutfallið millum fólkatalið í aldrinum 18-66 ár og øki. Sum heild er gott lutfall millum lutfalsliga býtið av fyrítíðarpensjónistum og lutfalsliga býtið av fólkatalinum í landinum. Tó sæst, at tað eru nøkur øki, sum eru yvirumboðað av fyrítíðarpensjónistum, serliga Suðuroyggin. Tórshavnarøkið hýsir einum triðingi av fyrítíðarpensjónistunum, men er tó undirumboðað samanborið við fólkatalið, hetta hevur helst nakað við arbeiðs- og útbúgvingarmøguleikarnar í Tórshavnarøkinum at gera. Tendensurin í donskum kanningum hevur víst, at í støðum, har miðalinntøkan er lægri, og miðsavning av fólki er hægri, eru ofta fleiri fyrítíðarpensjónistar.

Mynd 11. Lutfalsliga býtið millum fyrítíðarpensjónistar og øki.

Kelda: Almanastovan



Mynd 11 vísir, hvussu tey, sum fáa hægstu, miðal og lægstu pensjón, eru býtt millum tey ymisku økini í Føroyum. Myndin vísir, at nærur 40% av teimum, sum fáa hægstu fyrítíðarpensjón, búgva í Tórshavnarøkinum. Orsøkin til hetta er helst, at flestu stovnar og vardu íbúðirnar eru í hesum økið. Bústovnar eru eisini í Eysturoy og Norðoyggjum, og avspeglast tað eisini á myndini fyri hesi øki. Í Suðuroynni eru tey, sum fáa lægstu og miðal fyrítíðarpensjón væl umboða. Orsøkin til hetta kann vera avmarkingar á arbeiðsmarknaðinum. Her verður serliga hugsað um arbeiðsmøguleikar til lættari arbeiði.

Fíggjarligar veitingar

Niðanfyri er ein talva, ið vísir, býtið av veitingum, sum verða goldnar fyrítíðarpensjónistum í 2007.

Sum tað sæst, eru upphæddirnar ymiskar, um talan er um giftar ella stakar fyrítíðarpensjónistar.

Talva 3:

Fyrítíðarpensjónir og viðbøtur 2007	
Grundupphædd til fyrítíðarpensjón - støk	63.300,-
Grundupphædd til fyrítíðarpensjón - gift hvør	50.304,-
Viðbót til hægstu fyrítíðarpensjón - støk	62.916,-
Viðbót til hægstu fyrítíðarpensjón - gift hvør	56.820,-
Viðbót til miðalfyrítíðarpensjón - støk	20.424,-
Viðbót til miðalfyrítíðarpensjón - gift hvør	17.748,-
Viðbót til lægstu fyrítíðarpensjón - støk	19.284,-
Viðbót til lægstu fyrítíðarpensjón - gift hvør	15.492,-
Hjálparviðbót árlig:	31.584,-
Røktarviðbót	63.036,-
Barnaviðbót	11.376,-
Avlamsviðbót/Avlamsveiting:	29.544,-
Árliga frádráttarfrí innntøkuupphædd	81.300,-

Kelda: Almanna og Heilsumálaráðið. Kunngerð nr. 115 frá 15. des. 2006 um áseting og javnan av almannaveitingum.

Viðbøtur og stuðul

Talvan omanfyri vísir, at afturat grundupphæddini fáa allir fyrítíðarpensjónistar eina ískoytisveiting, sum í pensjónslógini verður nevnd – viðbót. M.a. fáa allir fyrítíðarpensjónistar við miðal og hægstu fyrítíðarpensjón avlamsviðbót. Umframt hesar ásettu viðbøtur eru aðrar viðbøtur, eitt nú hjálparviðbót og røktarviðbót, ið

verða veittar fyrirtíðarpensjónistum, sum eru so illa fyri at teir hava brúk fyri stöðugari hjálp/røkt.

Barnaviðbót verður veitt fyrirtíðar- og fólkapensjónistum, ið hava upphalds-skyldu fyri börn undir 18 ár. Hetta er sama upphædd sum einsamallir upphaldarar fáa.

Møguleiki er eisini fyri at søkja um persónliga viðbót, eisini nevnt persónligt ískoyti. Henda viðbót verður veitt fyrirtíðar- og fólkapensjónistum við serliga ringum korum. Tey, sum søkja um persónliga viðbót, skulu lata Almannastovuni umsókn við skjalprógv um inntøkur og útreiðslur í húsarhaldinum, stöði verður eisini tikið í inntøkuni hjá hjúnafelaga, tá hesin stuðul verður veittur.

Tey, sum fáa heimahjálp, skulu gjalda eitt “egingjald”. Upphæddin grundar á inntøkuna hjá tí einstaka. Eitt dømi um egingjald er m.a. ein stakur fyrirtíðarpensjónistur, ið hevur 100.000,- kr. í ársinntøku, hann skal gjalda 59.50 kr. í egingjaldi um tíman fyri heimahjálpin. Ein giftur fyrirtíðarpensjónistur, har samlaða inntøkan er 135.000,- kr. um árið, skal gjalda 54,00 kr. um tíma, men er samlaða inntøkan í húsarhaldinum uml. 262.000,- kr., verður gjaldið 100,- kr. um tíman¹⁰.

Inntøkusamanseting

Dømi um inntøkusamanseting hjá stökum og giftum fyrirtíðarpensjónisti, við ongari inntøku afturat pensjónini, fyri skatt. Grundupphædd og viðbót eru skattskyldug, meðan avlamisviðbótin er skattafríð.

Talva 4.

Stakur fyrirtíðarpensjónistur við hægstu fyrirtíðarpensjón:

Grunupphædd:	63.300,- kr.
Viðbót:	62.916,- kr.
Avlamisviðbót:	29.544,- kr.
Tilsamans:	155.760,-kr. um árið, fyri skatt

Giftur fyrirtíðarpensjónistur við hægstu fyrirtíðarpensjón:

Grundupphædd:	50.304,- kr.
Viðbót:	56.820,- kr.
Avlamisviðbót:	29.544,- kr.
Tilsamans:	136.668,- kr. um árið, fyri skatt

Stakur fyrirtíðarpensjónistur við miðal fyrirtíðarpensjón:

Grunupphædd:	63.300,- kr.
Viðbót:	20.424,- kr.
Avlamisviðbót:	29.544,- kr.
Tilsamans:	113.268,-kr. um árið, fyri skatt

Giftur fyrirtíðarpensjónistur við miðal fyrirtíðarpensjón:

¹⁰ Kelda: Almanna og Heilsumálaráðið. Kunngerð nr. 115 frá 15. des. 2006 um áseting og javnan av almannaveitingum.

Grunupphædd:	63.300,- kr.
Viðbót:	17.748,- kr.
Avlamisviðbót:	29.544,- kr.
Tilsamans:	110.592,-kr. um árið, fyri skatt

Kelda: Almanna og Heilsumálaráðið. Kunngerð nr. 115 frá 15. des. 2006 um áseting og javnan av almannaveitingum.

Tað skal viðmerkjast, at ein vanlig arbeiðsmanna/kvinnu løn sambært sáttmála hjá Føroya Arbeiðarafelag liggur (40 tímar vika) um 220.000,- kr árliga, fyri skatt.

Samanbering við fyrítíðarpensjón í Danmark:		
Stakur ftp. við hægstu :	188.040,- kr. árliga, fyri skatt	
Giftur ftp. við hægstu:	156.156,- kr. árliga	-
Stakur ftp. við miðal:	148.140,- kr. árliga	-
Giftur ftp. við miðal:	116.256,- kr. árliga	-

Kelda: Førtidspensionisten nr.2.2006

Fyrítíðarpensjónistar á arbeiðsmarknaðinum

Talvan niðanfyri vísir samlaða talið av fyrítíðarpensjónistum, ið hava arbeið afturat pensjónini, og sostatt eru virknir á arbeiðsmarknaðinum í 2004: Tað hevur ikki borið til at fáa nýggjari hagtøl, men vit meta, at myndin er ikki broytt nevnivert.

Talva 6.

Við hægstu fp.	Við miðal fp.	Við lægstu fp.
221 av 545	421 av 827	253 út av 431

Kelda: Almannaastovan

Niðurstøða av hagtalskanningini

Hagtølini vísa, at at talið av fyrítíðarpensjónistum frá 1968 – 2004 er vaksið bæði absolut og lutfalsliga, og at stóðan í dag er, at 8% av fólkinum í aldrinum 18-66 ár eru fyrítíðarpensjónistar. Tølini vísa eisini, at tað lutfalsliga eru fleiri kvinnur enn menn, sum eru fyrítíðarpensjónistar. Serliga er munurin stórur, tá talan er um lægstu og miðal fyrítíðarpensjón, meðan mennirnir eru lutfalsliga fleiri, tá talan eru um hægstu pensjón.

Millum fyrítíðarpensjónistar eru teir eldru aldursbólkar best umboðaðir. Serliga eru teir eldru aldursbólkarir væl umboðaðir millum tey, sum fáa miðal og lægstu pensjón, og teir yngri aldursbólkarir eru betur umboðaðir, tá tað snýr seg um tey, sum fáa hægstu pensjón.

Um aldursbólkar og kyn verða lögð saman, sæst, at serliga nógvar eldri kvinnur fáa miðal og lægstu pensjón, meðan tað serliga eru fleiri ungir menn, sum fáa hægstu pensjón. Ein orsök til, at tað serliga eru tær eldri kvinnurnar, sum fáa lægstu og miðal pensjón, er, at hetta helst eru kvinnur, ið hava havt tungt kropsligt arbeiði, sum tær ikki eru førar fyri at gera meira. Arbeiðsmøguleikarnar hjá hesum kvinnum eru helst eisini rættiliga avmarkaðir, serliga um tær eru ófaklærdar ella

bert hava stutta útbúgving. Viðvíkjandi teimum, sum finga hægstu pensjón, sást, at aldursbýtið var javnari, kynsbýtið var eisini javnari, men her vóru menninir við yvirlutan. Orsøkin til hetta er helst, at fleiri av teimum, sum eru andveik, ein partur av teimum menningartarnaðu, og ein partur av teimum fjølbrekaðu eru millum hesi. Ein onnur orsøk kann vera, at fleiri menn enn kvinnur eru, sum arbeiða í vinnum, har talið av arbeiðsvanlukkum er lutfalsliga høgt, eitt nú í byggi- og fiskivinnuni.

Borgaraliga støðan hjá fyrítíðarpensjónistum er einans partvíst lýst, tí einans verður hugt at, um tey eru gift ella ógift. Tey, sum eru sambúgvandi, fráskild, einkjumenn ella kvinnur, verða skrásett sum ógift. Í miðal eru 80% av fyrítíðarpensjónistum giftir, og tað, sum er áhugavert við føroysku tølunum, er, at tað eru fleiri prosent av teimum, sum fáa hægstu pensjón, sum eru gift, aftur ímóti teimum, sum fáa lægstu pensjón. Hetta samsvarar ikki við tøluni úr avlamispensjónskanningunum¹¹ í Danmark. Tó skal fyrivarni takast fyri hesum tølum, tí tey, sum eru sambúgvandi, eru ikki tald við, og tí kundi myndin verið nakað øðrvísi.

Tá lutfalsliga býtið av fyrítíðarpensjónistum millum ymisk øki í landinum varð samanborið við fólkatalið í aldrinum 18-66 ár, sást, at Suðuroyggin hevur lutfalsliga nógvar fyrítíðarpensjónistar, og at Tórshavnarøkið og Eysturoy hava lutfalsliga fáar. Orsøkin er helst betri og fjøltáttaðari arbeiðsmøguleikar í miðstaðarøkinum, og at flestu bústovnar eru í hesum øki. Tað, at lutfalsliga fleiri fyrítíðarpensjónistar búgva í Suðuroynni, samsvarar væl við donsku tøluni um, at fleiri fyrítíðarpensjónistar búgva í økjum, har miðalinntøkan er lægri¹². Sambært økismenningarálitinum frá 2001 var miðalinntøkan í Suðuroy lægri enn aðrastaðnis í landinum. Hendan støðan er helst ikki broytt síðani.

Hesar upplýsingar geva eina heildarmynd av nøkrum formligum viðurskiftum kring fyrítíðarpensjónistar í Føroyum. Vit fáa eina breiða hómning av, hvussu nógvir teir eru, hvørjir teir eru, og hvar teir búgva í landinum. Tó, so geva hagtøluni ikki eina góða mynd av livikoronum hjá fyrítíðarpensjónistum. Tí er ein kvalitativ vitalskanning eisini gjørd. Úrslitið av henni er frágreitt í næstu pørtunum. Við hesi kanning ber til at fáa eina breiðari fatan av livikoronum hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum. Í kvalitativu kanningini er støði tikið í fyrítíðarpensjónistinum sjálvum, t.v.s. at kvalitativa kanningin gevur rødd til tey, sum sjálvi eru í støðuni, og tey greiða frá, hvussu livikorini hjá teimum eru. Í kvalitativu kanningini eru upplýsingar um fleiri áhugaverd viðurskifti, sum betur lýsa livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum.

¹¹ Martini, Sten: *Invalidepensjonistundersøgelserne 6 – Invalidepensjonisternes levevilkår*. Socialforskningsinstituttet i kommission hos Teknisk Forlag København, 1980.

¹² Martini, Sten: *Invalidepensjonistundersøgelserne 6 – Invalidepensjonisternes levevilkår*. Socialforskningsinstituttet i kommission hos Teknisk Forlag København, 1980.



3. Partur - Fyritíðarpensjón - gerandislív og umstøður

Í hesum parti lýsa vit gerandislívið, ella - nærri sagt - eitt mynstur av eini lívsverð, ið er skapt burtur úr 20 djúptøknum samrøðum við fyritíðarpensjónistar kring Føroya land. Frásøgnin er tessvegna ein endurgeving av umstøðum og upplivingum hjá fritíðarpensjónistum.

Sum nevnt byggir frágreiðingin á hugtøkini at hava, at elska og at vera. Í hesum partinum er tað spurningurin um at hava, ið verður umrøddur. Viðgerðin fevnir um tær ressoursir, ein fyritíðarpensjónistur hevur, bæði sum inntøku og ogn, men eisini annað persónligt tilfeingi so sum heilsu, útbúgving, atgongd og móguleikar annars. Vit hyggja nærri at teimum tænaðum, ið vælferðarsamfelagið bjóðar, og í hvønn mun tær verða nýttar til gagn fyri fyritíðarpensjónistarnar.

Tilfarið, ið hoyrir til henda partin, er sera umfangandi og fevnir um fleiri ymisk evni. Vit hava gjørt eina roynd at skipa tilfarið so kronologiskt, sum til ber, men vit sleppa tó ikki undan endurtøkum, og at evni umskarast. Parturin byrjar við fíggjarligu og materiellu korunum og endar við móguleikum og dreymum.

At hava

Fíggjarlig og materiell livikor

Tá ein gerst fyritíðarpensjónistur, er pensjónsstigið staðfest í játtanini. Talan er antin um hægstu, miðal ella lægstu fyritíðarpensjón, alt eftir í hvønn mun arbeiðsevni eru mett at vera skerd. Fyritíðarpensjónistar flestir meta, at teir fáa tað, teir hava rætt til eftir fyritíðarpensjónslógini, og at tað sama er galdandi fyri tær viðbøtur, ið gjørligt er at fáa. Nøkur, ið fáa miðal fyritíðarpensjón, vísa tó á, at tey eru 100% óarbeiðsfør, og áttu tí at fingið hægstu fyritíðarpensjón.

Sum vit vísu á í 2. parti, eru tað færri enn helvtin av fyritíðarpensjónistunum í Føroyum, ið hava arbeiðsinntøku afturat pensjónini, og tí liggur árliga inntøkan hjá teimum flestu millum 50 og 100.000,- kr. lægri enn ein vanlig arbeiðsmanna/-kvinnuløn. Alt eftir um talan er um stök ella gift, miðal ella hægstu fyritíðarpensjón.

Tey flestu arbeiða bert fáar tímar um vikuna, og arbeiðsuppgávurnar eru oftast egning, hjálp í handli, skrivstovuhjálp o.l. Eingi hagtøl eru um hesi viðurskifti, og tí byggir henda niðurstøða á viðtalstilfarið, vit hava.

Fakta um inntøku

Hvussu er fíggjarliga støðan, og klárar tú teg, er ein av spurningunum, vit settu fyritíðarpensjónistunum. Og tey flestu klára seg - men bert, um tey eru sparin og ansa sera væl eftir, hvussu peningurin verður brúktur, hetta lýsa vit nærri seinni. Síðan varð spurt, í hvønn mun sjúka ella avlamni hevur ávirkað fíggjarstøðu, ognir, nýtslu o.a.

Tá ein gerst fyrítíðarpensjónistur, er í flestum førum talan um eina broyting í fíggjarviðurskiftunum. Talan er um eina broyting, ið antin hækkar ella lækkar livistøðið.

Tey, ið gerast pensjónistar á ungum árum - tað vil siga, áðrenn tey hava etablerað seg við familju og egnum bústaði - kenna tað sum ein stóran bata at fáa fyrítíðarpensjón, tí tey gerast “óbundin” av pengum frá foreldrunum og fáa sítt egna fíggjarliga lív.

Tey, sum í longri tíð hava verið plágað av sjúku, og verið noydd at troyta dag-pengaskipan og forsorgarlóg, kenna umskiftið til fyrítíðarpensjón sum ein bata, tí pensjónin gevur teimum ein fíggjarligan trygggleika.

Tey, sum bráðliga gerast sjúk ella verða skadd eftir tað, at tey hava verið virkin á arbeiðsmarknaðinum, uppliva nærur altíð eina lækking í materiella livistøðinum og í fleiri førum eina munandi lækking.

Hóast útgangsstøðið, sum lýst omanfyri, er ymiskt, tá ein gerst fyrítíðarpensjónistur, vísir henda spurnakanning, at fíggjarliga støðan, sum frá líður, gerst sera eins hjá teimum flestu. Tað merkir, at nærur øll fáa sama fíggjarliga rásarúm og somu avmarkingar. Orsøkin er einamest, at allir fyrítíðarpensjónistar laga sín fíggjarliga tørv innan somu karmar, nevniliga teir, ið eru ásettir í pensjónslógini, og eftir teimum reglugerðum, ið eru galdandi á økinum.

Einasti móguleiki at bóta um fíggjarstøðuna, so tað munar, er at hava eina arbeiðsinntøku, umframt pensjónina, ið fer upp um inntøkuhámarkið, ella at hava ein hjúnafelaga, ið hevur eina góða inntøku.

Hvussu tann einstaki klárar dagin og vegin innan fyri tær avmarkingar, ið eru, tykist at vera bundið at fleiri viðurskiftum. Nevnast kunnu viðurskifti sum at vera stakur ella giftur, um ein hevur børn at upphalda, inntøka hjá hjúnafelaga, bústaðarútreiðslur, atgongd til aðrar fíggjarligar keldur, eitt nú hjálp frá foreldrum og familju, umframt sosialar og landafrøðiligar umstøður.

Men umframt hesar nevndu munir kundi tað hugsast, at munur var á umstøðunum, alt eftir um ein fær miðal ella hægstu fyrítíðarpensjón, men tað tykist tó ikki at vera so. Livikorini eru sera eins fyri báðar bólkar, tó við tí undantaki, at tey við miðal fyrítíðarpensjón eru heldur verri fyri fíggjarliga enn tey við hægstu. Orsøkin er ikki bert, at pensjónin er lægri, men av tí, at tað er trupult at fáa arbeið, eru tey bert fá, ið fáa gagnnýtt tey 25% av írestandi arbeiðsevnum. Vit kunnu skoyta uppí her, uttan at kunna viðgera orsøkina nærri, at tað eru fleiri kvinnur enn menn, ið fáa miðal fyrítíðarpensjón. Sí mynd 6, í 2. parti.

Av tí, at tað, sum nevnt, ikki er avgjørdur munur á heildarumstøðunum hjá fyrítíðarpensjónistum við miðal og hægstu fyrítíðarpensjón, hava vit valt at viðgera báðar bólkar sum ein. Hetta ger tekstin minni fløkjasligan. Har, ið greiður munur er, verður hetta nevnt.

Stakir fyrítíðarpensjónistar

Ein stakur fyrítíðarpensjónistur, ið bert hevur pensjónina at liva av, skal sjálvur klára allar fíggjarligar skyldur við hesi upphædd. Hóast pensjónin í útgangsstøðinum gav trygggleika og sjálvstøðugt fíggjarligt lív, so vísir kanningin, at stakir fyrítíðarpensjónistar í stóran mun eru knýttir at foreldrunum og búgva ofta heima. Hesir vísa eisini á, at pensjónin so dánt røkkur til lívið sum stakur, men ikki til at etablera seg í egnari íbúð og at upphalda einari familju.

Materiella støðið hjá støkum fyrítíðarpensjónistum er ikki høgt. Teir hava trupult við at spara upp og eiga bert fáar ognir. Nøkur hava bil, men hava í flestum førum fingið hjálp at gjalda bilin, antin frá foreldrunum og/ella Almannastovun.¹³

Tey, sum bógva heima, nýta sum oftast sjónvarp, teldu og internet hjá foreldrunum, og tey flestu gjalda foreldrunum fyri innivist, men afturímóti gjalda foreldrini tað, sum hoyrir húsarhaldinum til, umframt at tey í ávísan mun fíggja aðrar útreiðslur. Hetta fíggjarliga tilknýtið, ella bundinskapurin, sum onkur vil vera við, er bæði gott og ringt. Tað er gott, tí hetta gevur fíggjarligan og sosialan tryggleika, men ringt, tí ein ikki hevur eitt sjálvstøðugt lív.

Stakir fyrítíðarpensjónistar, ið bógva í egnari íbúð og upphalda sær sjálvum, klára hetta bert, um tey hava lágar húsaútreiðslur, avmarkaða nýtslu og eru sparin. Í Føroyum eru eisini stakir fyrítíðarpensjónistar, ið eru heimleysir.

“Eg kundi hugsað mær eina nýggja teldu, og nýggj klæðir, men tað havi eg ikki ráð til. Mamma má betala”

“Eg fái hægstu pensjón. Men eg klári meg akkurat. Eg havi bil og betali nakað til foreldrini fyri at bógva heima”

“Eg havi eitt kamar inni hjá foreldrunum. Tey eiga húsið, og tey bestemma. Eg eigi ikki teldu, men sleppi at brúka teirra”

“Eg bógvi upp á skift hjá foreldrum og systkjum, eg havi ikki ráð at hava egna íbúð”

“Eg livi undir treytunum hjá foreldrunum, og havi sum so einki privatliv, men vit klára væl upp. Eg ynski mær egna íbúð, men tað eru so fáar, og tá onkur er, so havi eg ikki ráð”

Giftir fyrítíðarpensjónistar

Giftir fyrítíðarpensjónistar eru fíggjarliga avmarkaðir, eins og teir støku, men munurin er tann, at hesi hava ein hjúnafelega, sum í flestum førum gerst høvuðsupphaldari. Fíggjarliga støðið hjá familjuni verður í stóran mun lagað til møguleikan hjá hjúnafeleganum at forvinna pening.

Hevur hjúnafelegin óstøðuga inntøku, gerst sjúkur ella verður arbeiðsleysur, kann støðan gerast sera trupul. Tað er oftast í útjaðaranum, at inntøkugrundarlagið er óstøðugt, og tí er hesin trupulleiki serliga at finna har.

Tað tykist heldur ikki vera óvanligt, at inntøkustøðið hjá hjúnafelega lækkar, tí tørvurin at vera heima og veita hjálp og umsorgan til tann sjúka ella avlamni økist.

Aloftast eru nógvar útreiðslur bundnar at sjúku ella breki, og tað mesta av hesum skal gjaldast av pensjónini. Stuðul verður veittur til heilivág o.a.¹⁴, men fleiri meta seg at hava tørv á m.a. náttúruheilivági og viðger, ið ikki er fevnd av hesum stuðuli. Hetta ávirkar ikki bert samlaðu fíggjarstøðuna hjá familjuni, men gevur fyrítíðarpensjónistinum kenslu av ómegd, tí, sum sagt verður, ”hetta ger, at ein

¹³ Kunngerð nr.6 frá 6 mars 2007 um stuðul til at keypa bil o.a. sambært Forsorgarlógini. www.logir.fo

¹⁴ Sí eisini stuðul til heilivág á www.almannastovan.fo

kennir seg sum eina fíggjarliga byrðu fyri familjuna, heldur enn eitt munagott ískoyti”.

Mong kenna tað sum ein stóran trupulleika, at fíggjarliga ábyrgdin í so stóran mun verður lögð á hjúnafelegan, og at pensjónin ger ov lítlan mun í húsarhaldinum. Hetta er serliga galdandi fyri tey, sum fáa miðal fyrítíðarpensjón.

Tá tørvur er á ískoyti ella fíggjarligari hjálp, umframt pensjónini, er móguleiki at søkja um persónliga viðbót. Hesar umsóknir verða viðgjørðar við støði í eini tørvsútrokning. Vansin við hesum er, sambært fyrítíðarpensjónistunum, at tørvsútrokning krevur skjálprógv fyri øllum inntøkum og útreiðslum hjá familjuni, tí kann tað fyri tað fyrsta kennast eyðmýkjandi at søkja, og ikki minni eyðmýkjandi at fáa noktandi svar, serliga tá grundgevingin, er “at hjúnafelegin hevur inntøku”.

Tað tykist í fleiri førum at vera umsóknir um fíggjarligt ískoyti, ið fáa fyrítíðarpensjónistar at argast inn á Almannastovuna. Víst verður serliga á kensluna av at bidna, og at ein ikki hevði søgt, um tørvur ikki var á tí.

“So blanda tey mína pensjón við inntøkuna hjá manninum, tað er blóðskeivt. Eg havi altíð klárað meg sjálva, arbeitt, síðan eg var ung genta. Nú eg eri vorðin sjúk, skal eg vera bundin at inntøku hjá manninum. Tað irriterar meg nógv, tí eg havi havt ein mann í mong ár, men eg havi ikki havt fyri neyðini at biðið hann goldið fyri meg”

“Maðurin forsyrgir meg. Okkara inntøka er tilsamans uml 250,000 um árið, men so bleiv hann arbeiðsleysur, og tá gekk tað slett ikki”

”Tá eg søki um persónligt ískoyti, fái eg at vita, at maðurin hjá mær fortjenar. Men hann skal gjalda alt, sín egna bil og alt annað. Hann kann ikki eisini gjalda mín bil og tað, sum mær tørvar. Tað er manninkandi”

Íbúðarviðurskifti

Lágar húsaútreiðslur tykjast vera nakað, ið fyrítíðarpensjónistar leggja stóran dent á. Hetta grundar á avmarkaðu fíggjarligu orkuni, ið ger, at rúm ikki er fyri stórvegis rentum og avdráttum í pensjónini. Men samstundis, sum stórir tørvur er á at hava lágar húsaútreiðslur, treytar sjúka ella brek ofta, at íbúðarumstøðurnar eru góðar.

Flestir giftir fyrítíðarpensjónistar hava egin hús, soleiðis sum siðvenja er í Føroyum. Nøkur ognast húsini frá foreldrum ella ommu og abba, serliga tykist hetta vera galdandi fyri tey, sum gerast fyrítíðarpensjónistar, áðrenn tey seta fótur undir egið borð. Nøkur hava keypt hús, meðan tey hava verið fyrítíðarpensjónistar, men tá er sum oftast talan um bílig hús, serliga á bygd, og onkur hevur spart saman í fleiri ár fyri at kunna gera íløguna. Tey, sum eiga hús, tá tey gerast fyrítíðarpensjónistar, noyðast í flestum førum at fáa húsaútreiðslurnar niður, og í ringasta føri at flyta í aðra, bíligari íbúð.

Nøkur greiddu í samrøðunum frá, at tey vóru sera heppin, tí húsini, tey búðu í, vóru nærum útgoldin, tá tey gjørdust avlamin. Tey høvdu ikki klárað at goldið størri húsaútreiðslur við pensjónini, og tað hevði verið svárt, afturat sorgini, ið stendst av at gerast avlamin, at skulað havt slíkar trupulleikar at drigist við.

Hvussu fólk bera seg at við at fáa húsaútreiðslurnar niður á eitt støði, tey kunnu liva við, er ymiskt. Í onkrum førum fer skaðaendurgjald ella onnur tryggingar-

upphædd til at niðurgjalda húsalán, í øðrum førum hevur familja veitt eina hjálpanði hond.

Eftir forsorgarlógini¹⁵ er gjørligt at fáa stuðul til umbygging av íbúð. Serliga er talan um lyftu og broytingar í húsinum til koyristól. Tær umbyggingar ella broytingar, ið ikki eru fevndar av lóggávuni um umbygging, skal fyrítíðarpensjónisturin sjálvur fígga.

Fyrítíðarpensjónistar flestir hava ikki ráð at viðlíkahalda og gera ábøtur á hús síni, og mong hava eldri hús, ið tørva ábøtur. Tað er gjørligt at søkja um persónliga viðbót til slíkar útreiðslur, men fleiri vilja vera við, at tað er ov trupult at fáa játtan.

At taka bankalán er ikki nøkur loysn, tí pensjónin klárar ikki at fígga lántøku. Nøkur hava fingið gagn av almenna bjálvingarstuðlinum, og onnur nevna, at kommunan hevur verið hjálpsom, tá talan er um ábøtur á atkomuna til húsini.

Serliga teir mannligu fyrítíðarpensjónistarnir nevna trupulleikan við, at teir ikki megna at gera ábøtur og umvæla sjálvir. Tað er altíð neyðugt at senda boð eftir handverkara, og tað er alt ov kostnaðarmikið. “Hetta er frustrerandi og irriterandi, man situr og hyggur at tí, men fær einki gjørt”.

“Gólvið í stovuni treingir til at fáa okkurt omaná, men eg havi ikki ráð. Eg havi søkt um stuðul til hetta, men fingið avslag, gólvið er illa slitið og úr træ, og eg orki ikki at vaska tað”

“Húsini eru ongantíð gjørd liðug. Eg var fyri vanlukku, meðan húsini vóru í gerð. Her manglar nógv enn, og nú byrjar slit at gera um seg, men eg havi ikki ráð at gera nakað við tað. Eg fari at royna at søkja um at fáa skift tey vindeyguni, sum eru rotin”.

Trupult at fáa íbúð

Stakir fyrítíðarpensjónistar, sum búgva hjá foreldrunum, í leigaðum kamari, ella eru heimleysir, meta tað vera alt ov trupult at fáa atgongd til eina hóskandi íbúð. Tað er kostnaðarmikið, og útboðið er sera lítið. Sálarveik og tey, ið hava sosialar trupulleikar at dragast við, siga móguleikan fyri egnari íbúð at vera nærum utopiskur, og familjan er oftast einasti garantur fyri innivist. At hava eina íbúð og megna at skipa sítt eigna lív, er eitt útbreitt ynski, og fleiri meta hetta at vera sera avgerandi fyri lívsgóðskuna og sjálvkenzluna.

Okkum er álagt eitt slag av stavnsbandi, siga teir fyrítíðarpensjónistar, ið ynskja at flyta úr útjaðaranum inn á meginøkið. Av tí at inntøkan er so avmarkað, er ikki hugsingur um at fígga eina dýrari íbúð. Húsini, tey hava á bygd, hava lítið umsetningsvirði í mun til prísirnar á meginøkinum. Tey, sum seta fram ynski um at flyta nærri meginøkinum, grundgeva hetta við, at har eru fleiri tilboð umframt størri móguleikar at fáa inntøku afturat pensjónini.

Víst verður m.a. á alternativa íbúðarbygging, ið kundi gjørt tað gjørligt at sett búgv uttan at skula seta seg fyri stóra skuld.

¹⁵ www.logting.fo/ Lovbekendtgørelse nr.2 marts 1988 om offentlig forsorg, sum seinast broytt við løgtingslóg nr. 31 frá 30 apríl 2007. Sí grein 18 í hesi lóg.

Samanumtikið kann sigast, at henda spurnakanningin vísir, at íbúðarumstøðurnar hava stóra ávirkan á livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum, ikki bert fíggjarliga, men eisini líka nógv á sjálvkenflu og trivnað.

“Fíggjarliga klári eg meg. Eg var heldigur, at eg fekk hesi húsini so bíliga. Um eg skuldi gjalda 3-4000 kr. í leigu um mánan, so bar ikki til”
“Tað eru fleiri tilboð til mín í Havn, men vit hava ikki ráð at flyta, har eru íbúðirnar so dýrar”
“Vit hava eini gomul sethús. Vit giftust inn her. Her manglar nógv at gera og skiftast út, men tað hava vit ikki ráð til”
“Vit noyddust at selja húsini, tí fíggjarstøðan versnaði, tá eg gjørdist pensjónist. Hesi húsini eru gomul og noyðast at fáa ábøtur, men tað eru ikki ráð til tað”
“Eg kundi hugsað mær at flutt køkin, so hann bleiv ljósari og lættari hjá mær at arbeiða í, men eg kann ikki sjálv taka lán, tí eg eri fyrítíðarpensjónist. Var eg á arbeiðsmarknaðinum, so fekk eg lán”
“Tá eg búði í DK, fekk eg eina íbúð og boligstøtte, tað kendist væl, at liva sum onnur”

At klára seg við lítlum

Fytíðarpensjónistar í Føroyum hava - við heilt fáum undantøkum - tak yvir høvdið og allar vanligar hentleikar, ella hava atgongd til hentleikar, tað veri seg húsarhaldstól, sjónvarp, teldu, farteleson o.l.

Nógv gera tó vart við, at tá húsarhaldsstól, sjónvarp, oljufýring o.a. ganga fyri ella tørva at verða skift út, tá gerst tað trupult hjá teimum. Tey hava ikki pening á húsarhaldsskontoini, og tey hava ikki høvi at spara upp til slíkar eykaútreiðslur. Einasti móguleiki er í hesum førum at søkja um ískoyti frá Almanastovuni.

Øll hava ikki ráð til internetrokning og velja tí henda hentleika frá. Onnur gjøld, eitt nú telefonrokning, el, olja, sjónvarpsgjald o.a., eru altíð tungir postar, og tí má ansast væl eftir hesum útreiðslum. “Men tað gongur við einum góðum vilja”, sum fleiri málbera seg.

“Vit klára okkum fíggjarliga”, siga flestir fyrítíðarpensjónistar, og fyrítíðarpensjónin kann, sum víst omanfyri, nøkta mest grundleggjandi fíggjarliga og materiella tørvin í einum húsarhaldi. Men, tað gongur sum ein reyður tráður gjøgnum allar samrøðurnar, at hetta bert letur seg gera, *um hvør einstakur megnar at spara, raðfesta og velja frá*, og sum sagt verður: tað krevur bæði tolsemi og nøgdsemi at klára seg við so lítlum. Hvat ið verður valt frá, og hvussu tað verður raðfest, er ógvuliga individuelt, men kanningin gevur eina ábending um, at tað fyrst og fremst eru tey sosialu tiltøkini, ið verða vald frá, harnæst verður spart í vanligum húsarhaldsvørum og klædnævørum.

“Tað mest týðningarmikla fyri ein fyrítíðarpensjónist er at duga at spara og at liva av lítlum”
“Vit eiga húsini, og so spara vit so nógv, sum til ber. Vit fáa eisini hjálp frá familjuni, um á stendur. Man hevur tað annars gott. Dugir man at spara, so gongur tað við pensjón”

“Eg luttaki ikki í nøkrum, ið kostar, eg tími heldur ikki at fara í býin, so spari eg eisini tær krónurnar”
“Tað er stramt figgjarliga. Tað er nógv, sum vit ikki kunnu gera”

Nýtslumynstrið broytist

Broyttu figgjarligu umstøðurnar, ið lívið sum fyrítíðarpensjónistur inniber, krevur í nógvum førum nýggjar og øðrvísi raðfestingar og broytt nýtslumynstur í gerandisdegnum. Fyri summi er henda broyting til tað betra, men fyri ein stóran bólk inniber broytingin eina markanta avmarking.

Tey, ið hava havt væl lønt starv frammanundan, skulu endurskoða og umskipa figgjarliga og materiella lívið munandi, og onkur vísir á, at tað kann taka rúma tíð, til ein vil viðurkenna, at lívið er broytt so grundleggjandi.

Familjur við børnum, ið noyðast at laga nýtsluna til eitt lægri inntøkustøði, hava á orði, hvussu trupult tað er at broyta nýtslumynstrið. Men hetta er ein fyrirtreyt, skal búskapurin hanga saman. Sveiggj í útreiðslutørvinum, ið ofta kemur fyri í barnafamiljum, er trupult at handfara, og tørvur er ofta á stuðli frá familjuni. Sparsemi og avmarking merkir fyri tað fyrsta, at tiltøk, ið kosta pening, verða vald frá, men eitt, sum tey flestu harmast um, er, at tað ikki er gjørligt at ferðast saman m.a. uttanlands, soleiðis sum nógvur aðrar barnafamiljur gera.

Inntøka afturat pensjónini er ein stórus fyrimunur og kærkomin í húsarhaldið, men fyri tað mesta verður henda inntøka nýtt til at spara upp, so hon kann brúkast til tað “lúksus”, ið rúm ikki er fyri í pensjónini, m.a. at ferðast fyri, ella til at gera íløgur í heimið við. At spara upp til slík endamál er nakað, tey flestu kundu hugsað sær at havt møguleika til.

Óvantaðar inntøkur, eitt nú ein arvur ella møguleikin at ognast eini bílig hús, hava gjørt lívið lættari hjá onkrum, og fleiri nevna atgongd til ókeypis døgurðamat frá familju sum eitt týðningarmikið íkast.

Vísandi til, at hóast bert 40% av fyrítíðarpensjónistunum í aldursbólkinum, vit viðgera her, hevur inntøku afturat pensjónini, eru tey mong, ið liva á einum figgjarligum lágmarki og noyðast, sum nevnt omanfyri, at raðfesta og skipa nýtsluna sera neyvt. Hetta er galdandi fyri allan bólk, óansæð um tey eru støk ella gift, um tey fáa miðal ella hægstu pensjón, hava børn ella ikki. Tað er bert inntøka hjá hjúnafelaga, og tað, ið ein kann forvinna afturat pensjónini, ið kann lyfta støðið.

“Tað eru ikki ráð til dreymar, og allar handilslýsingar, ið koma inn um hurðina, fara í skrell, eg havi ikki ráð at gera nakað eyka burturúr”
“Vit noyðast at spara og ansa hvørjum oyra. Tað eru ikki ráð til uttanlandsferðir o.l. lúksus”
“Tað ringasta er at fáa børnini at skilja, at vit ikki hava ráð, men tað má heldur ikki ganga ov nógv út yvir tey, at eg eri sjúk, tað er ræðuliga ringt”
“Eg gleði meg til 4. hvønn mánað, tí tá kemur brennistuðulin. Eg koyri nakað á bók og keypi okkurt, eg mangli, fyri rest”
“Eg haldi, at eg havi ráð til allar almindiligar brúksvørur, tað haldi eg. Eg brúki annars ikki so nógv. Her, sum eg búgvi, er einki at fara til, so mær nýtist ikki pening til undirhald. Eg skeri niður á tørvin, tí eg veit, at vit ikki hava ráð”

“Fíggjarliga støðan er góð, tí eg havi ein mann, sum tjenar pengar. Tá eg var einsamøll, var tað ræðuliga ringt at klára tað”

“Fíggjarliga er man ikki væl fyri, men status kann ikki mátast í pengum. Ein pensjónistur kann vera eitt nógv edlari menniskja enn eitt ríkmenni”

Nøgdsemi og fíggjarligur tryggileiki

At klára at liva av pensjónini er ikki bara ein spurningur um raðfesting og fíggjarligt snildi, men ávirkar eisini kenslulig og sosial viðurskifti, eitt nú sjálvsvirði og sosiala luttøku.

Men hóast hesar nevndu skerjingar, siga øll tey spurdu í kanningin, at tey eru nøgd við pensjónina. Tey eru takksom og nøgd við tann fíggjarliga tryggileikan, ið fyrítíðarpensjónin gevur - “pensjónin er góð”, verður sagt.

Nøgdsemið við pensjónina verður í hvuðsheitum grundgivið við, at pensjónin kemur fast hvønn mánað, og tey megna at liva av henni, hóast hon bara røkkur til tað mest neyðuga. Hon er ein tryggileiki, samanbórið við umstøðurnar framman undan, at tey gjørdust fyrítíðarpensjónistar, ella hon er ein kærkomin hjálp, tá vanlukka ella sjúka rakar, og ein verður skerdur frá at vinna pening á arbeiðsmarknaðinum. Fleiri seta eisini spurnartekin við, hvat alternativ við hevði verið, og hvussu støðan hevði verið, um eingin slík skipan ikki var.

Tey, ið hava inntøku afturat pensjónini, tykjast best nøgd. Serliga vísa tey á nøgdsemi við at hava okkurt meiningsfult at gera, men ikki minst nøgdsemi við at hava hesi eyka oyruni at ráða yvir, og orð sum “sjálsvirði” og “lívsvirði” komu altíð uppí, tá hetta mál varð umrøtt.

Ein annað evni, ið tykist at hava týdning, er bundinskapur at øðrum, tað veri seg inntøku hjá hjúnafelaga, foreldrum ella ískoyti frá Almannastovuni. Hetta eru viðurskifti, ið ganga aftur í fleiri øðrum evnum, vit viðgera í hesi kanning. Tey, sum vísa ónøgd við nevnda bundinskap, vísa á, at ein hægri pensjón hevði økt um lívgóðskuna og sjálsvirðið, í og við at tørvurin á at “fáa/biðja” pening frá øðrum hevði verið minni. Persónligt ískoyti til m.a. stuðulsfólk¹⁶ tykist eisini vera av stórum týdningi fyri nøgdsemið, tí hetta gevur pensjónistinum móguleika at gjalda fyri tæmastur, honum tørvar, og lættir um kensluna av at liggja øðrum til byrðu.

Umframt nøgdsemi tykjast fyrítíðarpensjónistar flestir eisini at viðurkenna tær treytir, ið pensjónin ber við sær, t.d. sparsemi o.a., men kanningin vísir samstundis, at hetta ikki merkir, at tey góðkenna livikorini, ið eru avleidd av hesum umstøðum. Hetta koma vit nærri inn á seinni í frágreiðingini.

“Tað er ein lætti og ein tryggileiki at vita, at fíggjarliga grundarlagið er tryggjað, tá ein er vorðin óarbeiðsførur”

“Eg haldi, tað er pínligt at fáa pensjón, og tí søki eg ikki um nakað annað frá Almannastovuni, men eg eri glaður fyri pensjónina, tí hon ger meg tryggan”

“Eg føli meg tryggari fíggjarliga við pensjónini, hóast hon er ov lítil, men nú veit eg, hvat eg fái”

¹⁶ www.logting.fo, løgtingslóg nr. 48 frá 10 mai 1999 um almannapensjónir/ hjálparviðbót og røktarviðbót

“Pensjónstilveran hevur gjørt mín status í samfelagnum betri, tí nú eri eg fíggjarliga betur fyri. Vit bógva bíliga, og eg brúki lítið av pengum, kanska ov lítið. Eg spari nóg, men vit klára okkum”
“Frá einum degi til annan misti eg førleikan og arbeiðið, og tá pensjónin var komin í hús, var tað ein stórur lætti, hóast hon ikki strekkir langt, so er hon ein tryggleiki”

Arbeidsmarknaðurin

At hava – ella fáa móguleikan at arbeiða, fáa sær útbúgving, endurbúgving, førleikamenning og fakliga menning sum heild, er eitt evni, ið fyllir sera nógv í hesi spurnakanning. Hetta tykist vera eitt hjartamál hjá teimum flestu, og eitt evni, ið nógvar kenslur verða lagdar í. Fráveran av hesum í lívinum tykist m. a. føra til einsemi, isolatiún, passivitet, sorg o.a. Komandi evnini snúgva seg um tað, sum hoyrir arbeiði og arbeidsmarknaðinum til.

Týdningurin av at hava arbeið

At arbeiða hevur alstóran týdning fyri menniskju, ja, “arbeið er lívsneyðugt”, m.a. soleiðis lýsa fyrítíðarpensjónstar, hvat tað vil siga at kunna arbeiða.

Av tí at øll hesi, ið greiða frá týdninginum av at kunna arbeiða, hava mist 75% ella 100% av sínum arbeiðsførleika, merkir tað ikki, at tey ikki longur meta seg hava tørv á arbeiði, heldur tvørturímóti, so er arbeið framhaldandi ein neyðugur partur av einum vanligum gerandisdegi.

Arbeið er fyri fyrítíðarpensjónistar ein treyt fyri lívsdygd og nøktandi livikorum og fleiri uppliva eisini, at arbeið er ein treyt fyri at vera eitt viðurkent menniskja í føroyska samfelagnum. Alternativt til arbeið er “at sita heima og sakna meining í gerandisdegnum”.

Javnsett við týdningin at hava arbeið er innihaldið í arbeiðinum. Hetta merkir, at arbeiðið skal vera áhugavert og geva meining, ikki bert fyri ein sjálvan, men eisini fyri samfelagið. Eitt arbeið, ið gevur meining, inniber, at løn og setanarviðurskifti eru virðilig. Nøkur av teimum, ið m.a. hava fingið í boði eitt arbeið, har tímalønin er 6,- kr.¹⁷ siga, at tað kennist manninkandi og m.a. vísir, hvat samfelagið heldur tey vera verd.

“Eg eri sera heppin at hava arbeið. Starvsfelagar eru fitt fólk og bera yvir við brekinum. Tað er gott at koma millum fólk, tað ger, at eg ikki føli meg so avstongdan”.

“Tá man arbeiðir, gloymir man brekið hjá sær, og man føilir at man er partur av nøkrum, og gevur samfelagnum nakað”.

“Eg vil arbeiða. Tað er meira virðiligt og gevur degnum innihald”

“Tað var eitt sjokk ikki at kunna arbeiða. Arbeið er alt fyri eitt menniskja, sjálsvirði og alt”.

“Í Føroyum liggur identiteturin hjá tí einstaka í arbeiðinum. Tú skalt arbeiða, og verður mettur eftir tí - ikki eftir hvør tú ert, men hvat tú gert”.

¹⁷ Her var talan um løn fyri arbeið á einum av verkstøðunum hjá Alv, sí annars www.alv.fo

“Eg kann ikki fara ígjøgnum býin í arbeiðstíð, man hevur ringa samvitsku, tí tað er líkasum tann skommin, at man ikki arbeiðir”
“Eg elskaði arbeiðið hjá mær, eg føldi, eg hevði týdning, nú eri eg ein ónyttá”

Tú ert tað tú gert

Tørvur menniskjans at kenna seg virdan og viðurkendan fær eitt skot fyri bógvín, tá ein gerst fyrítíðarpensjónistur í bestu árum. Fyrítíðarpensjónistar lýsa støðuna soleiðis: “í føroyska samfelagnum verður ein mettur eftir, hvat arbeið ein hevur, og fólk spyrja - hvat gert tú? – Tá er tað ein ring kensla, at noyðast at siga: – Einkí – eg eri bara fyrítíðarpensjónist”.

Fleiri eru so illa sperd av at fáa fyrítíðarpensjón, heldur enn at arbeiða, at tey ikki fara út um dyr í arbeiðstíð, tí tey eru foy og skammast um sína støðu. Onkur hevur eisini trupulleikar av at mæta fyrrverandi arbeiðsfeløgum, tí “tað kennist sum ein falitterklæring ikki at vera ein av teimum”.

At vera ein virdur samfelagsborgari

Týdningurin av at arbeiða er eisini, sambært fyrítíðarpensjónistunum í hesi kanning, tengdur at sjálvkenndu og sjálvsvirðing. Arbeiði gevur tí einstaka høvi at brúka síni evnir og fakliga førleika, og sagt verður, at fakligi kunnleikin hvørur ikki, hóast líkamligi førleikin svíkur.

Ein annar og sera avgerandi týdningur, ið fyrítíðarpensjónistar leggja í at arbeiða, er at skapa virðir fyri samfelagið, tí mett verður, at hetta er keldan til viðurkenning. Fær ein ikki høvi at vera til gagn fyri samfelagið, kennist tað sum, “at vera útistongdur, bæði fíggjarliga og sosialt”. Tí hevur móguleikin fyri at kunna arbeiða so stóran týdning.

Arbeið tykist soleiðis at vera ímyndin av luttøku og einum virknum samfelagslívi, og fellur ein frá, uttan at nakað annað kemur í staðin, ávirkar tað í stóran mun hugmyndina av, hvør ein er í tí stóra hópnum.

Arbeið sum fyrimynd

Eins nógv og tað hevur týdning fyri ein sjálvan, hevur tað týdning fyri familjuna og familjulívið, at ein hevur arbeið. Ikki bert í fíggjarligum týdningi, men eisini í týdninginum at vera ein fyrimynd fyri børnini.

Fleiri meta tað vera umráðandi fyri børnini, at kunna vera errin av sínum for-eldrum og síggja upp til teirra sum eina fyrimynd, men ikki minni týdning hevur tað fyri børnini at kunna svara, tá onnur spyrja, “hvát ger mamma tín, og hvát ger pápi tín”. At vera fyrítíðarpensjónistur ella “einkí” er líkasum ikki eitt hóskandi svar.

“Tá øll skulu av húsum á morgni, í skúla ella til arbeiðis, tá kennist tað lægið og sorgarfullt ikki at skula til arbeiðis, eins og aðrir menn, børnini eru eisini kedd um tað”, soleiðis lýsir ein pápi kensluna av at noyðast at vera heima.

At missa tilknýtið til arbeiðsmarknaðin

Ein partur av teimum, ið eru fyrítíðarpensjónistar, hevur ongantíð fingið høvi til at koma á arbeiðsmarknaðin, og ein annar partur hevur mist tilknýtið, tá tey gjørdust sjúk ella skadd.

At missa tilknýtið til arbeiðsmarknaðin í bestu árum tykist at vera sera svárt. Nøkur gevast at arbeiða frá einum degi til annan, og onnur uppliva eina sjúkugongd, ið inniber, at tey hava nógva fráveru, har tey til seinast noyðast at sleppa endanum.

“Eg var sjúk í nógva ár, áðrenn eg fekk pensjón, eg hevði tað ikki gott, og øll søgdu, at eg skuldi gevast við at arbeiða, tí eg orkaði tað ikki, men eg føldi tað sum eina ræðuliga fálitterkling. At enda noyddist eg út”. Henda lýsing umboðar kenslurnar hjá fleiri fyrítíðarpensjónistum, tá tey noyðast at viðurkenna, at tey ikki makta tað arbeið, tey hava.

Tað er sera ymiskt, hvussu arbeiðsplássini handfara støðuna hjá tí sjúka. Nøkur fáa høvi at arbeiða niðursetta tíð og fáa lættari uppgávur, men tey flestu gevast at arbeiða, tí tey eru fallin fyri sjúkrafráveruregluni, ella tí at tey ikki longur orka at gera tað, tey eru sett til.

Eingin ítøkiligur starvsfólkapolitikkur tykist vera, ið stuðlar undir eitt framhaldandi tilknýti til arbeiðsplássid, hvørki á almenna ella privata arbeiðsmarknaðinum. Í flestum førum spæla yrkisfeløgini ongan leiklut, men nøkur yrkisfeløg veita tó vegleiðing og hjálpa við umsóknum til pensjón, skaðaendurgjald og eftirløn.

Tíðin beint eftir

Tíðin beint eftir tað, at ein er givin at arbeiða, og til fyrítíðarpensjónin er komin í staðin, er trupul. Onkur sigur “eitt reint helviti”. Gongdin fyri tey flestu er fyrst 40 vikur dagpenngar, síðani forsorgarhjálp, og at enda fyrítíðarpensjón.

“Tíðin eftir tað, at eg gavst at arbeiða, var ræðulig, heilt forferdilig, eg eri ikki komin yvir tað enn og kann øvunda øðrum, ið sleppa til arbeiðis”

Ótryggleiki og ivi um framtíðina eru ein tung byrða hesa tíðina, og ringast av øllum er óvissan og vantandi kunnleiki til, hvat ið fer at henda. Hetta rakar ikki bert tann einstaka, men alla familjuna.

Tað er eingin myndugleiki, ið traðkar til og bjóðar til eina kunnandi samrøðu ella hjálpir tí einstaka og familju hansara at handfara hesa stóru broyting á lívsleiðini. Og tað er eingin, ið viðger spurningin um framtíðar tilknýtið til arbeiðsmarknaðin, hvørki arbeiðsgevandi, Almennastovan ella yrkisfelag. Og eingin tænasta er, ið gevur ráð ella vegleiðing um, hvussu tilveran sum fyrítíðarpensjónistur á besta hátt verður tilrættaløgd.

Soleiðis tykist størsti trupulleikin í tilgongdini frá at vera virkin á arbeiðsmarknaðinum, til at vera fyrítíðarpensjónistur, at ein ikki veit nóg mikið um, hvussu henda støða skal gagnnýttast á besta hátt fyri at fáa fáa eitt gott lív.

Fyrítíðarpensjónistar lýsa m.a. hesar umstøður, ið eru lýstar omanfyri soleiðis: “*At leita sær kunning var sum ein oyðimarkargongd, tað mesta av tí, eg fekk at vita, var frá teimum, eg møtti á sjúkrahúsgongini og niðri á Hornbæk*”. “*Tú skalt virkilig sjálvur kanna og seta teg inn í alt. Tað er eingin, sum sigur nakað við teg.*”

Ikki ein gang fært tú at vita, at tað er eitt felag fyri hesa sjúkuna. Í staðin fyri eina pjesu um rullistólar skuldi eg fingið ráð og vegleiðing frá onkrum fakfólki, sum kunnaði meg um, hvat nú skuldi henda, og hvørjar møguleikar eg hevði fyri at fáa eitt gott lív, hóast sjúkuna”. “Eg visti einki, og alt, sum eg í dag veit, havi eg sjálvur funnið fram til, við at tosa við ymisk fólk og leita á alnótini”. “Eg eri ikki enn komin yvir ta ræðuligu uppliving, tað var, at gerast fyrítíðarpensjónist. Eg kann enn fara upp at ristast, tá eg minnist aftur á ta fyrstu tíðina eftir tað, at eg fekk dómin”.

Tá dyrnar til arbeiðsmarknaðin eru aftur

Tað er ein góð skipan, at pensjón avloystir eina lønarinntøku, tá tørvur er á tí. Hetta eru allir fyrítíðarpensjónistar sannførdir um, men prísurin fyri at fara av arbeiðsmarknaðinum er høgur, ikki minst tá ein noyðist at ásanna, at ikki slepst innaftur.

Eftir eina tíð við tillaging til sjúku og brek, gevur gerandisdagurin hjá flestum fyrítíðarpensjónistum seg til kennar við einsemi og vantandi innihaldi. Tá kemur saknurin á einum sosialum tilknýti, starvsfeløgum og einum skipaðum gerandislívi. Hetta er ein støða, ið er galdandi fyri tey flestu, tó hava kvinnur lættari við at finna seg til rættis heima enn menn. Hetta verður viðgjørt nærri í 6. parti.

Hesi, sum nú “sita heima”, hava eina fakliga vitan og royndir, sum tey meta framhaldandi eigur at koma teimum sjálvum og samfelagnum til góða. Men tey fáa ikki høvið at bjóða sína arbeiðsorku fram, og hon verður heldur ikki umbiðin.

Tað hevur ikki verið nakað forum, har skerd arbeiðsorka hevur havt møguleika at skráseta seg, men fyri stuttum kom heimasíðan www.starv.fo, ið nú gevur møguleika fyri hesum. Annars verða fá ella eingi størv lýst leys til fólk við skerdum arbeiðsførleika, og tí er trupult at vita, hvar møguleikarnir eru. Fyrítíðarpensjónistar meta, at einasta gongda leiðin at bøta um hesa støðu er, at tað almenna í samstarvi við arbeiðsmarknaðin átekur sær ein størri leiklut, m.a. við verkætlanum og vardum størvum.

Teir fyrítíðarpensjónistar, ið eru á arbeiðsmarknaðinum, hava flest allir útvegað sær hesi størv sjálvir. Tey, ið hava vard størv, hava fingið Almannastovuna at skipa fyri. Tað er eingin uppsøkjandi tænastrá, ið gevur tilboð um vard størv, stuðlar undir ella eggjar til at fara á arbeiðsmarknaðin. Í kanningini verður víst á felagið Alv sum eina tænastrá, ið eggjar til virkseimi, men fleiri vilja vera við, at tey ikki eru málbólkurin fyri hesa tænastrá.

Fyrítíðarpensjónistar meta, at tað eru landið og kommunurnar, ið eiga at ganga á odda í at bjóða vard størv fram, tí, gera tey ikki tað, kann eingin vænta, at privati arbeiðsmarknaðurin skal taka slík stig. Í 6. parti verða viðurskifti kring vard størv, setanarviðurskifti og løn viðgjørd nærri.

“Eg havi ongantíð fingið nakað tilboð um arbeiði ella endurbúgving. Eg havi sjálvur biðið um royndararbeiði og at koma í skúla, og eg havi ornað alt sjálvur”
“Eg fekk tilboð at fara á verkstaðið hjá teimum evnaveiku, men har hoyri eg ikki heima”

Heilsustøða og avmarkingar

Flestir fyrítíðarpensjónistar eru sera avkláraðir og tilvitaðir um fysisku avmarkingarnar, ið sjúkan ella brekið bera við sær. Og hóast nøkrum tørvar tíð í fyrstuni til at “takla” ta nýggju støðuna, tey eru komin í, vita tey, sum frá líður, hvat tey makta, og m.a. hvussu nógva arbeiðsorku tey hava.

Alt eftir hvat sjúkan ella brekið fevnir um, eru nøkur, ið eru merkt av broytingum í fysisku orkuni. Hesi kunnu vera sera væl fyri eina løtu, og í næstu løtu versna tey fyri síðan aftur at koma í javnvág.

Sama er galdandi fyri tey, har pína setur dagsskránna. Hesi hava sum nevnt dagliga pínu at dragast við, og “noyðast at taka ein dag í senn og laga seg til pínuna”. Tey noyðast at taka doyvandi heilivág, ið m.a. eisini ávirkar teirra arbeiðsevni.

Men hóast hesa fysisku støðu, ið avmarkar teirra orku í gerandisdegnum, lata tey seg ikki kúga av sjúkuni, men vilja fegin geva degnum innihald. Hetta er eisini neyðugt, siga tey, tí hava tey einki at tríva í, er tað skjótt at pína og mismót tekur yvirhond.

Fyri nøkur, ið líða av slíkum fysiskum avmarkingum, er tað óhugsandi at hava eitt fast tilknýti til arbeiðsmarknaðin, men fleiri vísa tó á, at tað ber til at loysa arbeiðsuppgávur, bara tey sjálvi fáa høvi at tilrættaleggja, nær og hvussu nógv tey arbeiða.

Hetta vísir ein sterkan vilja til at fáa ein skipaðan dag, har tað eru møguleikarnir heldur enn forðingarnar, ið hava yvirvág. Men tað skerst ikki burtur, siga fyrítíðarpensjónistar flestir, at stórusaknur er í einari hjálpanði hond og stuðli frá samfelagnum, tí, sum tað er í lötuni, er tað bert familjan, ið ein kann styðja seg til.

“pínan stýrir degnum, eg brúki nógva tíð til at koma upp og gera meg kláran, tí er tað trupult at hava nakað til fasta tíð, men út á dagin eri eg væl fyri og kann sita og arbeiða nakrar tímar við telduni”

“Eg var í fakliga høgum starvi, áðrenn eg gjørdist sjúkur, eg klári ikki tað sama nú, tí eg havi nógva pínu, serliga um morgunin, men eg kundi gjørt okkurt annað enn at sitið og trillað tummilfingrar allan dagin, men tað hevur eingin tosað við meg um”

“Eg havi nógva pínu og má taka heilivágina ½ tíma, áðrenn eg kann fara upp, men eg klári at gera okkurt, um tað er í mínum egna tempo. Men at vatna urtapottar gevur onga meining, eg vildi heldur havt okkurt meira meningsfult at gjørt um dagin”

Arbeiðsmøguleikar og dreymar

Millum fyrítíðarpensjónistar eru nógv uppskot um, hvat tey kunnu gera, og hvørjar arbeiðsuppgávur tey kunnu klára.

Tey flestu vísa á uppgávur innan tað almenna, eitt nú skrivarauppgávur ella aðrar tænastr, har tey kunnu ganga til handa ella hava smærri sjálvstøðugar uppgávur. Fleiri nevna eisini arbeið innan el og aðra tøkni.

Hóast mong hava roynt at funnið sær arbeið, eru nøkur, ið ikki hava havt orkuna til tað. Fleiri siga, at tey hava eina kenslu av avmakt og mangla sjálvsálit, m.a. tí

eru tey ikki uppsøkjandi. “Tað er eitt sindur pínligt at skula forklára seg og sítt brek, og samstundis biðja um arbeið”. Soleiðis eru tað fleiri onnur, ið lýsa sína støðu. Tað skal ein ávísur tryggileiki til, skulu tey tora. Her nevnir onkur, at eitt forum ella eitt slag av arbeiðsávísing, har tey við skerdum arbeiðsførleika kunnu venda sær, hevði verið kærkomið.

Í kanningini spurdu vit fyrítíðarpensjónistarnar um, hvat ið hevði verið teirra dreymaarbeiði, og hvat ið skal til fyri at fáa tað? Og øll hava ein dreym um eitt ávíst arbeið, ella at kunna vera virkin innan eitt ávíst øki. Tey flestu vístu á, at tey frá ungum árum høvdu havt henda dreym, men noyddust at leggja hann á hillina, tá tey fingi staðfest, at tey vóru “óarbeiðsfør” og gjørdust fyrítíðarpensjónstar.

Fleiri vóru sannførd um, at dreymurin kundi verið uppfylgdur, høvdu tey havt tikið neyðugu stigini, um tað ikki var í fullum líki, so nær við. Og enn eina ferð vóru tað umstøðurnar, ið høvdu forðað fyri, at hetta varð framt. Fyri tey flestu var m.a. útbúgving ein treyt fyri einum dreymaarbeiði, og tey flestu høvdu eisini valt at farið í skúla, um tað hevði staðið teimum í boði, ella um slíkar ætlanir vóru lagdar alt fyri eitt, tá ið tey gjørdust sjúk ella skadd.

Nøkur mettu, at sjúkan ella brekið var versnað so nógv nú, at tey høvdu ikki orkað at farið undir útbúgving, men nøkur mettu, at fingi tey móguleikan, so var ikki óhugsandi, at tey høvdu tikið av.

“Eg droymdi um at arbeiða á einum el-verkstað. Spurdi á einum skúla, um eg kundi ganga til handa, men tey svaraðu mær ongantíð, og eg spurdi heldur ikki aftur”
“Man er ov skjótur at geva ungum pensjón. Man hevur tørv á kunning og at kunna menna seg við skúla, útbúgving o.ø., soleiðis at man kann koma á arbeiðs-marknaðin”
“Nú vóni eg, at eg fái læru í einum banka. Havi havt ein dreym um at gerast bankamaður”

Kompensera fyri saknin av arbeiði

Vit settu fyrítíðarpensjónistunum spurningin: hvussu kompensera tú fyri missin av arbeiði? Tey flestu svara, at tey finna sær eithvørt ítriv, tey kunnu ganga upp í. Nøkur fáa sær til dagdvølju at gera ólønt arbeið í samkomu ella frítíðarfelag. Tey flestu vísa tó á, at hetta bert er ein lítil uggi, og at tey sakna eitt veruligt arbeið og okkurt at fara upp til.

Tá einki er at fara upp til, og ein hóast tað skal fáa dagin at ganga, er ymiskt, hvat hvør einstakur fyrítíðarpensjónistur tekur sær til. Og líka so ymisk menniskju eru, líka ymiskar eru umstøður og áhugamál. Nøkur hava familju og vinir, ið eru um ein alla tíðina, meðan onnur eru meira at siga einsamøll.

At nýta alkohol til at kompensera fyri missin av arbeiði og arbeiðsevnum, tykist ikki vera óvanligt. Serliga eru tað menn, ið siga, at teir nýta ella hava nýtt alkohol sum dagdvølju og siga seg at “drukna bæði sorg og pínu í alkohol”.

Greitt verður frá, hvussu tað kennist ikki at kunna fara til arbeiðis. “Tað er ein kensla so ring, at eingin, ið ikki hevur upplivað tað, kann seta seg inn í tað”. Soleiðis sigur ein, ið frá einum degi til annan gjørdist avlamin og situr heima í koyristóli. “Í byrjanini tyktist alt vónleyst, eg hevði verið sjómaður og virkin alt mítt lív. Einasti uggin var alkohol, tí tað fekk meg at gloyma”. Og hann sigur

víðari: “Umframt at doyva sorgina, doyvir alkohol eisini pínuna, so eg fekk tvær flugur við eitt smekk, men endin varð, at sálin fór av kós, og eg noyddist at gevast, men tað bar ikki til, fyrr enn eg fekk arbeið nakrar tímar um dagin”.

Í økjum í útjaðaranum eru fá ella eingi tilboð innan kvøldskúla, frítíð ella mentan, og tí setur tað størri krøv til tann einstaka at finna sær ítriv at seta í staðin fyri arbeið. Nøkur hava eitt sterkt sosialt netverk á bygd, og tað hjálpir teimum nógv. Men henda lýsing er eisini eitt dømi um, hvussu tað eisini kann vera á bygd: “Tú mætir heldur ikki fólki á gøtuni, um tú fer ein túr, tí øll sita í bili ella inni, so tað er sera einsligt”.

Tey, sum búgva í Havn, hava fleiri móguleikar fyri at finna okkurt at seta í staðin fyri arbeið, men eisini her vísir kanningin, at sáknur er á einum skipaðum innihaldi í gerandisdegnum. Samanumtikið vísir kanningin, at tað eru bert fá, ið meta, at tey hava funnið eitthvørt, ið veruliga kann setast í staðin fyri eitt arbeið, teimum dámar.

Arbeið og óttin fyri at missa pensjónina

Óttin fyri at missa pensjónina er ein trupulleiki hjá fleiri fyrítíðarpensjónistum. Hesin ótti avmarkar fleiri í at gerast virkin og tekur nógva orku, tí hann fyllir nógv.

Hyggja vit nærri at, hvaðani hesin óttin stavar, vísir kanningin, at talan er um vantandi kunning og samskipti millum tann, sum fær tillutað pensjón, og Almastovuna.

Upprunin til trupulleikan er, at fleiri uppliva tíðina frá tí, tey søkja um pensjón, til tey fáa hana, at vera sera trupla og fulla av óvissu og ivamálum. Tá pensjónin at enda er komin, er hon ein tryggleiki og ger, at alt gerst nógv lættari.

Men, sum vit hava nevnt áður, er tørvur á einum virknum gerandisdegi, og tey, sum orka at arbeiða nakrar tímar um vikuna, ella í eitt tíðarskeið, fara eftir hesum móguleika, væl vitandi, at tey móguliga bert orka hetta í eina avmarkaða tíð, og kanska í fleiri førum als ikki vita, um tey megna at halda fast í starvið.

Henda óvissan verður enn meira undirbygd, tá tey gerast greið yvir, at tey kunnu missa pensjónina, og ikki vita, hvussu lætt ella trupult tað verður at fáa hana aftur, makta tey ikki arbeiðið.

Eitt dømi um eina uppliving av hesum slag er henda: “eg fór inn á Almastovuna og spurdi, um tey kundu hjálpa mær at finna eitt arbeið. Tann, sum eg tosaði við, spurdi, um eg visti, at eg kundi missa pensjónina, um eg fór at arbeiða, og at tað var trupult at fáa hana aftur. Hetta visti eg ikki og tordi tí ikki at risikera nakað, tí tað var nóg trupult at fáa pensjónina”.

Men tað eru eisini tey, ið hava tikið stigið og eru farin í arbeið: “eg fekk pensjón, men vildi so fegin royna at arbeiða, eg orkaði bara eina tíð og noyddist so at gevast, tí sjúkan versnaði brádliga. Tá var tað næstan ógjørligt at fáa pensjónina aftur. Eg stríddist leingi við Almastovuna og hevði tað sera ringt – og eg, sum helt, at tað var bara eitt avgreiðslumál, tí eg var álvarliga sjúk”.

Hesi óttin fyri at missa pensjónina tykist fevna sera víða. Fleiri ungir fyrítíðarpensjónistar óttast m.a. fyri at taka eina útbúgving, ella at gera fyrifallandi arbeið, tí hvat nú, um tey missa fíggarliga tryggleikan, hvussu fara tey so at klára seg. (SÍ á síðu 33 har víst verður til, móguleikan at forvinna 80.000,- kr., áðrenn tikið verður av pensjónini. Tað er uttan iva vantandi samskiptið og kunning, ið ger at fyrítíðarpensjónistar ikki hava neyðuga kunnleikan til hesir móguleikar).

Tey, sum ongantíð hava verið á arbeiðsmarknaðinum, eru somuleiðis ótrygg við tankan um at fara á arbeiðsmarknaðin, tí tey vita ikki, um tey munnu klára tað; sama er galdandi fyri tey, sum í longri tíð hava verið burtur frá arbeiðsmarknaðinum: “man ivast í, um man dugir, ella klárar tað, og tað eru so nógv ivamál. Skal pensjónin so eisini gerast eitt ivamál, takki eg nei fyri arbeið”. ”Man skuldi heldur fingið eina høkju, umframt at onkur heldur í teg, tá tú fert út á arbeiðsmarknaðin ella undir útbúgving, soleiðis at tú hevur móguleika at føla teg fram og finna útav, um tú nú maktar hetta, í dag er tað øvut: tað almenna tekur bæði mót og móguleikan frá tær”.

“Eg eri eisini bangin fyri at missa pensjónina, um eg tosi um nakað, sum hevur við arbeið at gera. Eg var eina ferð á Almanastovuni og spurdi um vard størv. Tá segði málsviðgerin - ”vissi tú kemur undir hesa skipanina, og vit finna tær eitt arbeiði, so skalt tú siga pensjónina frá tær, og so noyðist tú at minnast til hetta og hatta” - eg føldi alt hetta sum eina hóttan, tí eg visti ikki, um eg fór at megna eitt arbeið. Hon kundi sagt hetta upp á ein mildan máta. Eg havi ikki spurt Almu um nakað síðani”.

Hesar lýsingar omanfyri tala sítt greiða mál og vísa, hvussu trupult mangir fyrítíðarpensjónistar uppliva tilveruna sum fyrítíðarpensjónistur. Víst verður til kjakið um marginalisering í 6. Parti

Útbúgving og endurbúgving

Síggja vit burtur frá avmarkingum, ið atkomiligheit til bygningar ber við sær, hava fyrítíðarpensjónistar í prinsippinum atgongd til útbúgving og førleikamenning í sama mun sum onnur. Men hóast hetta, so eru avmarkingar og forðingar av ymiskum slag, og vantandi kunnleiki er ein av hesum. Kunnleikin, ið saknur er á, er m.a.:

- hvat hendir við pensjónini, um ein fer undir útbúgving?
- hvør útbúgving er gjørlig at taka og egnað til tann einstaka?
- Óvissa um, í hvønn mun tað er gjørligt at taka eina útbúgving, tá ein ikki kann mæta til allar tímar. Kann m.a. frávik gerast í møtiskyldu, og ber til at taka útbúgvingina yvir longri tíð enn tilskilað, eitt nú á miðnámskúla, læraraskúla ella Fróðskaparsetrinum?
- er tað t.d. gjørligt at fara undir eina miðnámsútbúgving og fáa ein stuðul knýttan at sær, ið kann hjálpa við lestrinum?
- Ivi um hvør hjálp er at heinta til undirvísingaramboð, ljóðbøkur o.a., og um tað er neyðugt við fysiskari tillagan á skúlanum eitt nú við atkomu, er hetta so gjørligt?
- er móguleiki at fáa hjálp frá tí almenna til m.a. at finna lærupláss?
- hvørji førleikamennandi tilboð eru, og er nøkur kunning um slík viðurskipti?

Sambært fyrítíðarpensjónistunum er saknur á, at tað almenna skumpar undir og eggjar einum til at fara undir útbúgving, men sum onkur sigur: “tað má vera eitt vinarligt skump, ið tekur støði á áhuganum hjá tí einstaka.”

Fyrítíðarpensjónistar flestir hava ta fatan, at Almanastovan skal geva samtykki til at fara undir útbúgving. Tey hava somuleiðis ta fatan, at tey missa pensjónina, og skulu liva av studningi, um tey fara í skúla. Henda spurnakanning vísir, at m.a.

hetta er ein orsök til, at fleiri halda seg aftur við at fara undir útbúgving ella førleikamenning. Nøkur hava sett Almennastovuni fyrispurning um móguleikan at fara undir útbúgving, hesi hava undir samrøðunum fingið ta fatan, at tey missa fíggjarligu trygdina.

Tey, sum eru farin undir útbúgving, hava sjálvi skipað fyri, og nøkur hava biðið um hjálp frá Almennastovuni til hetta endamál. Eingin av teimum luttakandi í kanningini hevur fingið áheitan ella eggjan frá almenna myndugleikanum/Almennastovuni um at fara undir útbúgving.

Nærum øll í kanningini vísa á áhugan fyri at fingið eitthvørt fakligt íkast. Hetta veri seg útbúgving ella førleikamennandi skeið og aðrar fakligar avbjóðingar. Tey grundgeva hetta við, at teimum tørvar eitthvørt meiningsfult at gera. Tey meta harumframt, at hetta hevði styrkt munandi um sjálvsálitið, givið degnum størri innihald og økt lívsvirði. Fak, í verða nevnd í sambandi við skeið, eru m.a. telda, mál, handverk og list.

Í kanningini fýlast fleiri á tann “negativa” leiklutin hjá Almennastovuni í hesum máli. “Tey eiga at eggja til útbúgving heldur enn at hótta við fíggjarligum skerjingum, tá ein spyr tey um útbúgving”. Tað verður eisini fýlst á, at tað ikki er móguligt at fáa m.a. lestrarvegleiðing, ið er málrættað fólki við skerdum førleika.

Hóast henda kanning ikki kann nýtast til kvantitativar samanberingar, er tó vert at leggja til merkis, at tey flestu í kanningini, sum eru vorðin sjúk ella hava fingið brek á ungum árum, onga útbúgving hava. Onkur teirra er eisini lesiveikur orsakað av, at skúlagongdin í barnaárunum varð órógvað av sjúku. Hesi siga øll í samrøðunum, at tey fegin vildu havt útbúgving, at tey hava roynt ymiskt, men hava manglað hjálp og vegleiðing, og ikki minst eitt skump.

Hetta sama siga tey, sum eru komin upp í árin, og hava útbúgving ella nógvar fakligar royndir. Hesi sakna eisini hjálp til at koma í gongd við eitthvørt, har tey kunnu nýta sínar fakligu dygdir.

“Eg fekk at víta fyri nógvum árum síðan, at fór eg undir útbúgving, so misti eg pensjónina. Tá tordi eg ikki”

“Eg havi roynt at spurt, um tey (Almennastovan) kundu hjálpa mær. Fyrstu ferð varð eg hóttur við, at tey tóku pensjónina, um eg fór í skúla, so skuldi eg bara hava studning. Hetta sama hendi seinni, tá eg aftur spurdi um skúla. So tók eg bara sjálvur stigið og fór, og tað gekk strálandi”

“Fyrr var gerandisdagurin hjá mær óskipaður, ella áðrenn eg fór í skúla. Eg vendi um upp á nátt og dag og drakk eisini. Nú er dagurin skipaður, eg fari í skúla, og alt gongur sera gott, og nú havi eg tað eisini gott við meg sjálvan”.

”Tað skuldi verið attraktivt, og ikki trupult, at farið í skúla. Eg havi havt brek, frá eg var barn, tí var eg lítið í skúla, nú havi eg ongar móguleikar, eg klári ikki ein gang at fara á ALV, tí eg dugi ikki at lesa”

“Eg haldi, at vit fyrítíðarpensjónistar hava nógvar mentalar forðingar, tí vit vita so lítið um, hvørjir móguleikar eru fyri fólki sum okkum”.

At koma í gongd alt fyri eitt

Tey, ið liggja leingi á sjúkrahúsi, siga, at henda tíðin kundi verið brúkt til m.a. at farið undir eina útbúgving. Onnur, sum eru vorðin sjúk ella skadd á heilt ungum

árum, undrast á, at tey ongantíð hava fingið nakra áheitan um samrøðu, har tey saman við fakfólki hava lagt ætlanir um, hvussu teirra framtíð skuldi skipast, m.a. við útbúgving.

Tey, sum eru farin undir útbúgving, hava sjálvi skipað fyri. Men tað hevur ikki verið líka lætt hjá øllum. Nøkur hava ikki nátt tey mál, tey settu sær, orsakað av, at tey ikki finga lærupláss ella ikki vistu, hvussu tey skuldu bera seg at við at koma víðari. Nøkur eru komin í gongd, við góðum stuðli frá familju og vinum, og í onkrum føri hevur kommunulækni ella sálarlæknin verið drívmeigin.

Sum tað skilst av hesum, er tað enn eina ferð kunning og vantandi samskipan, ið er trupulleikin. Tey flestu hava saknað eina hjálp til at koma í gongd. Eina, ið kundi vegleitt og víst teimum á gongdar leiðir. Víst verður í kanninginini á, at enn er eingin skipan í Føroyum til hetta endamál. Hóast vit kunnu siga, at umstøðurnar eru bøttar í og við, at tann einstaki lættari kann samskifta og leita sær kunning gjøgnum alnetið.

Í kanninginini eru nøkur, ið vísa á, at tað skuldi verið lættari hjá fyrítíðar-pensjónistum at fingið atgongd til skúlarnar, umframt at fingið móguleika fyri at skipað lesturin øðrvísi, um tað var neyðugt. Hetta merkir, at tað skuldi verið móguleiki fyri frávikum frá vanligu skipanini, m.a. at lisið fakið í longri tíð, ella fingið frávík í mótiskyldu. Hetta hevði gjørt, at fleiri høvdu fingið høvið at lisið m.a. á Læraraskúlanum, Fróðskaparsetrinum o.ø. skúlum.

“Eg tók HH og skuldi hava lærupláss, men tá man fann út av, at eg hevði eitt brek, var eingin áhugi nakrastaðni at hava meg í læru.”

“Eg fann sjálvur uppá at fara á HF. Eg havi ongantíð fingið tilboð um nakað – tað var eitt fantastiskt upplivilti, tá eg fekk mítt fyrsta 11-tal fyri eina uppgávu, tað gav mær sjálvsálit og hug at liva”

“Eg var bara 17 ár, tá eg fekk pensjón. Eg havi ongantíð fingið nakra kunning ella tilboð ella samrøðu um at læra nakað, ella gera nakað við mína støðu, tí m.a. eri eg eisini orðblind”.

“Tað skuldi verið ókeypis at fingið sær skeið ella lært seg okkurt. Alma hevur fyri vana at trekkja alt av pensjónini”

“Tá eg var barn, var eg ofta niðri á sjúkrahúsi, tá lærði eg einki, tað gekk illa í fólkaskúlanum. So fekk eg staðfest, at eg var orðblind. Eg veit ikki, um eg havi fingið tilboð um endurbúgving. Eg trúgvi ikki, at eg hevði klárað eina útbúgving, eg dugi ikki at lesa, men eingin hevur tosað við meg um tað”

Umstøður í Danmark í mun til í Føroyum

Tað eru fleiri, ið nevna umstøðurnar í Danmark aftur ímóti umstøðunum í Føroyum. Hesi hava m.a. upplivað, at tey eru komin niður, og alt fyri eitt kom eitt umboð frá kommununi og spurdi, hvørjum tey høvdu tørv á, og um tey høvdu ávís ynski um arbeið ella útbúgving. Niðanfyrri eru nakrar lýsingar av hesum upplivingum:

“Vitjanin og samrøðan var vinarlig og kendist ikki sum íblanding. Tá vit í felag høvdu funnið fram til, hvat eg hevði hug, orku og evni til, hjálpti hon mær við øllum. Av og til vendi hon aftur og spurdi meg, hvussu tað gekst, hetta var fantastiskt”

“Í Føroyum var tað soleiðis, at tá eg ringi til Almannastovuna og spurdi meg fyri, fekk eg ongantíð sama persón at tosa við. Í DK var tað ein kontaktpersónur, hon hjálpti mær at finna arbeið og skipaði fyri, at eg kom í skúla. Tað var nógv øðrvísi”.

“So flutti eg niður, har var alt øðrvísi. Eg fekk aktiveringsarbeið, og tað passaði so gott til mín. Eg tók eisini HT-útbúgving har. Men so fluttu vit heim, og her hevur ikki verið møguleiki fyri nøkrum”.

“Eg havi eina vinkona í Danmark - tey komu og spurdu hana, hvat henni tørvaði, og hjálptu henni til útbúgving. Nú arbeiðir hon ½ tíð, tí hon orkar ikki fulla tíð. Soleiðis skuldi tað verið í Føroyum”.

“So flutti eg til Danmarkar, og har var alt øðrvísi. Eg fekk alt fyri eitt aktiveringsarbeiði, ið var skraddaraseymað til mín. Har komu fólk frá kommununi og tosaðu við meg og hjálptu mær at finna meg til rættis”.

Fleiri fyrítíðarpensjónistar vísa á, at tey sakna júst hetta, at onkur kemur og gevur teimum eitt skump og vísir umsorgan ella bara áhuga fyri teirra tilveru og rættir eina hjálpanði hond.

Áhugin fyri at lesa og læra

Nærum øll, ið hava luttikið í hesari spurnakanning, hava víst á áhugan fyri at lesa og læra, og flest øll fylgja væl við í tí, sum fyriferst í samfelagnum.

Sera fá eru politiskt virkin, men nærum øll siga, at tey hava stóran áhuga í samfelagsviðurskiftum og fylgja væl við í bløðum og sjónvarpi, og tey alraflestu lesa nóg. Serliga er talan um fagurbókmentir, men fakligar bókmentir verða eisini nógv lisnar. Spurd um tey meta, at tey hava møguleika at ávirka samfelagsgongdina og harímillum sína egnu støðu, siga tey flestu, at tað hava tey. Men tey siga samstundis, at tey ikki gera nakað við tað.

Nærum øll svaraðu positivt upp á fyrispurningin um áhuga fyri førleikamennandi tilboðum og skeiðvirksemi. Men samstundis vísa tey á, at hetta í sera lítlan mun stendur teimum í boði. Evni sum telda, mál og onnur fak, ið kunnu styrkja førleikan og møguleikan fyri útbúgving og arbeiði, høvdu áhuga. Víst varð eisini á, at teimum hevði dámt best, um slík tilboð vóru málrættað til fyrítíðarpensjónistar¹⁸.

“Mær dámar væl at lesa og fáa lærdóm, eg havi lítla skúlagongd, so mær hevði dámt væl at lært okkurt”

“So kemur man saman við øðrum og hevur okkurt at fara upp til. Tað er ein góð kensla at ganga í skúla”

“Eg føli meg upplyftan, nú eg gangi í skúla, eg havi fingið mót aftur um framtíðina. Eg havi tað gott nú”

“Eg havi áhuga í lóggávu og politikki, kundi hugsað mær at lisið lögfrøði, men veit ikki, hvussu eg skal koma í gongd”

¹⁸ Møguleiki er hjá feløgum o.ø. at søkja um stuðul til Umsorganararbeiði. Alv skipar eisini fyri frítíðartiløkum, men bert í Havn, sí www.alv.fo

At liva eitt virkið lív

Tað hevur alstóran týðning, at lagdar verða ætlanir um eitt virkið lív, tá ein gerst fyrítíðarpensjónistur, óansæð um talan er um ein ungan ella ein eldri persón.

Tey flestu meta, at hetta er eitt tað mest týðningarmikla tiltakið, ið tað almenna eigur at hugsa um, tá ein fær tillutaða fyrítíðarpensjón. Beint øvut av tí, sum hendir í dag, har tey flestu fyrst skulu finna seg til rættis í tí støðu, tey eru komin í, fyri síðan at fara at hugsa um, hvussu tey fáa eitt innihald í gerandisdagin, og tá at venda sær til almenna myndugleikan um kunning, vegleiðing og hjálp.

Neyðugt er, at tað almenna hyggur at tí umhvørvi, ið fyrítíðarpensjónisturin livir í, og við støði í hesum veitir ráð og vegleiðing. Hetta merkir eisini, at familjan verður ein partur av ætlanini, tí sum øll eru samd um, so er familjan eins nógv ávirkað av støðuni, sum fyrítíðarpensjónisturin sjálvur.

Fleiri eru misnøgd við, at tað almenna bert hyggur at krónum og oyrum, og ikki tekur útgangsstøði í tí, sum hvør einstakur megnar. Og flest øll meta tørvin á einum innihaldsríkum degi eins stóran og tørvin á fíggjarligum tryggjeika.

“Eingin frá tí almenna hevur tosað við meg um framtíðina, sjálvt um eg var ung kona, tá eg bleiv sjúk”

“Tað er ongantíð komið upp á tal at gera nakra ætlan fyri mínari tilveru sum ungur fyrítíðarpensjónistur. Tey fyrstu árin var eg øgiliga deprimerað, tá vóru børnini smá, eg føldi meg sum eina ónyttu”

“Tað hevði verið virkuliga gott, um onkur hevði tosað við meg um hetta, longu tá eg fekk tillutað pensjón. Eg føldi, at eg ikki bara steðgaði upp, men stagneraði. Eg saknaði onkran at tosa við beint eftir, at eg fekk pensjón. Eg føldi meg einsamalla og slepta upp á fjall”

Leikluturin hjá “tí almenna”

Sum ein reyður tráður gjøgnum hesa kanning er leikluturin hjá tí “almenna”, ella nærri sagt: ynskið hjá fyrítíðarpensjónistunum um at tað almenna í størri mun stuðlar undir eitt meira virkið gerandislív og betur trivnað. Tað almenna merkir í hesum føri Almanna- og heilsuverkið og teir stovnar, ið hoyra hesum til. Men í einstøkum føri er talan um politiska myndugleikan, lógar og regluverk ella kommunalan myndugleika.

Fyrítíðarpensjónistar eru, sum vit hava nevnt fyrr, takksamir fyri pensjónina. Men samstundis kenna teir tað, sum um treytin fyri henda pening er, at tey “taka seg úr” samfelagnum, ella góðtaka at vera heima og klára seg sum frægast.

Tey flestu meta, at tað almenna skuldi átikið sær ein meira virknan leiklut til frama fyri betri livikor hjá fyrítíðarpensjónistum. Ein av hesum uppgávum er m.a. ein umorganartænasta/sosial tænasta, ið kann hjálpa tí einstaka at fáa eitt meira virkið og innihaldsríkt lív. Ein onnur og líka týðningarmikil uppgáva er at veita eina samskipandi tænastu, ið megnar at sambinda øll tey ymisku liðini, ið ein fyrítíðarpensjónistur gerst bundin at, tá hann gerst óarbeiðsførur.

Í samband við spurningin arbeið, útbúgving og virkni í samfelagnum vísir kanningin, at almenni leikluturin er sera lítil, hetta hóast tað er ein skipan, ið kann veita vard störv og endurbúgving. Fyrítíðarpensjónistar halda ikki, at hesir

møguleikar verða gagnnýttir í nóg stóran mun, og ov fá fáa hann í boði. At tað ikki er uppsøkjandi arbeið, at eingin samskipan er, og harnæst lítil kunnleiki til tær tænastrur, ið tað almenna kann veita, er ein tann størsta orsök¹⁹. Tað vísir seg eisini, at ótryggleiki og misskiljingar standast av vantandi kunning og samskifti millum almenna myndugleikan og brúkaran. Í onkrum førum kenna fyrítíðarpensjónistar tað, sum at garðar verða bygdir, heldur enn at forðingar verða tiknar burtur, fyri at fáa gerandislívið av vera lættari.

Tað eru eisini aðrar umstøður, ið fyrítíðarpensjónistar ikki eru nøgdir við. M.a. at tað í fleiri førum ikki loysir seg hjá teimum at vera virknir og forvinna sær nøkur oyru, tí inntøka verður mótröknað (Fótnota: Hesa kenslu vísa fleiri á, hóast møguleiki er at forvinna 80.000,- kr. áðrenn inntøkan verður mótrökna í pensjónini) Hetta, at inntøkan verður mótröknað, gevur kenslu av, at tað ikki ber til at styrkja seg fíggarliga við tí orku, ein nú hevur, og serliga tí tað ikki er til at vita, nær orkan er uppi, og ein noyðist at gevast við at arbeiða. Vit kundu gjørt nógv gagn fyri samfelagið, um vit bert fingtu høvi til tess, varð m.a. sagt.

Víst verður fleiri ferðir í kanninginini á, at lívið og tilveran sum heild kundu verið nógv øðrvísi og betri, um annarleiðis varð atborið, um fleiri tilboð og møguleikar vóru til henda samfelagsbólki. At størri álit var víst teimum, og størri samfelagsligt ynski var um at hava tey við sum ein virknan part av samfelaglívinum.

Fyrítíðarpensjónistar siga, at teimum tørvar ikki serrættindi, men rættindi. Eitt samfelag, ið kann brúkast av øllum borgarum, eitt samfelag, sum er fyri øll.

“Eg havi ongantíð fingið annað frá myndugleikunum enn pengar”
“Man fólir seg útstoyttan í egnum landi. Tað verður einki gjørt fyri at fáa okkum við, tað eru eingi tilboð um arbeið ella skúla. Øll skuldu fingið tilboð um okkurt”
“Tit fáa ein posa við pengum, so tíga tit, soleiðis haldi eg at tað almenna hugsar”
“Tað er avmarkað, hvussu nógv vit, sum eru brekað, kunnu gera fyri samfelagið, men vit kunnu gera okkara besta, og tað eru vit góð til”

Lívsvirði sum tilfeingi

Tað verður tilskrivað vælferðarsamfelagnum, at lívsvirði er eitt tilfeingi, ið eigur at standa øllum í boði (Sundstrøm 2006). Men taka vit útgangsstøði í hesari spurnakanning, fáa vit eina mynd av einum samfelagsbólki, sum ikki í nóg stóran mun fær lut í hesum tilfeingi.

Fleiri av fyrítíðarpensjónistunum eru sera avgjördir, tá teir lýsa møguleikar teirra fyri lívsgóðsku og góðum livikorum. Vit hava valt at lata hetta dømið tala fyri seg: “Mítt lív hevur ikki nógv innihald. Var tað ikki fyri familjuna, so var eg ikki her. Eg kenni tað, sum um tað almenna hevur laðað ein múr kring meg og samfelagið. Múrar, ið eg ikki klári at klúgva upp um, tí eg siti í koyristóli. Einki forstáils, og einki, ið kann forsøta mítt lív. Einki innihald, bara eg og veggirnir. Samfelagið er ikki fyri øll, tí tað er ikki fyri okkum, sum bera brek”. Henda sera avgjörda lýsing

¹⁹ Tey, sum fáa fyrítíðarpensjón í dag, fáa kunning í samsvar við tær mannagongdir, ið eru í dag, men tey, sum fingtu pensjón fyri árum síðan, hava ikki hetta innlit, tí eingin skipan er, ið dagførir kunning til verandi fyrítíðarpensjónistar.

stendur tó ikki einsamøll, tí kanning okkara vísir, at tað eru fleiri fyrítíðarpensjónistar, ið taka undir við hesari áskoðan, og hava, um ikki so avgjörda, so ógvuliga líkar lýsingar av, hvussu vantandi fyrítreytir av materiellum og fyriskipanarligum slag forða fyri einari nøktandi lívsgóðsku.

Tey viðurskifti, ið tykjast vera forðandi fyri eini nøktandi lívsgóðsku, eru í høvuðsheitum “vantandi innihald í gerandisdegnum” og “múrar”, ið samfelagið setur upp. Hetta orðið, múrar, verður nýtt fyri teir trupulleikar, ið fyrítíðarpensjónistar hava í sambandi við at verða hoyrdir í almennu skipanini, umframt forðingar í atkomu til tiltøk og útboðið av tænastráðum í samfelagnum.

Víst verður í fleiri førum á, at tað skal stríðast og berjast fyri øllum, og at hetta gongur út yvir lívsgóðskuna. Hetta er møtimikið, og tað tekur orkuna frá tí einstaka, sum frammanundan er skerdur. Hjá nøkrum byrjar stríðið við, at tey fíggjarliga ikki fáa endarnar at røkka saman, men tey flestu leggja dent á, at tað størsta stríðið er ikki at fáa tey røttu hjálpartólini, móguleika fyri viðgerð, uppvenjing, móguleika at arbeiða ella luttaka í øðrum virkseimi, útbúgving, førleikamenning, flytføri og atkomu.

Tey flestu staðfesta, at føroyska samfelagið í ov lítlan mun er innrættað til fólk, ið ikki eru 100% fullfør, at ov lítil politiskur áhugi er fyri at skapa neyðugar fortreytir, at tað verður gjørt alt ov lítið fyri at bøta um livikorini, og til seinast, at tað er ov lítil tilvitan og kunnleiki sum heild í føroyska samfelagnum um henda samfelagsból.

“Samfelagið brýtur fólk niður í staðin fyri at byggja tey upp”.

“Samfelagið ger einki fyri at hjálpa fólki á føtur mentalt. Um man ikki ger tað sjálvur, verður tað ikki gjørt”

“Eg eri væl fyri fysiskt, men havi sálarligar trupulleikar. Tað almenna ger ikki nakað fyri at bøta um trivnaðin hjá fólki sum mær”

“Tað er ein forðing fyri heilsu og lívsgóðsku, at eg ikki fái gjørt mat, tí umstøðurnar ikki er innrættaðar til mín heima. Sum tað er nú, fái eg pínu av at matgera, og tað ger meg í ringum lag, tí maður og børn skulu hava mat. Men Hjálpartólamiðstøðin heldur ikki, at hetta er neyðugt”

“Um onkur kom at hjálpa við reingerð, hevði eg tað nógv betri, tí tað krevur alla orkuna hjá mær. Men tey vilja ikki á Almennastovuna. Tey siga, at maðurin kann gera tað, men hann hvørki dugur ella tímir og er til arbeiðis allan dagin”

“Eg hevði so øgiliga pínu, at eg kundi ikki sova. Eg var til kanning, men teir dugdu ikki at síggja, hvat tað var. Nú brúki eg tað mesta av pensjónini til pínuviðgerð, so eg haldi út at liva. Læknarnir hava slept mær, eingin hevur áhuga í mær”

Tá alt byrjar

Samfelagnum tørvar borgarar við góðari heilsu, tað síggja vit m.a., tá ið almennir myndugleikar skipa fyri eitt nú heilsurenning og øðrum fyribyrgjandi og styrkjandi tiltøkum. Men ein góða heilsa er ikki ein sjálvsagdur lutur, eins og luttøka heldur ikki er tað.

At fáa staðfest sjúku, skaða ella annað brek, ið er varandi, og ikki kann lekjast, kennist sum ein harður dómur. Tað er trupult at venja seg við tað, hóast ein við tíðini lærir seg at liva við tí. Ein, ið fekk at vita, at hon ikki bleiv frísk aftur, sigur

soleiðis: “tað var ein stór sorg fyri meg og familjuna, tá eg fekk at vita, at eg ikki kundi gerast frísk aftur, tað var so ræðuligt, at eg ikki kann greiða frá tí”.

Fleiri leggja dent á kringumstøðurnar og háttin tey fáa boðini um ólekiliga sjúku ella brek uppá, ein løta, ið er sera avgerandi í lívi teirra. Hetta er byrjanin upp á eina nýggja tilveru sum fyrítíðarpensjónistur við heilt øðrum fyrirtreytum enn frammanundan. “Allir tankar og kenslur mala í klingur, og ein kennir seg ógvuliga einsamallan og særðan”. M.a. soleiðis verður greitt frá. Flest øll vísa á, at tey hesa álvarsløtu saknaðu vegleiðing og kunning um, hvat tey høvdu í væntu, og hvussu tey best skipaðu seg fyri at fáa eitt gott lív. At hetta fyri mong er ein álvarslig, vónleys og tung støða at koma í, vísir henda uppliving: “Tá tú hevur fingið læknaliga dómin – tú ert óarbeiðsfør/ur og kemur ongantíð aftur at kunna luttaka á jøvnum føti við onnur á arbeiðsmarknaðinum, kemur fyrst sorgin, síðani frustratióin, vónloysið og hjálparloysið”.

“Tíðin í byrjanini, við sjúku og ótryggleika, var sera svár, og tá var umsorganin frá familju og sjúkrasystrum alt fyri meg”.

“Alt gekk galið, eg var sjúk, ein í familjuni doyði, børnini vóru smá, maðurin burtur. Tað gjørdist ov nógv fyri meg, og hóast eg var treisk, so kláraði eg ikki trýstið, men brendi ljósið í báðum endum, til eg at enda knekkaði”.

“Tað var ræðuligt, ja eitt sjokk at fáa diagnosuna. Tað føldist sum at verða avrættaður. Verðin fer í knús, og eg kendi meg øgiliga einsamallan”

“Tað var ræðuligt, ja, eitt sjokk, at fáa at vit, at eg var avlamin, og tað fór at blíva verri”

“Eg var bara 14 ár, tá eg fekk pensjón, eg føldi, at eg var sett til síðis, og tað ikki var brúk fyri mær”

“Eg kundi ikki arbeiða á flakavirkinum, tí beinini sviku, so fekk eg fleiri skurðviðgerðir, tá var eg bara 15 ár. Eg havi dagliga pínu, sum eingin kann gera nakað við. Tað var ein lætti, tá tey endiliga avgjørdu, at eg kundi fáa pensjón, tí tað gekk slett ikki fíggjarliga, ikki at kunna arbeiða”

Frá borgara til brúkara

At gerast fyrítíðarpensjónistur grundar altíð á mistan førleika og inniber ein øðrvísi og øktan tørv á tænastrum frá Heilsu- og almannaverkinum. Hetta merkir, at ein gerst brúkari av almennum skipanum við teimum rættindum og skyldum, hetta inniber.

Hetta er fyri tey flestu ein nýggj og fremmand støða at koma í, og mong kenna tað sera trupult og ørkymlandi í byrjanini, blandað við kensluna av tryggleika og nøgdsemi. Henda uppliving er sjálvsagt ymisk frá einum til annan, alt eftir hvussu umfangandi sjúkan ella brekið er, og í hvussu stóran mun henda støða broytir livikorini hjá tí einstaka. Nøkur vilja vera við, at ein er farin frá at vera borgari til at vera brúkari.

Hóast hvør einstakur veit og viðmerkendir, at pensjónin er ein uppiborin rættur, er tað sera ymiskt, hvussu tann einstaki upplivir støðuna sum fyrítíðarpensjónistur, bundin at almennum veitingum og tænastrum. Tey flestu vísa á, at tær tænastrur, teimum stendur í boði, grunda á eina skipan, ið tey sjálvi og familja teirra hevur goldið við skatti, og tí hava tey krav uppá eina góða tænastru. Onnur lýsa hetta sum

eina ringa stöðu at vera í, tí tað ikki kennist væl at skula “liva av almennum pengum”, ja, tey taka hesa stöðu í so stórum álvara, at tey “ikki vilja søkja ella biðja um nakað frá m.a. Almannastovuni”. Tey siga, at tað kennist sum ein biddarastøða, og at tað er mannminskandi at noyðast at søkja sær hjálp, og vilja ikki “nassa” upp á samfelagið.

Tað tykist, sum at útsøgnin at “nassa uppá samfelagið” hevur sítt støði í einum samfelagsligum hugburði ella fordómi, tí tey flestu nevna hetta sum nakað, tey hoyra, kenna á sær, at onnur halda, ella tey hava upplivað, at onkur hevur sagt við tey.

Tað er, sum nevnt, munur á, hvussu nógv fyrítíðapensjónistar troyta teir møguleikar, sum eru innan almennu tænastrar, og hvussu nógv tey meta seg at hava uppiborið, men óansæð hvørja stöðu ein hevur til henda spurning, vísir kanningin, at tey flestu á onkran hátt “føla seg illa” ella kenna á sær, at tey órógva ella eru krevjandi, tá tey søkja um stuðul ella biðja um eina tænastru frá tí almenna.

Nær knýtt at hesum viðurskiftum er atgongdin til nevndu tænastru. Nærum øll vísa á, at vegleiðing og kunning á flest øllum økjum er sera lítil, og tí vita tey ikki, hvørjar tænastru tey hava rætt til at troyta. “Ein noyðist sjálvur út at leita sær vitan um, hvønn rætt ein hevur til almennar tænastru”. Hetta kann vera við til at styrkja kensluna av, at tað er trupult at søkja sær tann stuðul, ið tørvur er á.

Tey flestu “klára tað sjálvi” ella fáa hjálp frá sínum nærmastu ella vinum, tá tey skulu senda eitt bræv ella samskifta við almennan stovn. Nøkur fáa hjálp frá málsviðgera, ergoterapeuti ella øðrum fakfólki. M.a. ergoterapeutar í Nærverkinum og á Hornbæk fáa rós fyri góða hjálp. Fleiri vísa á, at tað er hent at kenna onkran í m.a. almennari umsiting, jurist, fakfelagsfólk ella politikara, ið kann hjálpa og vegleiða, tá ein umsókn skal skrivast.

“Pensjónin kennist sum ein gáva, ið eg skal vera nøgd við”
“Pensjónin er ein posi av pengum, ið samfelagið letur fyri at fáa meg at tuga”.
“Í nógv ár hava eg og maðurin arbeiðt og goldið skatt, so eg behøvist ikki at føla meg illa av at fáa pening frá tí almenna”
“Fólk hava hug at siga við meg, tú fært pensjón, hví arbeiðir tú ikki í staðin fyri at nassa upp á samfelagið”
“Hetta er ein biddarastøða og ikki sørt mannminskandi, at skula noyðast at liva av almennum pengum”
“Eg havi tað ikki gott við at fáa hesar pengarnar, eg vil ikki nassa upp á samfelagið”
“Eg haldi meg aftur við at søkja, tí eg haldi ikki, tað er hóskandi”
“Tað almenna skuldi havt skyldu at kunnað okkum um, hvat vit hava rætt til”

Stovnar og tænastru

Niðanfyri lýsa vit viðurskifti, ið eru tengd at ymisku stovnunum, ið veita tænastru til fyrítíðapensjónistar. Talan er í høvuðsheitum um Heilsuverkið, Nærverkið, Almannastovuna og Hjálpartólamiðstøðina. At útboðið og góðskan av tænastrum, ið hesir stovnar veita, hevur stóran týdning fyri livikorini hjá fyrítíðapensjónistum, ber henda spurnakanning boð um, men samstundis vísir hon, hvørjar avleiðingarnar kunnu vera, um tænastran ikki er nøktandi.

Henda lýsing av stovnunum byggir einans á tilfarið í spurnakanningini, og grundar tí á royndir og upplivingar hjá fyrítíðarpensjónistunum. Í 6. parti verður tikið afturíftur henda spurning, men tá við støði í meting hjá stovninum.

Almannastovan

Almannastovan er tann fyrsti stovnurin, ein vendir sær til, eftir at tað er staðfest, at ein er óarbeiðsførur, og tað er Almannastovan, ið tekur sær av umsóknini um pensjón.

Pensjónsdeildin umsitur pensjónslógina og er tí tann deildin, ið fyrítíðarpensjónistar hava mesta samskipti við. Men tað eru eisini aðrar deildir undir Almannastovuni, ið veita tænarur til fyrítíðarpensjónistar m.a. Hjálpartólamidstøðin.

Almannastovan sum tænarur- og umsitingarstovnur spælir ein avgjórðan leiklut, tá ið ræður um livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum. Her er ikki bara talan um verandi tænarur, men eins nógv um tænarur, ið fyrítíðarpensjónistar sakna.

Tað, ið væntast av Almannastovuna sum tænarurstovni, tykist sambært kanningini at vera ein stovnur, ið er til staðar m.a. við kunning, vegleiðing og hjálp, tá ein gerst fyrítíðarpensjónist. Men umframt hetta ynskja fyrítíðarpensjónistar, at Almannastovan hevur ein nógv meira virknan leiklut m.a. við at vísa umsorgan og stuðla undir móguleikan at fáa ein virknan gerandisdag og eitt gott lív, ella “rættir eina hond út og gevur eitt skump tann rætta vegin”.

Kunnleikin til hvøtjar tænarur, ið Almannastovan kann veita, tá ein er vorðin fyrítíðarpensjónistur, er avmarkaður, og í onkrum førum eingin. Fleiri vísa á, at tey í stóran mun saknaðu kunning um leiklutin hjá Almannastovuni, longu tá tey av fyrstan tíð søktu um pensjón. Tey vistu ikki, hvat lívið sum fyrítíðarpensjónistur kom at innibera, og stóðu í mangar mátar á berum botni.

Fleiri vísa á, at kunnleikin til tænarur frá Almannastovuni kemur so við og við, og tá tey hava roynt seg nakrar ferðir og funnið út av, hvussu “systemið” virkar. Kunningin um móguleikar kemur oftast frá øðrum, ið hava søkt um hjálp. Nøkur siga, at tey framvegis, langt eftir tað at tey eru vorðin fyrítíðarpensjónistar, ikki vita, hvat tey hava rætt til, og hvat tey kunnu søkja um. Úrslitið av hesum endurspeglast í gerandisdegnum og tykist ávirka lívsgóðskuna, serstakliga har neyðug tiltøk ikki verða sett í verk orsakað av afturhaldni við at søkja um hjálp, hjá nøkrum tykist einsemi at vera eitt avleitt úrslit.

Tey alraflestu siga, at sjálvst “pensjónsmálið” varð avgreitt uttan trupulleikar, og tað sama kann sigast um pensjónina. Hon kemur fast hvønn mánað, uttan hóvasták, og tað gevur ein tryggleika, ið øll, uttan undantak, seta stóran prís uppá.

Umframt mánaðarliga útgjaldið av pensjón gevur pensjónslógin móguleikar fyri øðrum veitingum og tænarum, men hvussu nógv hesar verða troyttar, er knýtt at m.a. tørvi og kunnleika til hesar veitingar.

Tað er ilt at siga, um tað er ávísur bólkur innan fyrítíðarpensjónistar, ið nýtir tænarurnar hjá Almannastovuni meira enn aðrir. Men tað kann benda á, at tað eru tey, ið eru ringast fyri fíggjarliga, og tey, ið hava víðfevnd brek ella sjúku, ið troyta teir móguleikar, ið eru í skipanini. Kanningin vísir eisini, at tað er tann einstaki, ið skal taka stigið og venda sær til Almannastovuna við einari umsókn. Tað kemur ikki fyri, at Almannastovan vendir sær til brúkaran við fyrispurningi um, hvørt umstøðurnar eru nøktandi.

Tað er ein bólkur av fyrítíðarpensjónistum, ið “ikki søkir um nakað frá Almannastovuni”. Hesi siga m.a., at orsökkin er, at tey ikki vita, hvat tey kunnu søkja um, ella ikki “vilja” søkja, tí tað kennist ikki gott, her verður serliga víst til kensluna av at “bidða”. Onkur vísir á, at tey hava søkt og fingið tvørt nei, og vilja ikki uppliva tað aftur, og síðani eru tað tey, ið ikki vilja “lata seg úr alment”; tað merkir, at tey vilja ikki søkja um veitingar, har tey noyðast at venda hvørjum steini fyri at skjalprógva tørvin.

Eitt orð, ið tey alra flestu nýta um samskiptið við Almannastovuna, er “stríð”. Tað er eitt stríð at fáa tað, ein søkir um. Ein “troyttandi kampur”. Fleiri meta, at stríðið við Almannastovuna botnar í vantandi forstálsi hjá starvsfólkunum fyri umstøðunum hjá fyrítíðarpensjónistunum. “Tey skilja ikki, hvussu eg havi tað, og tey skilja ikki mín tørv”.

Fleir vilja vera við, at tey uppliva at fáa óhøvisk aftursvar, tá tey spyrja til eitt mál, og onkur upplivir, at “tey vóru beinleiðis frek, tá eg spurdi hví eg fekk avslag”.

Tá ein fyrítíðarpensjónistur tekur stigið og bankar uppá á Almannastovuni, er tað altíð við kenslu av at vera “tann minni”. Upplivingin av einari óhepnari samrøðu gerst tá serliga svár, tí ein kennir seg veikan. Soleiðis lýsir ein fyrítíðarpensjónistur upplivingina, tá hann hevði samrøðu við ein sosialráðgeva. Hann bað um hjálp til at koma í gongd við eina útbúgving. Lívið sum ungur maður, stakur við ongari útbúgving og ongum arbeiði, var vorðið ein marra, og sorgin druknað í alkoholi. “Hon pilkaði meg niður, hon fekk meg at gráta, eg havi ongantíð følt meg so illa, og so hótti hon við at taka pensjónina frá mær”.

Henda og fleiri aðrar líknandi frásagnir vísa, at tað eru stórir veikleikar í samskiptinum. Hví støðan er soleiðis, er ilt at siga, men tað bendir tó á, at hetta hevur nakað við væntan og vónir at gera, t.v.s. hvat brúkarin væntar sær av tænastráti, og tað, ið Almannastovan metir seg at hava sum uppgávu at veita.

Long málsviðgerðartíð er ein vansi, men víst verður samstundis á, at tað eru batar á hesum øki, og í onkrum førum munandi batar, men “man skal hava gott tol” og “hvassar albogar”, er ein afturvendandi niðurstøða. Tað, sum verður lagt í hetta, er slíkt sum at ein noyðist at ringja upp til fleiri ferðir, til mál verða avgreidd, og onkuntíð er neyðugt at tosa við “stórum stavum”, sum onkur málber seg. Teir trupulleikar, ið standast av langari málsviðgerð, “eru slítandi og skapa frustratiónir”.

Har, ið tað tykist at vera størstur vansi við bíðitíðini, er m.a. tá pensjón verður “endurstovnað”, eftir at hon hevur verið óvirkin orsakað av arbeiðsinntøku, ella tá søkt verður um fíggjarligt ískoyti til einhvønn bráðfeingis tørv. Í slíkum førum ávirkar bíðitíð tað fíggjarliga grundarlagið, og tá kennist tíðin long. Í øðrum førum, har m.a. bíðað verður eftir avgerð um stuðulsfólk ella játtan til viðgerð hjá m.a. fysioterapeuti o.l., er støðan nakað øðrvísi, men tó so, bíðitíð tykist altíð long, serliga tá ein ikki veit orsøkina til longu málsviðgerðina.

Tá kunngjørt verður, at noktandi svar er givið upp á umsókn, vísa fleiri á, hvussu slík skriv verða orðað: “tey eru køld og kontant og vísa onga samkenslu”.

Spurningurin um noktandi svar upp á umsókn um fíggjarligt ískoyti, er ikki bert eitt avgreiðslumál. Hetta meta tey, ið uppliva, hvussu tað er at fáa eitt slíkt. “Tað kennist sum at fáa ein frammaná, eg søkti, tí eg hevði stóran tørv á einari játtan, men tey (Almannastovan) siga, at eftir teirra meting havi eg ikki henda tørv”.

Tá grundgevingin fyri ikki at játta umsókn um fíggjarligt ískoyti er grundað á inntøku hjá hjúnafelaga, meta tey alraflestu, at tað er “djúpt órættvíst”.

Fyritíðarpensjónistar lýsa Almanastovuna sum ein “afturlatnan” stovn. Hetta verður grundgivið við m.a. vantandi kunnleikanum til tænastr, at eingin uppsøkjandi tænastr er til staðar umframt trekleikar í samskiftinum sum heild. Ikki at vita, hvørjar tænastr ein hevur rætt til, og hvat ein kann søkja um, viðførir stúran og ótryggleika. Kanningin vísir, at sera fá venda sær til Almanastovuna at spyrja, hvat tey hava móguleika at søkja um. Tey flestu fáa vitanina frá vinum, kenningum og fakfólki, tey koma í samband við, ið ráða teimum til at søkja um hetta ella hatta. Onnur leita sær kunning á alnetinum, og nøkur hava hoyrt um onkran, sum hevur fingið eithvørt, og fara síðani sjálvi at royndu tað sama. Fleiri siga, at frægasta kunningin, tey hava fingið, er á sjúkrahúsgongini, har onnur innløgð og teirra avvarðandi vita um ymiskt, ið er vert at vita, tá ein er fyritíðarpensjónistur.

Tey, sum greitt eru best nøgd við samskiðið og tænastruna frá Almanastovuni, eru tey, ið hava ein og sama málsviðgera alla tíðina. Í slíkum førum verður skapt eitt “fortróligt” samband partanna millum. Hetta økir um álitid og nøgdsemið, siga hesi fólkin. Sum ein tók til: “Eg fái eina góða munnliga grundgeving saman við tí skrivligu, tá eg t.d. fái eitt avslag, og tí skilji og respekteri eg avslagið”.

Tað undrar mong, at Almanastovan ikki hevur fleiri samskipandi tiltøk. M.a. samskipar økini soleiðis, at tey, sum eru í somu støðu í einum øki, kunnu hittast og samskipta um umstøður og móguleikar. Hetta hevði hjálpt munandi um trivnaðin og kunningina alt í einum. Men saknur er eisini í samskipan við Heilsuverkið og Nærverkið, soleiðis at ein ætlan varð lögð fyri hvønn einstakan. Á henda hátt vistu øll, hvat var at halda seg til. “Var tað bert eitt stað, har eg kundi komið og fingið eina samlaða tænastr, tvs. har var ein sálarfrøðingur, ein sosialráðgevi, ein fysioterapeutur og ein fíggjarráðgevi, so kundu vit í felag gjørt eina ætlan fyri, hvussu eg á besta hátt skipaði mítt lív. (fótnota: Hetta samsvarar væl við endurmenningarhugtakið og hugsanina aftan fyri eina slíka skipan)

“Hóast tú ert bundin at veitingum og tænastrum frá Almanastovuni, fært tú ikki at vita, hvat tænastran fevnir um, ella hvussu tú bert teg at. Tað gerst eitt einvegis samskifti, ið inniber, at tú skjótt kennir teg sum ein biddara”

“Almanastovan hevur ongantíð vent sær til mín, hvørki við fyrispurningum ella tilboðum. Hon hevur ongan áhuga fyri tilveruni hjá mær sum avlamin, hóast eg bara var 25 ár, tá eg bleiv sjúk. Eg sakni tilboð um vart arbeiði, ella onkra fakliga menning, ítriv, og at koma út millum onnur”

“Tú skal hava sera gott tol, tá tú vendir tær til Almanastovuna, bíðitíðin kann vera long, og eg skilji ikki altíð skrivini, eg fái, tey eru teknisk og køld. Tað er altíð ein kampur, ein troyttandi kampur at fáa tað, mær tørvar”

“Tá tú ert sjúk og illa fyri, so er tað steinur oman á byrðu eisini at skula stríðast fyri at fáa tænastr, sum kunnu lætta munandi um gerandisdagin”

“Eg havi fleiri ferðir upplivað, at starvsfólk eru óhøvisk. Eg haldi eisini, at tey eru órein og ófólkalig, nei, eg søki ikki um nakað aftur”

“Var tað ikki fyri familjuna, so stóð illa til. Á Almu er lítil hjálp at heinta. Tey, sum orka at stríðast, ella hava fíggjarliga orku til at nøkta tørvin uttan hjálp frá Almanastovuni, tey eru best fyri”

“Eg kenni ein í ‘systeminum’, tað er bjargingin hjá mær. Eg fái hjálp við at orða umsóknir og fái onkran at tosa mína søk, annars var eg illa fyri”
”Jú meira fólk grenja, jú minni fáa tey burturúr. Tað ræður um at vera sakligur, at grundgeva væl fyri sínum tørvi, og so tola at fáa eitt avslag, tí starvsfólkið hevur sínar reglur at ganga eftir”

Hjálpartólamiðstøðin

Úrvalið og tøkni innan hjálpartól er sera nógv ment tey seinnu árinum, og í dag eru hjálpartól á marknaðinum til flest allar tørvir.

Endamálið hjá Hjálpartólamiðstøðini er at veita hjálpartól til tey, ið tørva hetta. Tað veri seg fólk við víðfevndum breki, ið tørva hjálpartól fyri at klára seg í og uttan fyri heimið, til tey við veikleikum, ið eitthvørt tól kann lætta um. Men umframt hjálpartól tekur Hjálpartólamiðstøðin sær eisini av umbygging og tillaging í heiminum og stuðli til bil o.a. Endamálið er sum heild at gera gerandisdagin lættari og smidligari hjá teimum, ið hava skerdan førleika, bæði í heiminum og í atgongdini til samfelagið.

Fyritíðarpensjónistar flestir hava kunnleika til Hjálpartólamiðstøðina, og fleiri troyta hesar móguleikar. Men tað eru tó fleiri fyritíðarpensjónistar, ið ikki halda, at tey vita nóg mikið, serstakliga er talan um, hvørji hjálpartól ein hevur móguleika at søkja um, úrvalið av hjálpartólum, og hvussu man ber seg at, tá man hevur tørv á hjálpartóli. Fleiri sakna eisini kunning um aðrar tænastr, ið stovnurin veitir.

Tey, ið samskifta við Hjálpartólamiðstøðina, eru ymisk á máli um tænastr, tey fáa. Nøkur, serliga tey, ið hava fingið lyftu og umbygging í heiminum, láta væl at skjótari og góðari tænastr í hesum málunum. Fleiri vísa eisini á, at tænastr er batnað munandi tey seinastu 3 árinum. Tey, ið fyrireika sínar umsóknir væl frammanundan, og serstakliga tá tey fáa hjálp frá m.a. ergoterapeutum ella fysioterapeutum at orða umsóknina og grundgeva fyri henni, merkja eina skjótari og smidligari avgreiðslu, enn tey, ið ikki fáa hesa hjálp. Hóast ymiskar upplivingar eru tey flestu tó samd um, at tænastr ikki í nóg stóran mun er nøktandi og eigur at gerast betri.

Tey flestu, ið ikki eru nøgd við tænastr frá Hjálpartólamiðstøðini, siga, at størsti veikleikin er samskiftið og málsviðgerðin, men umframt hetta er saknur á kunning og vegleiðing, og at skipanin er ov tung og trek at fáast við.

Niðanfyrir lýsa vit í stuttum nakrar av vansunum, ið fyritíðarpensjónistar vísa á;

- Long avgreiðslutíð, hetta er serstakliga trupult, tá talan er um átrokandi hjálpartól.
- Kunning vantar, bæði um málsgongdir og rættindi, m.a. um nær mál verða avgreidd, men ikki minst um hvørjar tænastr og hjálpartól ein hevur móguleika fyri at fáa/leiga/leasa/lána.
- Nøkur siga, at tey kenna seg ótrygg við at venda sær til stovnin. Tey føla, at tey eru til ampa, og at tey órógva, og fleiri nevna óhøviska móttøku, tá tey ringja fyri at frætta um eitt mál.
- “Formyndari” nevna nøkur sum ein trupulleika. Her verður víst á, at Hjálpartólamiðstøðin í ov stóran mun “dikterar”, hvør tørvurin er, í staðin fyri at lurta eftir, hvat brúkarin metir, at hann hevur brúk fyri og ynskir sær.

- Fleiri vilja vera við, at valmøguleikarnir eru alt ov skerdir, og at hetta er óheppið. Tey hava m.a. roynt eitt hjálpartól á sjúkrahúsi ella í uppvenjing og eru nøgd við tað, men Hjálpartólamiðstøðin noktar at veita teimum hetta, og sigur, at tey skulu velja eitt, ið *tey* ávísa.
- Kunningin er ov lítil um hvørji hjálpartól eru á marknaðinum, og tey sakna, at Hjálpartólamiðstøðin í størri mun vegleiðir og vísir á møguleikar.
- Stórir saknur er á samskipandi tiltøkum, soleiðis at Hjálpartólamiðstøðin og t.d. Sjúkrahúsverkið í felag kunnu ganga saman um at skapa loysnir, ið ganga brúkararum á møti. Sum nú er, er einki samstarv, og tí mega vit “stríðast” fyri øllum.

Teir trupulleikar, ið fyrirtøðarpensjónistar uppliva við Hjálpartólamiðstøðini, líkjast teimum, ið verða nevndir í sambandi við Almannastovuna. Talan er um vantandi kunning og ráðgeving, og síðani kemur “múrurin”, ið tey føla, at tey renna seg í. Hetta merkir, at fyrirtøðarpensjónistar í stóran ella ávísan mun halda, at talan ikki er um eina sjálvsagda tænastu, men nakað, tey skulu “bidna” um. Hetta ger m.a., at fleiri halda seg aftur, hóast átrokandi tørv, og at ein partur er ivasamur og ónøgdur við tænastuna.

Mong av teimum, ið tørva hjálp frá Hjálpartólamiðstøðini, hava líttla kropsliga og sálarliga orku og kenna tað møtimikið eisini at skula stríðast við almennar myndugleikar. Saknur er á uppsøkjandi og uppfylgjandi tænastum og á jalgum hugburði frá stovninum.

Taka vit samanum, so bendir kanningin á, at tað hevur avleiðingar fyri tann einstaka, tá tørvur á hjálpartólum og/ella tillaging í heiminum ikki verður nøktaður. Hetta tekur ikki bert nógva orku, men ávirkar eisini sjálvkenslu, lívsgóðsku og livikorini sum heild. Truplar umstøður í gerandisdegunum ávirka líkamliga og sálarliga førleikan, og ikki minst ávirkar hetta sosiala lívið. Tað sæst eisini, at t.d. einsemi í fleiri førum verður tengt at saknum á hjálpartólum og mobilitetinum í gerandisdegunum.

“Lívið kundi verið eitt sindur lættari, um eg kravdi eitt sindur meira, eg haldi, at eg fái tað, eg kann, eftir lógini, eg havi ongantíð kannað tað, og eingin hevur tosað við meg um tað. Eg kundi kanska komið meira út, um eg bað um (hjálp)partól, eg komi ongastaðni, siti bara inni”

“Eg havi bíðað í 2 ár og 8 mánaðir eftir svari upp á eina umsókn um ein stól, tey hava verið her tvær ferðir og kannað, um eg havi tørv á honum, eg havi ikki fingið svar enn, her er dokumentatióin um, at tað er rætt, tað eg sigi”

“Tey tosa við meg, sum um eg ikki havi uppiborið tað hjálpartól, eg søki um, sum um tað eru tey, tey persónliga, ið skulu gjalda fyri tað”

“Eg havi brúk fyri einum stóli. Men eg orki ikki at søkja um hann, eg fái altíð nei. Onnur siga, at eg skal bara keypa hann og so lata Almu rokningina, men soleiðis dugi eg ikki at vera”

“Eg veit ikki, hvat eg kann fáa av hjálp til at lætta um mína sjúku og alt her heima. Eg veit einki um nakað. Eg føli tað so biddarasligt at spyrja. Eg havi onkuntíð søkt um brillur”

“Eg eri púra paff, tað gekk heilt skjótt at fáa eina umsókn avgreidda”

“Eg hevði ynskt, at eg kundi sæð eitt yvirlit yvir tað, ið kundi hjálpt mær, so hevði eg søkt – eg veit ikki, hvussu eg skal bera meg at”
“Tá ergoterapeuturin skrivar umsóknina, tá fái eg tað beinan vegin”

Heilsuverkið

Allir fyritiðarpensjónistar hava ella hava havt eitt ávíst tilknýti til Heilsuverkið, og flest allir hava eina sjúkrasøgu at siga frá. Onkur við drúgvum sjúkráhusupphaldi og onnur við sjúku ella breki, ið inniber, at tey javnan hava tørv á tænastrum frá Heilsuverkinum.

Í kanningini verður nomið við spurningin, hvørt tænastran frá Heilsuverkinum er nøktandi. Úrslitið er ein lýsing av einum Heilsuverki, sum í ávísan mun livir upp til eina góða tænastru, serliga tá talan er um røkt og umsorgan, meðan víst verður á onnur viðurskifti, ið ikki eru nøktandi.

Størstu trupulleikarnir við tænastruni hjá Heilsuverkinum eru vantandi uppfylging og rehabilitering/uppvjnging, og her haltar veruliga. Umframt hetta verður víst á trupulleikar, ið standast av vantandi samstarvi millum Heilsuverkið og Almannaverkið, og í ein ávísan mun vantandi kunning.

Mong uppliva, at tey verða “slept upp á fjall” av Sjúkráhusverkinum, og vísa á, at teirra líkamligi førleiki støðugt versnar og harvið teirra lívsvirði, orsakað av, at tey ikki fáa eina uppfylging, uppvjnging ella neyðugar viðgerðir frá Sjúkráhusverkinum. Tær fylgjur, ið standast av hesum, tykjast breiða seg sum ringar í vatninum og viðføra størri tørv á tænastrum frá Almannaverkinum, umframt mistrivnað og mótloysi.

Teir trupulleikar, ið verða lýstir í kanningini, eru í høvuðsheitum hesir: “Tá ein sjúklingur verður útskrivaður av sjúkráhusinum, verður hann sleptur, t.v.s. hann fer onkursvegna úr skipanini. Hetta merkir, at sjúkan ella brekið, hann hevur, er vorðið eins egna ábyrgd. Er tað neyðugt við viðgerð ella uppvjnging eftir hetta, skal ein sjálvur venda sær til Heilsuverkið við umbøn ella umsókn”. (Brot úr viðtalsfrásøgn)

Lýsingin omanfyri er nakað, ið fleiri vísa á sum ein stóran trupulleika, serstakliga tey, ið eru hjartasjúk, ella hava aðra kroniska sjúku, og tey, ið hava niðursettan kropsligan førleika, ið krevur støðuga venjing. Hesi vísa á, at um tey ikki sjálvi taka sær av sjúkuni ella brekinum, við m.a. at biðja um blóðroyndir, kanning og uppvjnging, verður einki. Ein avleiðing er versnandi kropsligur førleiki, tí tey ikki altíð sjálvi eru greið yvir, hvat ið krevst, og hvussu tey skulu bera seg at. Hetta ger tey eisini ótrygg og óttafull.

Nøkur kenna smædni ella lítillátini sum ein stóran trupulleika, tí tey koma sær ikki at biðja um m.a. kanningar ella uppvjnging. Úrslitið er, at tey ikki fáa neyðugar viðgerðir, og tað viðførir, sum nevnt, verri kropsligan førleika og lívsgóðsku. “Eg vil ikki verða stemplað sum grenj, tí fari eg helst ikki til lækna, hóast eg kenni á mær, at alt ikki er, sum tað skal”, sigur m.a. ein fyritiðarpensjónistur, ið ikki er einsamallur um hesa kenslu.

Í samrøðunum eru m.a. nøkur dømi um nevndu støður. Ein við kroniskari sjúku greiðir frá, at hon noyðist sjálv at biðja um blóðroyndir, ikki tí at hetta er henni álagt, men tí at hon metir, at tørvur er á tí. Ein av hesum blóðroyndum vísti, at hon

hevði álvarsligan tørv á ávísari viðgerð. Hevði hon ikki sjálv verið úti um seg, var hon munandi verri fyri í dag, enn hon er.

Eitt annað dømi er ein hjartasjúkur fyrítíðarpensjónistur, ið gjørdist verri og verri fyri og endaði niðri á Ríkissjúkrahúsinum. Tá varð staðfest, at av tí at hann ikki hevði fingið viðgerð, var støðan nógv versnað og førleikin munandi niðursettur. Hann visti ikki av, at honum tørvaði hesa viðgerð, eingin hevði greitt frá tí, hóast hann var útskrivaður frá Sjúkrahúsverkinum við diagnosuni “álvarsliga hjartasjúkur”.

Sum 16 ár gamal fekk ein við niðursettum førleika í einum parti av kroppinum at vita, at nú var hann ikki longur fevndur av Sjúkrahúsverkinum og skuldi sjálvur taka sær av brekinum. Hann fekk nakað av tilfari heim við um, hvussu hann skuldi venja. Hetta gjørdi hann í fyrstuni, men sum frá leið, fall tað líkasum burtur. Í dag, nú hann er vorðin eldri, er førleikin munandi minkaður og krevur dýra viðgerð hjá fysioterapeuti, ið hann sjálvur skal gjalda. Tað hevði verið betri fyri allar partar, um tað var ein árlig uppfylging.

Tey, sum eru sjúk av gikt, hava Apoplexi o.l. sjúkur, eru illa fyri, hvat viðvíkir uppvenjing. Somuleiðis vantar uppfylging av heilivági og kanning av evt. avleiðingum av heilivági. Hesin bólkur er nógv útsettur fyri at falla í fátt, tí tey merkja, at førleikin versnar dag frá degi, og tey fáa lítt ella onga hjálp. Tey skulu sjálvi søkja um uppvenjing og sjálvi gjalda viðgerð frá eitt nú fysioterapeuti. Ofta eru fíggjarligu umstøðurnar soleiðis, at tey ikki hava ráð til at gjalda neyðuga viðgerð.

Tá ein er vorðin fyrítíðarpensjónistur, merkir tað, at ein hevur sjúku ella brek, ið ikki kann lekjast. Mongum tørvar áhaldandi viðgerð og heilivág, og hjá øðrum er tørvur á, at fylgt verður við støðuni, soleiðis at tey fáa viðgerð, um tørvur er á tí. Tí undrar og harmar tað mangar fyrítíðarpensjónistar, at Heilsuverkið ikki er betur fyriskipað. Eitt árligt eftirlit og ein heilsusamrøða hevði m.a. kunnað bótta munandi um støðuna, og ikki at tala um ein skipað uppvenjing, t.d. á einari uppvenjingarmiðstöð.

Nevnt varð í byrjanini, at fleiri sakna neyvri kunning frá Heilsuverkinum. Her er talan um kunning, ið lýsir, hvussu ein kann vænta, at sjúkan ella brekið fer at útvikla seg, ella á annan hátt kunning um, hvussu ein kann bera seg at fyri at halda sjúkuni niðri ella styrkja heilsuna. Umframt hvørjar tænar Heilsuverkið veitir, og hvar ein sjálvur kann leita sær viðgerð og vitan. Eitt nú eru tey fleiri, ið ikki vita, at tey kunnu søkja um at sleppa til uppvenjing á Klaksvíkar og Suðuroyar sjúkrahúsi.

Viðvíkjandi viðgerð í Danmark tykjast øll at vera fegin um henda móguleika, og Hornbæk verður nevnt sum ein sera góður móguleiki; umframt tey, sum fáa móguleika at koma á “píniklinikkina”. Víst verður á, hvussu avgerandi hetta hevur verið fyri heilsuna og ikki minst fyri lívsgóðskuna.

“Eg fekk skurðviðgerð og uppvenjing, og so hoyrði eg einki aftur frá Heilsuverkinum, nú má eg klára meg við pínumedisini”

“Eg var niðri til uppvenjing, tað kundi eg hugsað mær aftur. Kroppurin blívur so stívur. Her í Føroyum fái eg onga viðgerð, og eg føli, at eg orki minni og minni”

“Eg má sjálf leita læknan upp, hóast eg havi eina so álvarsama sjúku. Tað er einki eftirlit ella uppfylging. Einaferð skeldaði lækningin meg út, tí eg ikki var komin fyrr, men man fólir seg sum eina plágu”

“Eg havi gikt í rygginum og pínu, eg hevði havt gott av at komið í heitan hyl og eisini fingið viðgerð hjá fysioterapeuti, men so skal eg gjalda sjálf, og eg veit heldur ikki, hvar eg kann venda mær”

“Eg havi verið á pínuklinikkini. Tað hevur hjálpt mær kolossalt. Lívsvirðini eru betrað munandi. Hetta skuldi bara verið hent fyri nógvum árum síðani. Eg havi søkt fleiri ferðir um at koma á pínuklinikkina, og tað hevur verið nei hvørja ferð. Nú eydnaðist tað, og tað er tað besta, sum er hent mær”

“Eg havi ikki fingið nakra vegleiðing um, hvussu eg skal liva fyri at fyrbyggja, at eg gerist verri. Niðri hevði eg ein kontaktpersón í Heilsuverkinum. Um eg skal hava operatión nú, so orki eg ikki, tí eg eri ov veik. Men hvar skal eg fáa venjing”

“Eg eri sleptur upp á fjall av Heilsuverkinum. Kommunulækningin spurdi í einum føðingardeggi, hvussu eg hevði tað. Men annars fær man onga umsorgan frá Heilsuverki, eg noyðist at liva við píuni”

Nærverkið

Bert í fáum førum verður tænanastan hjá Nærverkinum umrødd í viðtalskanningini. Nomið verður bert við leiklutin hjá persónligum hjálparum, sum í øllum førum verður lýst sum eitt gott tiltak, ið hevur stóran týðning fyri lívsgóðskuna hjá tí, sum hevur hesa hjálp fyri neyðini. Fakbólkar sum ergoterapeutar og fysioterapeutar verða eisini umrøddir, í flestum førum sum partur av rehabilitering. Tað er ein trupulleiki, at tað kostar at fáa viðgerð, sum fleiri meta sum lívsneyðuga. Ergoterapeutar fáa sera positiva umrøðu vegna teirra hjálp, tá søkt verður um hjálpartól.

Viðvíkjandi heimahjálpin verður m.a. tosað um trupulleikar við, at tað ikki er tann sama heimahjálpin, sum kemur, og at tíðin ein fær til heimahjálp er verri enn einki. Onkur hevur m.a. fingið boðið ein tíma um mánaðin. Tá tað kemur til heimahjálp, vísa fleiri fyrítíðarpensjónistar á, at hesir koma inn á privata økið, og tí er tað umráðandi at kenna tann, sum kemur, og at tað í mest møguligan mun er tann sama. Tað eru fleiri, sum nevna, at tað kundi verið gott, um ein sjálvur kundi valt tann, sum skuldi hjálpa, og sjálvur kundi goldið fyri tænanastuna beinleiðis til viðkomandi.

Fleiri kvinnur vísa á, at teimum ikki dámar at fáa heimahjálp, og takka nei, tí tær fáa kenslu av, at heimahjálpin traðkar inn á teirra serøki, “og tað er ein falitterklæring ikki at kunna taka sær av tí húsliga sjálf”, eru tað fleiri sum siga.

“Man fólir seg so illa at fáa fremmand fólk inn at rudda og gera reint. Fólk, sum eru á sama aldri, ella eldri enn eg, koma til mín at gera reint, eg havi líkasum hug at siga ”hvat vilja tit her”, so nú havi eg takkað nei til heimahjálp”

Luttøka og atgongd

Henda spurnakanning vísir, at luttøka og atgongd eru ikki ein sjálvsagdur lutur fyri allar samfelagsborgarar, og vísir samstundis, hvussu avgerandi og viðkomandi

hesin spurningur er fyri fyrítíðarpensjónistar, sum í mangar mátar eru við skerdan lut.

Møguleikar og skerjingar í luttøku og atkomu hava stóra ávirkan á lívsdygdina og harvið livikorini hjá tí einstaka. Orðið luttøka, skal í hesari kanning tulkast breitt, tí vit nýta hetta orðið um alt frá luttøku í sosiala, frítíðar- og mentanarlívinum, til luttøku í fólkaræðinum. Orðið atgongd skal á sama hátt síggjast í breiðari merking, tí talan er um bæði fysiska og mentala atkomu (ímyndað atgongd). Luttøka og atgongd eru í mangar mátar knýtt at hvørjum øðrum, tí luttøka krevur nærum altíð møguleika fyri atkomu.

At samfelagið, vit liva í, er avbjóðandi, hvat viðvíkir smidligheit og luttøku, er ikki yvir at dylja, og tí kennist tað serstakliga svárt ikki at fáa høvi til at vera partur av hesum meldri ella í øllum førum hava møguleika til at velja til ella frá. Serstakliga tey, ið hava verið virkin og bráðliga missa førleikan, standa við kensluni av at vera sett uttanfyri, ella beinleiðis diskriminerað, sum onkur í kanningin tekur til.

Niðanfyri verða nevnd nøkur dømi um atkomu ella atkomiligheit og møguleika fyri luttøku. Hesi eru tey, ið verða mest umrødd í kanningini:

Atgongd til bygningar, flutningstól, vegleiðing, kunning, tøkni, viðgerð, uppvenjing, arbeidsmarknaður og útbúgving. At vera skerdur frá hesum møguleikum merkir í roynd og veru at vera avskorin frá møguleikanum at luttaka á jøvnum føti við onnur í samfelagslívinum.

At kunna flyta seg og koma íkring við eignari hjálp hevur nógv at týða fyri hvønn einstakan. Tá hesin møguleiki ikki til staðar, merkir tað, at ein altíð er bundin at einum øðrum menniskja, ella hjálp frá øðrum. Gerandislig tiltøk, sum tað at fara til handils, í bankan, í kirkju, vitja stovnar og fyrítøkur, í samkomuhús, á fundir, til sjónleik, í veitslur, at ferðast, í biograf, á matstovu o.s.fr. gerst ein trupulleiki, heldur enn ein positiv uppliving.

Tey, sum eru bundin at koyristóli ella eru illa gongd, merkja mest til skerda fysiska atkomu, og harvið skerda luttøku. Men tey við niðursettari hoyrn og sjón, ella sjúku, ið krevur serlig atlit, eru eisini ofta við skerdan lut, tá talan er um luttøku.

Atgongd til bygningar og tiltøk

Ein gátt ella eitt trapputrin, eingin hoyrnarlykkja ella tulkur, kann fyri nøkur í samfelag okkara merkja “eingin atgongd”. Og henda spurnakanning vísir, at fyrítíðarpensjónistar serliga eru vónsviknir, tá teir verða skerdir frá atkomu til almennar bygningar og tiltøk. Tey eru fá, sum geva sær far um, hvussu trupult tað er fyri ein, ið situr í koyristóli, at sleppa framat, har m.a. eyrur er lagdur í túnið, ella einasta atgongd eru einar trappur. Aðrar fysiskar forðingar, ið verða nevndar í kanningini, eru eitt nú hurðar, sum eru tungar at fáa upp, smalar hurðar, høgir diskar, vantandi lyftur ella skráar o.s.fr.

Hesar nevndu forðingar fyri atkomu innibera, at fyrítíðarpensjónistar í sera stóran mun eru bundnir at hjálp frá øðrum, og serliga er tað familjan, ið noyðist at traðka til. Øll hava ikki umstøður at fáa onkran við sær, og fleiri siga, at teimum hóvar ikki at “plága” og órógva onnur. Tey flestu síggja hetta sum eina avmarkan í frælsinum og møguleikanum at fáa eitt virkið gerandislív. Hesar forðingar føra

eisini til, at nógvir fyrítíðarpensjónistar sita heima og “keða seg”, og kenslan av einsemi er útbreidd.

Í kanningini greiða fyrítíðarpensjónistar frá, hvussu tað kennist at vera úti-stongdur frá tiltøkum og tænastrá, og vísa á andsøgnina millum vælferðar-samfelagið, “sum skal vera fyri øll”, og tær treytir, ið verða bodnar rørlutarnaðum, sjúkum og brekaðum. Ein sigur soleiðis: “Eg sleppi ikki inn til tiltøk, og eg kann ikki luttaka í samfelagslívinum. Eg orki ikki, tí tað eru so nógvar forðingar”, hetta merkir í roynd og veru, at fysiskar forðingar lættliga gerast mentalar forðingar, tvs. at ein tímir ikki ella orkar ikki, tí ein veit frammanundan, at tað verður trupult. Ein annar lýsir henda trupulleika soleiðis:

“At føla seg skerdan, og ikki sleppa inn, har tiltøk eru, er ein óverdur kensla, so siti eg heldur heima”

Nýggi bóklingurin “Skráin”, ið MBF hevur givið út nýliga, gevur eina sera góða mynd av trupulleikum, ið nevndir verða í hesi kanning. Bóklingurin gevur eina mynd av, hvussu nógv ein rørlutarnaður í veruleikanum er skerdur, tí hvør einstøk forðing er ein forðing fyri luttøku, ella ger luttøku trupla.

Í kanningini leggja fyrítíðarpensjónistar dent á, at luttøka skuldi verið ein sjálvsagdur rættur hjá teimum, og tey vildu ynskt, at samfelagið var meira tilvitað og vísti størri umsorgan og hjálpsemi við at taka henda trupulleika í størri álvara.

“Eg orki illa fysiskt, og m.a. er tað trupult at fáa hurðina til handilin upp, tí kann eg ikki fara til handils, uttan at biðja onkran hjálpa mær”

“Hugburðurin hjá teimum í handlinum er ok, tey hjálpa, men tað er trupult at koma inn, tí fari eg helst ikki til handils”

“Eg sleppi ikki inn til tiltøk. Man kann ikki luttaka í samfelagslívinum 100%, tí man orkar ikki, og tí tað eru so nógvar forðingar”

Tá fysisk forðing gerst ein mental forðing

Sum áður nevnt vísa fleiri í kanningini á, at teimum ikki tørvar at luttaka, tey orka tað ikki og hava heldur ikki hug. Tá spurt verður um hví, er svarið í flestum førum, at “tað er ov trupult”.

Fleiri siga tað eisini beinleiðis, at tá tað gerst ov trupult at luttaka, tekur tað hugin og viljan frá teimum, og tí tíma tey ikki. Grundgevingar sum hesar, at tað er ov strævið altíð at órógva onnur og biðja um hjálp, og at tað kennist mannminkandi ella “óbehagiligt” at verða “borin” inn til eitt tiltak, eru fleiri í tali. Hetta “at verða lagdur til merkis ella at skara burtur úr er ikki ein góð kensla”. Tað besta er at kunna koma inn til eitt tiltak “uttan at fylla ov nógv”. Á henda hátt gerast fysiskar forðingar til eisini at vera forðingar í huganum.

Ein fyrítíðarpensjónistur, ið hevur áhuga í at luttaka í samfelagskjakinum, lýsir sínar trupulleikar við atgongd soleiðis: “Ein, ið er virkin í samfelagslívinum, og ikki er fysiskt skerdur, gevur sær lítið far um, at fundir og tiltøk ofta verða hildin, har tað eru trappur. Eg havi hug at luttaka, men noyðist at sita uttanfyri uttan so, at eg plági onkran um at hjálpa mær. Nú havi eg valt at sita heima og eygleiða samfelagið úr hesum sjónarhorninum”

Og tað eru fleiri, sambært hesari kanning, ið velja leiklutin at sita heima og eygleiða samfelagið í staðin fyri at luttaka. Nøkur velja henda leiklut, tí, sum tey

sjálvi málbera seg, tey orka ikki at vera virkin, reint fysiskt, meðan onnur velja at taka seg aftur úr samfelagsliga meldrinum orsakað av, at tey “mentalt” ikki orka tað. Nøkur vísa á manglandi sjálvsálitið og veika sjálvkenslu sum eina forðing. “Eg kenni meg so lítið verðan millum onnur”. “Eg eri sálarliga troytt og orki ikki at vera sjónlig” ella “mær dámar ikki at koma út millum onnur, tí eg havi so ljótt gongulag”.

“Tað er ikki lætt at koma til stovnar og tiltøk, men eg leggi ikki í tað, eg tími ikki nakrastaðni, og tí tørvar mær tað ikki”

“Eg keypi inn, so tørvar mær ikki meira, eg havi ikki hug at vera saman við øðrum”.

Slíkar kenslur, sum vit hava lýst omanfyri, mugu metast at vera avleiðingar av, at tað ikki eru nóg góðar og umhugsaðar skipanir í samfelagnum, ið gera tað lættari, hóast skerdan førleika, at taka lut; og úrslitið, sum vit síggja tað í hesi kanning, er marginalisering. Eitt evni, ið vit viðgera nærri í 6. parti.

Flutningur er frælsi

Fyritíðarpensjónistar flestir hava javnan tørv á flutningi, og tí er hesin móguleikin týðningarmikil. Nøkur koyra sjálvi, men onnur mugu hava sjafør. “Eg fái kenslu av frælsi, tá eg koyri, tá kann eg flyta meg uttan forðingar”. Men fyri mong er bilurin eisini einasta bindiliðið til umheimin.

Av tí at flutningur er avgerandi fyri luttøku, hevur tað týðning, at tað finnast skipanir, ið gera tað móguligt antin at hava bil ella at kunna heita á flutningsfelag, ið kann koyra. Skipanin við at veita stuðul til av keypa bil er góð, men nøkur meta, at hon er heldur fløkjaslig og trupul at hava við at gera. Somuleiðis verður víst á, at tað tekur alt ov langa tíð at viðgera umsóknir um stuðul til keyp av bili, men ikki minni trupult er tað, tá bilurin er fyri óhappi ella gongur fyri, “tá tykist tað, sum at pappírsveldið ongan enda fær”, sigur ein í kanningini.

Kollektiva ferðslan er ikki í nóg stóran mun lagað til fólk við skerdum førleika. Teir fyritíðarpensjónistar, ið hava tørv á kollektiva móguleikanum, vísa á veikleikar, bæði í bussum og bátum. Men batar eru at hóma, og umstøðurnar eru batnaðar á nøkrum farleiðum.

Sum nevnt eru tað ikki øll, sum kunnu koyra bil, og tey eru tí bundin av, at onnur koyra. Fleiri av hesum nevna trupulleikan við at skula troyta familju og vinir, í tíð og ótíð, og halda hetta vera óheppið. Almennar flutningstænastur finnast bert í fáum økjum og eru avmarkaðar, og tí meta fleiri, at tørvur er á einari flutningstænastu, ið er virkin nærum alt samdøgrið. Onkur nevni, at hetta kundi verið samskipað við TAXA-tænastuna í landinum, ella aðra skipan, har samdøgurðsvakt er, eitt nú Slökkiliðsstøðirnar.

Tað er munur á at búgva nær við allar hentleikar og at búgva á bygd. Serliga tá talan er um flutning og mobilitet. Kanningin vísir, at tey, sum m.a. búgva í og nær Tórshavn, hava nóg fleiri móguleikar fyri at vera virkin og koma íkring, bæði upp á egin hond og við almennum flutningi. Í útjaðaranum er langt til tilboð og tiltøk, og ofta er fjarstøðan long millum hús og bygdir, umframt hetta er aloftast neyðugt at fara til meginøkið í sjúkrahúsum og til viðgerð. Av tí at lítil og ongin skipað flutningstænasta er í hesum økjum, er vandin fyri avbyrging stórur.

“Tað er stórur saknur í móguleikanum at kunna ringja til eina tænastu, ið kemur og skipar fyri tryggum flutningini hagar, ein hevur tørv á tí. Ikki bert í dag-

tímunum, men eisini um kvøldið, tí tað hevði givið mær móguleika at luttikið í almennum tiltøkum”.

Umframt tørvin á flutningi er eisini tørvur á hjálparum. Hetta verður serliga nevnt í sambandi við luttøku í sosialum og mentanarligum tiltøkum. Hetta hevði avlastað familjuna og gjørt tað hugaligari at komið út, vilja nøkur vera við.

“Eg eri bundin at bili. Havi eg ongan bil, so komi eg ikki í samband við nakað menniskja. Heldur ikki familjuna”

“Tað er ikki lætt at fáa atgongd til ein bil, og tað er trupult, um okkurt gongur fyri, tað er nógv pappírsarbeiði, og ikki nøkur løtt mannagongd, men bilurin er alt fyri meg, annars komi eg ikki út”

“Her hevur samfelagið eina stóra ábyrgd, tí livikorini verða ikki góð, so leingi móguleikin fyri at taka lut í samfelagnum er so skerdur, sum hann er í dag”

“Tað, at eg búgvi á bygd, forðar mær í at luttaka í sosiala lívinum. Øðrvísi hevði tað verið at búð í Havn, har eru fleiri tilboð og móguleikar. Eg kundi farið til Havnar onkuntíð, men eg havi ongan at koyra meg”

”Pínan forðar mær nógv, tí komi eg ikki so nógv út, men eg skal altíð hava hjálpara við, oftast er tað maðurin ella sonurin, eg vil ikki belasta teir ov nógv, tí fari eg lítið út”

Atgongd til kunningartól og -tækni

Allir fyritiðarpensjónistar hava atgongd til samskiftis- og kunningartækni. Tey hava útvarp, sjónvarp og farteleson, umframt at tey flestu hava atgongd til teldu og alnetið.

Tey flestu samskifta nógv ígjøgnum telefon, serstakliga við familju, vinir og kenningar, og tey nýta fitt av fíggjarligari orku til telefonina. Hvat viðvíkir útvarpi og sjónvarpi, eru hesi eisini ein partur av gerandisdegnum.

Nýggj tækni, og atgongd til tænastr yvir alnetið, er ein stór hjálp hjá teimum, ið hava høvi og duga at gagnnýta tað. Men tey eru sambært kanningini mong, ið ikki nýta henda móguleika til fulnar.

Fleiri hava teldu, men ikki atgongd til alnetið, partvíst tí at tað er ov kostnaðarmikið, og partvíst tí at tey ikki meta seg duga at brúka tað. Onnur hava atgongd til alnetið, men brúka tað í sera avmarkaðan mun. Og síðan eru tað nøkur, ið hava atgongd til alnótina og duga at brúka tað til fulnar.

Tey, sum brúka alnetið, siga, at hetta er ein sera stór hjálp í gerandisdegnum. Hesin móguleiki ger, at tey ikki kenna seg so avbyrgd longur, men tað gevur teimum móguleika at samskifta, leita sær kunning, keypa og avgreiða m.a. bankaøringi og onnur viðurskifti á alnetinum. Nøkur gera vart við, at kunnandi tilfarið frá føroysku stovnunum ikki er nøktandi. Eitt dømi er, at tað ikki ber til at fáa eitt yvirtilt yvir hjálpartól, ið Hjálpartólamiðstöðin kann veita. Hetta kann væl lata seg gera á tilsvarandi danskari heimasíðu.

Tey blindu og deyvdu hava stóra gleði av móguleikum, ið tøkni í dag kann bjóða. Og í kanningini verður eisini víst á, hvussu týðningarmikið tað er lætt og skjótt at fáa kunning um og atgongd til tað nýggja, sum kemur á marknaðin á hesum øki. Í kanningini verður m.a. víst á, hvussu stóran týðning tað hevur, at Almennastovan

og Hjálpartólamiðstöðin eru jaligar og til reiðar at hjálpa við at fáa hendur á nýggjum møguleikum.

Í aðrar mátar hefur atgongdin til nýggja tøkni eisini týdning fyri fleiri aðrar bólkar av fyrítíðarpensjónistum. Nevnd verða nýggj hjálpartól av ymiskum slag, her ímillum samskiftistól o.a., ið gera tilveruna betri og lættari. Tað hefur sambært hesi kanning stóran týdning, at tað verður kunnað um hesar møguleikar; ikki bert við at fyrítíðarpensjónisturin sjálvur leitar sær hesa vitan, men at m.a. Hjálpartólamiðstöðin sjálv er virkin og veitir kunning.

“Eg havi onga teldu, men eg sleppi at lána hana hjá foreldrunum”
“Eg havi teldu og internet, men eg brúki tað øgiliga lítið, tað einasta er at senda teldupost til børnini av og á”
“Eg haldi, at tað skuldi verið meira kunning frá almennari síðu, og tey skuldu verið meira sjónlig upp á ein positivan máta”
“Eg brúki internetið sera nógv, eg bíleggi mær bókur og lurti eftir útvarpinum á netinum”
”Eg havi ikki ánilisi av, hvat eg havi rætt til og haldi ikki, at eg havi fingið nakað sendandi, har tað verður sagt, hvat eg kann søkja um”

Atgongd til vegleiðing og kunning

Millum eina røð av trupulleikum og forðingum, ið fyrítíðarpensjónistar møta á lívsleiðini, er saknurin á kunning og vegleiðing sera stórus.

Hesin saknur gongur sum ein reyður tráður gjøgnum alla kanningina, og vísir, at fleiri av trupulleikunum, ið ávirka livikorini tann skeiva vegin, botna í júst hesum, at tann einstaki ikki veit, hvat og hvussu hann ella hon skal bera seg at fyri at fáa sum best burtur úr tí støðu, hann er komin í.

Hesin trupulleiki við kunning er nevndur í fleiri av teimum evnum, ið higartil eru viðgjørð, tí fara vit her at taka samanum og viðgera spurningin í einari heild.

Tá talan er um atgongd til kunning og vegleiðing frá almennu skipanini, vísir kanningin, at henda atgongd er sera trupul. Hetta fevnir um alt, frá tí fyrsta samskiftinum við lækna og sjúkrahús til Almannastovu, Hjálpartólamiðstöð o.s.fr. Størsti trupulleikin tykist sambært kanningini vera, at nærum øll kunning og vegleiðing byggir á persónligar fyrispurningar, og í líflan mun á samskipandi, breiða vegleiðing og kunning.

Hesin samskiftisháttur inniber, at tað er brúkarin, ið skal seta røttu spurningarnar fyri at fáa nøktandi svar. Tá talan er um ein samfelagsból, ið er í einari “óvanligari” støðu, tað vil siga, at alt er nýtt og fremmant fyri viðkomandi, tá hann ella hon gerst fyrítíðarpensjónistur, er tað trupult at vita, hvat ein skal spyrja um, og sum fleiri siga, “spurningarnir eru so nógvir og fløktir, og ein veit ikki, hvar teir skulu setast, teir koma heldur ikki alt fyri eitt, men so við og við, sum ein rennir seg í forðingarnar í gerandisdegnum”.

Kanningin vísir, at ein stórus partur av fyrítíðarpensjónistunum sláa seg til tols við, at tey ikki vita, hvat stendur teimum í boði. Tá tey í kanningini verða spurð, í hvønn mun atgongdin til kunning og vegleiðing er nøktandi, svara tey flestu, at tey ongantíð hava fingið kunning um nakað, ið viðvíkir teirra støðu sum fyrítíðarpensjónistar.

Tey, sum sambært kanningini meta seg at hava fingið nøktandi kunning, siga, at tey sjálvi hava leitað sær hesa kunning fram, m.a. á alnetinum, og við at tosa við onnur í somu støðu. Tey hava eisini spurt seg fyri hjá sjúkrasystrum, ergoterapeutum o.ø. fakfólki.

Spurd, um tey ikki hava sæð skriv ella faldarar frá m.a. Almannastovuni og kunning á alnótini, siga nærur øll, at her er talan um “yvirornaða” kunning, men at hetta er ein bati. Tann kunning og vegleiðing, tey sakna, er av persónligum slag, m.a. um tað eru tiltøk ella tól, ið kunnu bøta um júst teirra ítøkiligu støðu, um hvat tey kunnu gera fyri at bøta um m.a. trivnað, heilsu, fíggjarligar og praktiskar umstøður, ítriv, arbeiði, útbúgving og hjálpartól, alt umstøður, ið kunnu bøta um lívsvirði og livikor.

Fyri at fáa lýst henda spurning nærri, vórðu luttakandi í viðtalskanningini spurð, hvussu tey høvdu kent tað, um fólk komu úr almennu skipanini og bjóðaðu teimum til samrøðu um hesi viðurskifti. Øll, uttan undantak, mettu, at hetta hevði verið kærkomið, og tey høvdu tikið væl ímóti tí.

“Kun­ning – nei tað er ongantíð nakar, sum er komin til mín og hevur greitt mær frá nøkrum”

“Eg havi verið fyrítíðarpensjónist í mong ár, eingin hevur nakrantíð vent sær til mín og spurt, um mær tørvar nakra kunning ella vegleiðing, ella hvussu eg havi tað”

“Um eg alt fyri eitt fekk kunning og vegleiðing, og ikki minst hjálp til at fara undir eina útbúgving, so var støðan hjá mær ein heilt onnur, nú havi eg einki, og alt er ov seint, tí nú orki eg ikki at fara undir nakað”

“Eg spurdi læknan, hvat nú fór at henda, og hvat eg nú skuldi gera, eg var blaðung. Hann stakk mær bara ein faldara um rullistólar í hondina. Eg var knúst, tí tað var alt annað, mær tørvaði at vita hesa løtu”

At hava móguleikan at ferðast

“At ferðast er at liva”, hesum taka allir fyrítíðarpensjónistar í hesi spurnakanning undir við. Tey meta øll, at tað hevur stóra ávirkan á lívsvirðið at kunna koma burtur og fáa nýggjar upplivingar.

Hóast allir fyrítíðarpensjónistar leggja dent á at kunna ferðast, bæði her heima og uttanlands, eru tó nakrir fyrítíðarpensjónistar, ið ongantíð hava verið uttanlands.

Fyri tey flestu er tann fíggjarliga avmarkingin tann størsta forðingin fyri at ferðast. Nøkur gera alt, tey kunnu, fyri at savna sær saman til eina ferð árliga, meðan fleiri ikki hava ráð. Familjur við børnum vísa á, at tað ikki ber til at fara at ferðast við børnunum, eins og onnur gera, tí tað er ikki fígging til tað. “Vit hava bert verið og ferðast eina ferð, meðan børnini vóru smá, onnur eru í heilum og ferðast”.

Tær fysisku forðingarnar eru ikki stórar. Tey, sum eru bundin at koyristóli, siga, at tað eru ferðatilboð í eitt nú Danmark, ið eru málrettað til førleikatarnað.

At hava móguleika at ferðast meta fyrítíðarpensjónistar vera sera umráðandi fyri lívsdygd, familjulív, sjálsvirði og fyri heilsuna. Tey vísa á, at tað skuldi verið lættari at ferðast í Føroyum og bíligari, og at øll skuldu havt móguleika fyri at



komið uttanlands av og á. Uppskot er um, at tað skuldi verið ein grunnur, har ein kann søkja um ískoyti til ferðakostnaðin.

“Øll skuldu fingið móguleikan at komið burtur “at lada upp”
“Eg komi ongantíð út at ferðast, tí tað havi eg ikki ráð til”.
“Eg vildi ynskt, at vit fingu tilboð um at ferðast bíliga”
“Eg hevði tikið av, um eg fekk tilboð um at sleppa at ferðast. Havi ikki verið uttanlands enn”
“Kundi hugsað mær, at familjan kundi ferðast onkuntíð til útlandið”



4. partur - At elska

At elska er lyklaorðið í hesum partinum. Hetta fevnir m.a. um tey sambond, ið einstaklingurin hevur við familjuna og onnur í sínum nærumhvørvi umframt tey sosialu bondini, ið verða knýtt í almenna rúminum, m.a. í ítrivi og mentan. Nomið varð við spurningin um trivnað og tryggleika, nærri lýst sum tann sosiala dimensióin í gerandislívinum.

Vit hava valt at hava evnið “sosial isolatióin og einsemi” í hesum parti, hóast tað eins væl kundi verið í 5. parti.

Familjunnar leiklutur

Spurnakanningin vísir, at familjan hevur sera stóran týðning fyri trivnaðin og livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum. Fyrst og fremst hjúnafeлагin, børn og foreldur, men eisini ommur, abbar, mostrar, svágrar, systkinabørn o.o. Hjá nøkrum spæla vinir eisini ein avgerandi leiklut.

Familjan átekur sær, sambært hesari kanning, leiklutin at hjálpa, ansa og veita umsorgan, og traðkar inn alt fyri eitt, tá hesin tørvur tekur seg upp, men tað er ymiskt, hvussu stóra familju hvør einstakur hevur, og hvussu nær við, hon býr. Er familjan lítil, falla allar uppgávnar á tey, sum standa nærmast.

Tess størri óhjálpi sjúkan ella brekið bera við sær, tess størri er uppgávan hjá teimum nærmastu. Í fleiri førum átekur hjúnafeлагin sær at vera heima og hjálpa og avmarkar við hesum sítt tilknýti til arbeiðsmarknaðin.

Familjan ber á henda hátt ein týðningarmiklan part av einari sosialari uppgávu og er eitt trygdarnet, ið loftar, tá familjulimum tørvar hjálp og umsorgan.

Tann hjálpin, ið kanningin vísir, at fyrítíðarpensjónistar fáa frá familjuni, er m.a., at hon er til staðar á sjúkrahúsi og í heiminum, tá tørvur er á tí. Tekur sær av børnum, tá tað er neyðugt, er til staðar ella tekur sær av samskifti við læknar og aðrar myndugleikar og hjálpir í aðrar mátar til í gerandisdegnum. Familjan troystar og veitir umsorgan og bakkar upp, tá ein gerst mótleysur, og nógv vísa á leiklutin, sum eitt nú systkin hava, tá umræður at hava onkran at tosa álvarsmál við.

Umframt henda sosiala leiklut, ið familjan hevur, vísir kanningin, at familjan eisini veitir fíggjarliga og materiella hjálp. Hetta kann vera í tøkum peningi, men eisini sum stuðul til íbúð, bil o.a.

Av tí at familjan hevur ein so týðandi leiklut í gerandislívinum hjá fyrítíðarpensjónistunum, standa tey, ið ikki hava henda móguleika, sera veik. Talan er m.a. um tey, ið hava foreldur, ið falla frá orsakað av aldri ella sjúku, ella familjan ikki hevur umstøður ella orku til at veita neyðugu hjálpina; tað eru eisini nøkur, ið hava eitt veikt tilknýti til familjuna.

Ítøkiligar uppgávur, ið familjan átekur sær

Sum nevnt, er tørvurin, ið tann einstaki hevur á hjálp frá sínum nærmastu, nógv bundin at, hvussu umfangandi sjúkan ella brekið er. Tí fevna uppgávnar, ið familjan hevur, heilt frá persónligari røkt og hjálp alt samdøgrið, til ymiska

praktiska hjálpa í gerandisdegnum, eitt nú koyring, undirhald og ítriv, samtalur og hjálpa til at koma út millum onnur.

Í einstökum færum eru foreldur, börn ella systkin flutt nærri tí sjúka ella brekaða fyri at kunna veita hjálpa og umorgan, og í øðrum færum eru fyrítíðarpensjónistar fluttir nærri familjuni, eitt nú til heimbygðina, har familjan býr.

Tá um ræður tilknýtið til familjuna, hómast ein munur millum tey, sum búgva í miðstaðarøkinum, og tey á bygð. Í m.a. Tórshavnarøkinum hevur familjan ein øðrvísi leiklut, og er ikki eins nógv til staðar í gerandisdegnum sum á bygð. Hjálpin er í størri mun skipað eftir avtalu og aftaná arbeiðstíð, men leikluturin hjá hjúnafelaganum er eins stóur í miðstaðarøkinum sum á bygð.

Leikluturin hjá foreldrum, hjúnafelaga, børnum og systkjum

Kanningin vísir, at foreldrini spæla ein stóran leiklut í lívinum hjá flestum fyrítíðarpensjónistum, og mong eru so nær knýtt at foreldrunum, at tey dagliga eru í samband við tey. Hetta er ikki minst galdandi fyri stakar fyrítíðarpensjónistar, sum í fleiri færum búgva saman við foreldrunum.

Hjúnafelagin hevur í flestum færum uppgávuna sum upphaldari, umframt at vera ein hollur stuðul í heiminum. Nakrir hjúnafelagar velja at skerja arbeiðstíðina fyri at kunna vera meira heima og hjálpa. Víst verður í kanningini á, at hetta í fleiri færum er ein trupulleiki, tí tørvur er á hvørjari forvunnari krónu.

Har hjúnafelagin er sjómaður, er hann natúrliga avmarkaður frá praktiskum uppgávum heima. Fleiri fyrítíðarpensjónistar, konufólk, vísa á, at hetta kann vera trupult, serliga tí tær meta tað vera strævið hjá honum at koma heim til eina “skerda” konu og nógv praktiskar uppgávur. Men flest allar siga at hetta ber til við góðum forstålsi partanna millum.

Har ið hjúnafelagin er sjómaður, hava börnini ofta fleiri uppgávur heima, men kanningin vísir tó, at foreldur gera tað, tey kunnu, fyri at börnini ikki skulu fáa álagt størri uppgávur enn flest onnur börn. Börnini vilja fegin hjálpa, og tí ganga tey í mongum færum til handa, bæði í húsligum arbeiði og øðrum, ið tørvur. Vaksni börn, ið eru flutt heimanífrá, eru eisini hjálpsom, men tey hava ofta nóg mikið við sínum egna, og tí vilja fyrítíðarpensjónistar helst ikki órógva og liggja børnum sínum til byrðu, sum onkur tekur til.

Systkin tykjast sambært kanningini at vera ein sera góður stuðul hjá fyrítíðarpensjónistum. Tey flestu nevna eitt ella fleiri systkin, ið tey tosa í trúnaði við. Systkin tykjast eisini at vera góð at heita á, og átaka sær ofta leiklutin at tosa við myndugleikar, hjálpa við umsóknum o.ø.

Familjan trároynd

Tá ein vanlukka ella álvarslig sjúka rakar ein í familjuni, verður øll familjan rakt, tí flestir fyrítíðarpensjónistar vilja vera við, at tað er eins trupult fyri familjuna sum fyri fyrítíðarpensjónistin sjálfvan at koma ígjøgnum ta fyrstu truplu tíðina og finna seg til rættis í teimum nýggju lívsumstøðunum.

Men familjan fær ikki nóg góðan stuðul, meta tey flestu. “Samfelagið tekur tað sum givið, at familjan ella tey nærmastu bara traðka til, men gloymir, at familjan er eins illa fyri sum ein sjálvur, og hevur brúk fyri stuðli”. Familjan verður sostatt ávirkað av støðuni og noyðist at seta bæði arbeið og frítíðarítriv til síðis fyri at vera

til staðar, umframt tað, at hon sera ofta verður fíggjarliga skerd og má frásiga sær fleiri góðar, ið vóru frammanundan hendingina. M.a. eru tey skerd í at fáa felags upplivingar, tí at ikki eru umstøður ella ráð til tað longur, og tey flestu nevna m.a., at tey hava ikki ráð at fara at ferðast saman.

Flest allir fyrítíðarpensjónistar í kanningini vísa á, at størsti vansin við, at familjan fær álagt eina so stóra og umfangandi uppgávu, er kenslan av at vera til ampa og at vera ein kleppur um beinini á teimum. Tey royna tí tað, tey kunnu, fyri ikki at krevja ov nógv, men ofta er eingin annar útvegur. Fleiri meta, at ein loysn hevði verið í størri mun at kunnað keypt sær tænastrur fyri á tann hátt at lætt um byrðarnar hjá teimum nærmastu, men fíggjarlig trongstøða forðar í flestum førum fyri hesum.

“Alt gekk galið. Eg var sjúk, deyðsfall var í familjuni, børnini smá og maðurin burtur. Eg kláraði ikki pressað og at vera treisk meira, eg knekkaði. Tá hevði eg brent ljósið í báðum endum í langa tíð, eg vildi klára meg sum forsyrgjari, húsmóðir og mamma, men at enda orkaði eg ikki meira”. Á henda hátt tykjast tey vera fleiri, sum treiskast og vilja ikki viðurkenna, at heilsan ikki røkkur til tað, tey vænta sær. Sagt verður í kanningini, at í stóran mun er trupult at skula síggja í eyguni, at ein ikki longur er nakað “verdur” sum upphaldari, men má taka tær avleiðingar, ið fylgja við at gerast fyrítíðarpensjónistur.

At lata nakað afturfyri

Í Kanningini settu vit spurningin, í hvønn mun fyrítíðarpensjónisturin fólir, at hann ella hon veitir tænastrur aftur fyri tær tænastrur, ið familjan veitir. Tey flestu meta, at tey á onkran hátt lata nakað afturfyri, m.a. við at ansa børnum, baka, ráðgeva, o.a., men sjálvsagt í mun til tað, ið evni og umstøður loyva. Tó eru nøkur, serliga tey, sum eru ringast fyri likamliga, ið vildu ynskt, at tey kundu gjørt meira. Fyri henda síðst nevnda bólkkin tykist tað at hava stóran týdning, at onnur kunnu koma inn at lætta um uppgávurnar hjá teimum nærmastu, móti peningaligari samsýning, ella at tey nærmastu fáa samsýning fyri ein part av teirra arbeiði. At hetta hevur týdning, vísir henda frásøgn: “Tað besta í mínum føri er, at eg havi fingið stuðul til hjálpara, tí kann eg løna manninum fyri hansara part av arbeiðinum. Tað er ein góð kensla at vita, at eg kann gjalda fyri meg”.

“Familjan gevur mær umsorgan, ikki samfelagið”

“Pápi var mín besti vinur. Tá hann doyði, fór lívið hjá mær í knús. Tað var ræðuligt, bráðliga hevði eg ongan at tosa við”

“Foreldrini eru trygdin fyri innihaldið í degnum, mamma við at práta við meg, og pápi kemur á flot og hjálpir, tá brúk er fyri tí”

“Eg havi eitt systkinabarn, sum eg eri nær knýttur at. Eg síggi upp til hann, og hann er mín besti vinur, og hann hjálpir mær, tá á stendur”

“Familjan er ógvuliga týdningarmikil fyri fólk sum meg. Men man verður sera bundin at teimum nærmastu, tí samfelagið ikki ger nakað. Tey, sum ikki hava familjuna sum trygdarnet, tey detta niður ímillum”

“Eg havi gott tilknýti til familjuna, men eg vil ikki vera bundin at teimum. Eg royni ikki at biðja um hjálp frá nøkrum”

Samleiki og familjulív

“Eg eigi eina dóttur, og eg vil ógvuliga fegin, at hon er errin av mær, men eg kann ikki bjóða henni nakað, hvørki figgjarliga ella sosialt”.

Hetta at vera ein fyrmynd fyri síni børn, og kunna vera “foreldur”, tykist at hava stóran týdning. Men í fleiri førum eru hesar umstøðurnar sera truplar. Tann staki fyrítíðarpensjónisturin, ið eigur barn, hevur lítlan móguleika at forsyrgja ella bjóða barninum eina nøktandi tilveru, tí, sum hesin sigur: “figgjarliga eri eg á reyvini, og fysiskt eri er skerdur, hetta kann eg ikki bjóða dóttur mínari”.

Giftir ella samlivandi fyrítíðarpensjónistar, ið hava børn, siga, at tað er positivt fyri børnini, at onkur altíð er heima, og børnini hava fyrimunir av hesum. Men samstundis vísa tey á, at tað gevur børnunum eina mynd av, at “tey ikki eru eins og onnur, ið ganga til arbeiðis”. Hetta er serliga galdandi fyri mannligar fyrítíðarpensjónistar, men eisini einstakar kvinnur kenna tað soleiðis. Ein kvinna vísir á, hvussu stóran týdning tað hevur fyri hana at kunna arbeiða úti, tí tað gevur børnunum eina uppliving av, at hon hóast alt er eins og onnur foreldur, hon hevur tó einki arbeiði fingið enn.

Nøkur nevna vandan við, at børnini fáa ov stóra ábyrgdarkenslu, og at tey síggja móður ella faðir sín sum “hjálparsýni”, hetta kann geva bæði børnum og foreldrum kenslu av sorg, og kann viðføra, at samleikin sum foreldur viknar.

Eins og samleikin sum foreldur kann vikna, kann samleikin sum hjúnafelegi eisini tað sama. “Tað er ikki bert ein kensla, ein sjálvur kann fáa av og á, at ein ikki fult og heilt kann vera hjúnafelegi, likamliga sæð, altso, men tað ringasta er, at onnur tykjast at síggja niður á ein, og taka synd í konu mínari, at hon skal liva saman við mær”.

Hetta eru alt viðurskifti, ið hvør einstakur fyrítíðarpensjónistur, hvør í sínum lagi, hevur at dragast við. Umstøður, ið ávirka lívsdygdina og livikorini hjá tí einstaka.

Eingin av teimum, ið luttóku í kanninginini, hevði fingið í boði at tosa við nakran um slík viðurskifti. Tey flestu nevndu hjúnafelegan sum einasta trúnaðarvin, onkur hevði eitt av systkjunum, meðan nøkur als ongan høvdu at tosa við um slík persónlig mál.

“Eg tosi ikki við nakran um mínar trupulleikar. Havi ongan”

“Havi ikki tosað við sálarfrøðing. Eingin hevur spurt meg ella bjóðað mær nakað sovorðið”

“Eg havi ongan at tosa við kenslur um. Eg havi tað inni í mær”

“Børnini hjálpa mær, men eg krevji tað ikki av teimum”

“Børnini góðtaka, at eg havi pínu, tað hava tey vant seg við”

Samleikin sum partnari

Tann kynsligi parturin av tilveruni eigur eisini pláss í gerandislívinum hjá fyrítíðarpensjónistunum, eins og hjá øllum øðrum. Hóast hetta ikki var eitt evni, ið nógv umrøddu, so varð tað tó í fleiri førum nevnt sum ein partur av samleikanum, og víst varð til týdningin av nærveru og góðum parlaga.

Serliga stakir fyrítíðarpensjónistar tykjast at hava trupulleikar á kynsliga økinum, og hava ilt við at knýta bond og finna partnarar. Trupulleikin er í flestum førum

vantandi sjálfsvirði og sjálvsálit. Hetta inniber í fyrsta umfari ein persónligam ósigur, fyri síðan at føra til sosiala isolatión. Tað eru bert fá, ið gera nakað við henda trupulleikan, sum í stóran mun er fongdur við tabu.

Tað eru serliga lýti og sjónlig brek, ið viðføra trupulleikar á kynsliga økinum, og sum gera, at ein ikki torir at halda seg frammat. Men sjálvsálitið tykist eisini at spæla nógv inn. Tey, sum hava hesar trupulleikar, vísa á, at hetta er eitt eymt evni, og tey tora ikki at tosa við nakran um tað. Tey vita heldur ikki, hvønn tey kunnu venda sær til.

“Havi onga damu, eg tori ikki orsakað av mínum fysiska lýti, men eg droymi um tað”

“Eg havi einki at bjóða einum partnara, hvørki útsjónð ella pengar”

“Eg havi tosað nógv við sálarfrøðing, men eg havi ikki nevnt hetta við mínum trupulleika við konufólki”

“Konufólk, nei, tað tori eg ikki, eg tori illa nokk at tosa við tey”

“Eg havi roynt at drukkið meg fullan, men tað hjálpir heldur ikki, men eg havi heldur einki at bjóða”

“Eg fann eina fitta gentu, eg haldi, at vit vóru bæði forelskaði, men so sleit hon sambandið, eg haldi tað var orsakað av mínum breki, síðani hevur einki borið til við konufólki”

“Hvat eri eg, eitt mannfólk, nei, eg eri einki. Eg var blaðungur, tá eg bleiv lammaður frá miðjuni og niður, hvat havi eg at bjóða konuni, einki uttan stríð”

Vinir og sosialt net

Tað eru ikki allir fyriritðarpensjónistar, ið hava vinir, men tey flestu siga seg tó hava eitt gott sosialt net. Hetta netið merkir í flestu førum, sum lýst frammanundan, at tað er í familjuni, at vinirnir eru.

Fleiri vísa á, at tey hava havt vinir, fyrr, tá tey vóru yngri, men at teir falla frá, sum tíðin líður. “Øll hava nóg mikið við sítt egna; soleiðis verður ofta sagt, men kanningin vísir tó, at tey flestu hava ein ella tveir góðar vinir. Serliga eru tað mannfólkini, ið hava fáar góðar vinir, meðan kvinnurnar hava fleiri vinkonur.

Tey flestu koma tó ikki ofta saman við sínum vinum. Tey hittast av og á, og í flestum førum uttan at boða frá frammanundan.

“Øll familjan er í Tórshavn, eg havi ongar vinir her, tað hevði eg fyrr, men tey hava øll sítt”

“Hvat er so vinir? Eg havi eitt gott sosialt net í samkomuni, har eg komi”

“Eg havi ein góðan vin. Vit tosa nógv um tað persónliga”

“Eg havi ongar vinir, og eg havi ikki umstøður til at fáa mær eina gentu, eg kann ikki bjóða henni nakað, hvørki figgjarliga ella kensluliga”

“Vil ikki plága tey, sum eg kenni, tað er synd, tí síggi eg sjaldan vinirnar”

“Eg havi nógvar vinkonur, tær koma næstan hvønn dag inn á gólvið, tað er kanska, tí at eg búgvi á bygd, at tað er soleiðis”

Ítriv og tiltøk uttan fyri heimið

Sera fá ella eingi sosial tilboð eru málrættað til henda bólk av fyrítíðarpensjónistum, ið spurnakanningin fevnir um. Tey alraflestu hava bert tað virksema, tey sjálvi skapa, og tað tykist, sum at fleiri hava trupult við at koma í gongd við at finna sær eithvørt ítriv.

Spurd um mongdina av tilboðum, ið standa fyrítíðarpensjónistum í boði, vísir kanningin greitt, at tey eru sera fá. Tey, sum búgva í økjum, har almennu tilboðini eru mong, hava móguleika at finna eithvørt, ið hóskar til teirra, men tey, ið búgva á smáplássum ella í útjaðaranum, hava nærur einki at tríva í uttan fyri heimið.

Munur er á fólki, og nøkur eru av lyndi meira virkin enn onnur. Tey, sum eru opin fyri umheiminum og virkin, hava lættari við at skapa sosial sambond og vera virkin í felagsskapum og tiltøkum, men tey, ið eru meira afturhaldin og smæðin, tykjast verða við skerdan lut. Spurd, um tey høvdu tikið av, um teimum stóð í boði at luttaka í virksema ella tiltaki, svára nærur øll, at tey høvdu tikið av. Serstakliga um talan var um tilboð, har onnur í somu støðu luttóku.

Sera fá eru virkin í felagsskapum. Nøkur eru limir í felagnum, ið varðar av teirra sjúku ella breki ella eru hvílandi limir í øðrum felag. Tey flestu luttaka ikki í felagsarbeiði. Spurd um hetta er broytt eftir tað, at tey gjørdust fyrítíðarpensjónistar, er svarið í flestum førum nei. Nøkur greiða frá, at tey vóru virkin í ítrótti m.a. á vøllinum fyrr, men eftir at tey eru vorðin sjúk ella skadd, hava tey fingið tilboð um at koma í nevnd ella í leiðsluna í felagnum í staðin.

Fyrítíðarpensjónistar lýsa sjálvir umstøðurnar soleiðis: “Sosialt eru eingi tilboð, bara tað, tú sjálvur fyriskipar, og tað er avmarkað, tá tú bara situr heima og gløir”, og ein annar sigur: “Felagið hjá okkum skuldi gjørt meira burturúr at fingið okkum, sum hava somu sjúku, at møtast. Vit kundu tosað saman og gjørt okkurt saman. Men eg veit ikki, hvar tey eru, og vit vita ikki av hvørjum øðrum. Tað minskar um lívsgóðskuna ikki at hava nakran at tosa við, og sum skilir ein”.

Mong hava, sum nevnt, lítið at fara til, ein sigur m.a.: “Eg havi bara eitt frítíðarítriv, og tað er at fara í bingo við mammu”, men, sum nevnt, vilja tey flestu, at økt varð um virksema, so tey komu meira út: “Eg hevði tikið av, um eg fekk eitt tilboð um at koma við til okkurt frítíðarítriv, t.d. sjavskapping ella okkurt annað”.

Fyrítíðarpensjónistar flestir vísa áhuga fyri kvøldskúlatiltøkum, men bert ein partur fær gagn av hesum tilboðum. Partvíst tí at flestir skúlar hava trappur, og tað sker nøkur frá, umframt hetta er útboðið av skeiðum avmarkað. Størsta útboðið er á meginøkinum og í størri bygdum²⁰.

Eingin av teimum spurdu í kanningini hevur nakrantíð fingið tilboð ella eina áheitan um at taka lut í nøkrum tiltaki. Hóast stórir saknur er á tí, hava tey flestu ilt við sjálvi at finna sær eitt frítíðarítriv. Orsakinar eru mangar, men tey flestu nevna, at teimum tørvar onkran, ið kann vegleiða og geva teimum eitt skump. Nøkur hava fingið tilboð um at luttaka á vardum verkstaði, men tey meta, at hetta als ikki hóskar til teirra. Nøkur av áhugafeløgnum hjá sjúkum og teimum, sum bera brek, fyriskipa av og á tiltøk fyri limir. Tey flestu av teimum, ið hava fingið slík tilboð, hava tikið av.

²⁰ Alv, www.alv.fo hevur tilboð um kvøldskúla og onnur tiltøk, har málbólkurin er fyrítíðarpensjónistar. Tey flestu av hesum tilboðum eru enn avmarkað til meginøkið.

Samanlagt kann sigast, at fyrítíðarpensjónistar hava áhuga í at vera virknir, men halda seg í stóran mun aftur, deils tí tey ikki hava mentala orku til sjálvi at taka stigið, og deils tí tey ikki vita, hvat tey kundu farið í holt við, og sum úttalilsíð niðanfyrir vísir, so er eisini saknur í at vera virkin saman við øðrum, sum eru í somu støðu.

“Vit sita fleiri kring landið við somu sjúku ella breki og sakna samskipandi tilboð til okkara. Tað hevði bøtt munandi um lívsgóðskuna, um eg mætti øðrum, sum eru í somu støðu sum eg, so kundu vit eisini gjørt okkurt áhugavert og mennandi saman. Tað átti at borið til hjá onkrum innan Almanna- og Heilsuverkið at staðið fyri einum slíkum tilboði”.

“Eg eri bara limur í felagnum, sum umboðar mína sjúku”

“Um eg hevði fingið tilboð um skeið ella okkurt ítriv, so hevði eg tikið av. Men eingin hevur bjóðað mær nakað”

“Eg kundi svomið meira, men eg lesi, og mær dámar tónleik og film, annars taki eg ikki lut í nøkrum”

Luttøka í mentanarligum tiltøkum

Luttøka í mentanarligum tiltøkum, tykist vera sera avmarkað millum fyrítíðarpensjónistar. Nøkur eru virkin og opin fyri útheiminum, men tey flestu halda seg aftur av orsökum sum: tað eru trupulleikar við atkomiligheit, onkur skal tíma við, ivamál um m.a. hvussu man kemur at sita fyri, hvussu stólarnir eru at sita í, um tað er lætt at koma út, um tað er neyðugt, um nøkur hoyrnarlykkja er o.s.fr. Tað eru nógvir óloystir spurningar, og tá tað fyri nøkur frammanundan krevur bæði fysiska og psykiska orku, at fara til tiltøk, velja tey at sita heima heldur enn at luttaka.

Fyri fleiri er tað eisini ein fíggjarligur spurningur at taka lut, og m.a. verður sagt, at tað eru ikki ráð til atgongumerkið á húsarhaldskontuni, sum frammanundan er nógv skerd.

Spurningurin um at fáa onkran við hevur eisini týdning. Fleiri siga at tey frammanundan troyta familju og vinir í ríkiligt mát og hava ilt við at biðja tey um at koma við til tiltøk. Víst verður í hesum sambandi á tørvin á hjálparum, ella onkrum, ein kann gjalda fyri at koma við. Ofta er neyðugt at koyra til slík tiltøk, og tað er eisini ein forðing, tí tað er ikki altíð, ein hevur nakran at koyra seg. Heldur ikki her er nøkur tænasta, ein kann gera nýtslu av. Umframt hesar trupulleikar, ið eru av praktiskum slagi, eru nøkur, ið siga, at teimum ikki dámar at vera so sjónlig. At tey ikki orka at koma í stórar mannamúgvur, tí tey verða lögð til merkis, og tað er orsøkin til, at tey ikki koma út millum onnur ella luttaka í tiltøkum.

“Men mær dámar ikki at fara út. Eg veit ongantíð, um eg fái sitið ordiliga, um eg fari til konsert ella líknandi. Eg havi ilt við at sita leingi, so tað avmarkar seg sjálvt, og eg tími ikki altíð at biðja onkran koma við. Eg lati bara vera við at fara nakrastaðni, tað er tað tryggasta”

“Eg fór ikki á summerfestival, tað var ov kostnaðarmikið, men tað er eisini trupult, tá tað eru so nógv fólk, men eg kundi øgiliga fegin hugsað mær tað”

“Eg fór ikki á festival, tí eg tími ikki at koma millum fólk, men eg setti meg nakað burturfrá at lurta”

“Dóttirin roynir at lokka meg at koma við til sjónleik og konsertir, men eg sigi nei, tí eg orki ikki tankan um at vera so sjónlig”

Frítíðarítriv heima

Sum nevnt eru tey sera fá, ið luttaka í frítíðartiltøkum, men tey flestu hava í staðin okkurt at tríva í heima.

Kanningin vísir, at tað sum fyrítíðarpensjónistar hava at tríva í heima, er fyri tað mesta handarbeið ella annað handaligt ítriv. Harnæst fyllir sjónvarpið sera nógv, tað veri seg Kringvarpið, útlenskar sendistøðir og video. Teldan verður eisini nýtt sum ítriv. Tey alraflestu lesa nógv og lurta eftir tónleiki. Onkur málar ella fæst við at passa urtagarð.

Hóast hesi ítriv, siga tey flestu, at tíðin heima kann falla sera long, og tey keða seg. Bert fá hava so mikið nógv at gera, at tey ikki hava stundir at keða seg, hetta er serliga galdandi fyri konur. Síðani eru nøkur, ið als einki ítriv hava, hvørki úti ella heima, við undantak av at síggja sjónvarp/sjónvarpsspøl og koyra bil.

“Um eg hevði funnið uppá okkurt frítíðarítriv, so kundi tað ikki verið heima, tí har er ikki pláss, eg búgvi inni hjá foreldrunum. Eg kann ikki breiða meg út við nøkrum hobby”.

“Eg keði meg ongantíð, havi altíð okkurt at takast við, til dømis hondarbeið og húsið. Børnini grenja um, at eg ongantíð komi at vitja, men mær dámar best at vera heima, her er altíð okkurt at gera”

“Mítt besta ítriv er teldan. Hana brúki eg nógv”

“Eg varðveitti míni frítíðarítriv heima, men ikki í sama tempo, men alt hjá mær er inni”

“Eg taki ikki lut í nøkrum ítrivi. Tað havi eg ikki gjørt, og eg havi ikki nakað hobby”

“Eg royni at vera í sving og renni. Men tað er kanska ikki so skipað. Eg lesi nógv, eisini fakligt”

Ein óskipaður gerandisdagur

Eitt skipað gerandislív er, sum lýst omanfyri, sera umráðandi fyri livikorini, men tey flestu hava trupult við at fáa eitt nøktandi innihald í gerandisdagin. Í kanningini eru fleiri dømi um, hvussu tað er at hava ein “óskipaðan” gerandisdag, og teir fyrítíðarpensjónistar, ið uppliva hetta, siga, at í longdini skapar tað frustratióin og einsemi. Hjá einum ungunum fyrítíðarpensjónisti merkir ein óskipaður dagur, at “einki er fast, men alt er, sum tað kemur. Ein hevur einki at fara upp til og kann sova um dagin og vera uppi um náttina” ella “sita og spæla playstation ella teldu allan dagin, og gera simpelthen einki.”

Onnur uppliva ein óskipaðan dag sum ein dagur við ongari byrjan og ongum enda. Tíðin fellur long, og allir dagar verða líka. “Tað eru bert pínar og sorgin, ið

koma við ymiskum millumbilum, ið geva mær avbrot í dagin, alt annað kann eg gera, tá eg tími og orki”.

Fleiri royna at skipa sær dagin, m.a. við at hava máltíðirnar ávísar tíðir og fáa sær fastar vanar gjøgnum dagin. Hetta hjálpir og ger, at tað verður lættari, men tað kann ikki samanberast við at hava ein vanligan gerandisdag við føstum uppgávum.

Nakrir fyrítíðarpensjónistar hava í eitt tíðarskeið búð í Danmark og vísa m.a. á, at har eru almennar skipanir, ið gera, at ein ikki verður sleptur upp á fjall, men hond verður tikin um ein.

Her eru nakrar frásagnir um umstøður, ið fleiri meta ynskiligar:

“Tá eg búði í Danmark, komu fólk frá kommununi at vitja. Tað føldist ikki ágangandi, men bara positivt. Tey vístu áhuga fyri, at eg treivst. Tey hjálptu mær við ymiskum praktiskum, m.a. við at ringja til eitt arbeiðspláss og biðja um arbeið fyri meg, og eg fekk tað. Hon forkláraði mína støðu, og tað var ok”.

“Eg búði í Danmark eitt tíðarskeið. Tá komu fólk frá kommununi og spurdu, hvussu tað gekst, og hvat eg ætlaði. Eg føldi tað positivt, at tey hugsaðu um, hvussu eg hevði tað. Tey bjóðaðu mær at luttaka í ymiskum, og eg avgjórði sjálvur, um eg fór. Eg føldi tað ikki ágangandi. Her í Føroyum hevur eingin áhuga í, hvussu dagurin hjá mær sær út, og hvat eg geri”.

Sosial isolatión

“Eg komi ikki millum fólk. Føli meg býttan og lítilsverdan”. Hetta er ein dómur, sum ein í kanningini gevur sær sjálvum, men tað eru fleiri onnur, ið siga júst tað sama. Tey kenna seg lítið verd og kenna seg ikki væl millum onnur, og ein umrøður seg sjálvum sum “burturkast”.

Tað kann tykjast at vera ein andsøgn í hesum, at fyrítíðarpensjónistar flestir hava eitt gott og trygt sosialt netverk í familjuni, samstundis sum tey kenna seg sosialt skerd, ja, summi liva enn tá í sosialari isolatión.

Vit fáa eina ábending um, at kenslan av sosialari isolatión botnar í leiklutinum sum skerdur frá at liva eitt vanligt gerandislív. Tað merkir, at býtið millum heim, arbeið og frítíð er burtur. Tey eru alla tíðina heima, og familjan gerst einasta sosiala sambandið.

Í samrøðunum vísa fleir á vandan við at vera so nógv heima, “tað ger, at ein í longdini ikki torir at koma út millum onnur, man føli seg illa”. Víst verður samstundis á, at ein háttur at koma hesum til lívs er móguleikin fyri búfelagsskapi, ella einum øðrvísi bústaðarhátti, har tey, sum búgva einsamøll, natúrliga koma í samband við onnur. “Eg havi tørv á at koma saman við øðrum, at koma í onkran sosialan felagsskap, har eg fái avbjóðingar og kann menna meg sum persón. Í lötuni eru isolatión og einsemi mín ringasti figgindi”. “Tað er einki at gera, hvar skal eg fara, og hvat skal eg finna uppá. Her er einki, man møtir ikki ein gang fólk, tá man fer út at spáka, øll sita í bili”.

Fyrítíðarpensjónistar flestir eru í tí støðu, at einasti háttur at fáa sosialt samband uttan fyri familjuna er aktivt at leita hetta upp, t.v.s. antin við at fara út og luttaka í tiltøkum ella at vitja vinir og kenningar. Tá nøkur av hesum frammanundan kenna seg skerd ella halda seg aftur við at leita út, verða tey avskorin. Tey hava heldur einki arbeiðspláss, har tey natúrliga fáa sosialt samband. Sum frá líður, vikna bondini til vinirnar, og tað gerst trupult at knýta nýggj sosial sambond, tí ein ikki kemur út. Hetta verður við tíðini ein ónd ringrás.

Ein lýsir sína støðu soleiðis, og hevur boð upp á eina loysn: “Eg havi einki arbeiðspláss at koma á og einki stað, har tað eru frítíðartiltøk til mín. Tað skuldi verið eitt dagtilhald fyri fólk sum meg, har vit, sum eru heima, umframt eldri, sum eisini sita heima, kundu komið. Eitt sovorðið stað var í Danmark, har eg búði eitt tíðarskeið, so tosaðu vit saman, gjørdu hondarbeið og skiftust um at gera mat, fóru útferðir o.a. sosialt. Her í Føroyum er einki”.

Sosial isolatión er sambært hesum ikki eitt óvanligt fyribrigdi millum føroyskar fyrítíðarpensjónistar, og hjá nøkrum er tað ein stórur trupulleiki. Sí eisini kjakið í 6. parti um marginalisering.

“Tey, sum kenna meg, kenna mínar avmarkingar, men tey halda seg aftur við at biðja meg koma við. Tey halda, at eg ikki klári tað, og tað er keðiligt, og tí eri eg nógv einsamøll”

“Eg keði meg ræðuliga nógv, uttan tá eg sleppi at vera millum fólk, og hjálpa til, men tað er so sjáldan, at eg verði biðin til nakað”

“Eg eri nógv einsamallur, havi næstan ongar vinir, og eg eri ov smæðin til konufólk, og so eri eg við at blíva ov gamal”

“Eg kundi hugsað mær at fingið meira samband við fólk í somu støðu sum eg, onkran at tosað við”

“Eg koyri biltúr, og so vitji eg systkini, eg havi einki annað”

“Eg hevði verið positivur, um onkur kom og bjóðaði mær við til okkurt”

“Vinirnir bógva teir flestu í Danmark”

“Eg føli meg sum burturkast, og tí er trupult at fáa vinir og konufólk”

“Alkohol er einasta hjálpin burtur úr einsemi”

“Eg selji vørur, og tað gevur sosial bond. Hevði eg ikki tað, var er nógv meira einsamøll”

“Fyrr kom eg ikki nógv millum fólk. Eg isoleraði meg. Eg vildi ikki vísa meg, meðan onnur arbeiddu. Eg skammaði meg”

“Eg gavst við at arbeiða, og so var eg ikki nakað meira. Hetta er kanska bara nakað, sum eg føli, men tað er ikki nøkur góð kensla”

Einsemi

“Jú, eg føli meg einsamallan. Ræðuliga einsamallan, eg føli meg eisini einsamallan millum fólk”. Henda lýsing er eitt av fleiri dømum í kanningini, ið týðir uppá, at einsemi er ein av mongu trupulleikum, ið fyrítíðarpensjónistar hava at dragast við.

Nøkur lýsa einsemi sum eina kenslu, ið meira er knýtt at likamligu avmarkingunum heldur enn umhvørvinum. Í slíkum førum eru tað m.a. pínar og kenslan av at vera einsamallur um likamliga tregan. Hjá øðrum er talan um einsemi í sosialari merking, t.v.s. saknurin av at hava onkran at vera saman við, at koma út millum onnur, at hava eitt gerandislív og kenna seg sum part av einum felagsskapi.

Hjá nøkrum er kenslan av einsemi so stór, at hon, eins og lýst her, skapar djúpt vónloysi: “eg kenni eitt sálarligt einsemi, ið gevur mær sjálmorðstankar. Einsemið er so ótrúliga stórt, meira enn nakar veit”. Í kanningini vísa fleiri á, at einsemi ger tey tunglynt, passiv og viðførir alkoholtrupulleikar.



Sum tað kemur fram í kanningini, er besta hjálpin móti einsemi at fáa eitthvørt meiningsfult at taka sær til í gerandisdegnum. Fleiri lýsa, hvussu kenslan av einsemi hvarv, tá tey m.a. byrjaðu í skúla. Onnur lýsa, hvussu væl tað hjálpti upp á einsemið, tá tey fingu arbeið, nøkur fáa hjálp, tá tey gerast virkin í samkomu ella gera ólønt arbeið og ganga til handa, har brúk er fyri einum. Sosial isolatióin og spurningurin um einsemi verða lýst nærri í næsta parti.

“Eg føli meg ikki einsamallan longur, nú eg gangi í skúla. Fyrr føldi eg meg einsamallan, tí tá var einki at gera. Eg keddi meg og fór longur og longur niður sálarliga”

“Sosiala lívið á bygd var øðrvísi fyrr. Tá møtti man fólki, fór man út um dyr. Í dag sita øll í bili. Tú møtir ikki eini sál. Einsemið er tað sama, um ein býr í Valby ella á bygd í Føroyum”

“Bara mamma veit, hvussu eg havi tað, eg havi ongan annan at tosa við um tað, sum eg hugsji og føli. Ein annar sigur: “tað var bara pápi, sum skilti meg, nú er hann deyður”



5. partur - At vera nakar

At vera er sambandið millum einstaklingin og samfelagið. At vera “nakar”, hava móguleika fyri at menna seg sjálvan. Tey sosialu livikorini hjá føroyskum fyrítíðarpensjónistunum eru partvíst ein endurspegling av føroyskari mentan og hugsanarhátti, og partvíst eitt úrslit av tí sosialpolitikki, ið hevur verið galdandi í landinum síðani mitt í trýssunum.

At vera nakar - og at kenna seg virðismettan, eru kenslur, ið knýta seg til mong viðurskifti í lívi menniskjans. Í hesum parti av spurnakanningini viðgera vit spurningin um móguleikan at menna seg sum persónur, um sálvkenflu og sjálvsálit umframt móguleikan at mennast fakliga og sosialt.

Tryggleiki

Sum eitt tað mest grundleggjandi fyri trivnað er tryggleiki. Í spurnakanningini spyrja vit fyrítíðarpensjónistarnar, um teir kenna seg tryggar í gerandisdegnum. Tá er talan um bæði fysiskan tryggleika og tryggleika í aðrar mátar. Svárið, vit fingur, var sera eintýtt. Fyrítíðarpensjónistar kenna seg tryggar heima, og tá teir ferðast úti. Teir eru ikki bangnir fyri at vera álopnir ella at vera einsamallir heima. Tá talan er um fíggjarligan tryggleika, er støðan tann sama. Tey flestu kenna seg fíggjarliga trygg, og eru ikki bangin fyri, at tey bráðliga standa á berum, tó við undantak av óttanum, ið nøkur hava fyri at missa pensjónina, eitt evni, ið verður lýst nærri í 6. parti.

Har, ið fyrítíðarpensjónistar kenna seg mest ótryggar, er á sosiala økinum. Tað verður m.a. víst á, at tey til tíðir kenna seg ótrygg, tá tey skulu luttaka í tiltøkum ella vera har, ið nógv fólk kemur saman. Tey kunnu m.a. óttast fyri, hvussu tey fara at klára seg, og um tey orka. Nøkur nevna eisini kenslur sum at “siggja býttur út”, og at verða lagdur til merkis. Hesin ótryggleiki er ein av orsökunum til, at nøkur velja at vera heima. Hetta skal eisini síggjast sum partur av spurninginum um sálvkenflu og sjálvsálitið.

At vera partur av samfelagnum

Tað eru ikki allir fyrítíðarpensjónistar, ið kenna seg sum ein part av samfelagnum. Kanningin vísir nevnliga, at tey flestu hava eina kenflu av at vera “sett til viks” ella ikki viðurkend. Fleiri vísa á, at ein stórur partur av teimum trupulleikum, sum fyrítíðarpensjónistar renna seg í, grundar á vantandi forstáilsi og virðing fyri teirra støðu. Hetta bera m.a. hesar útsagnir prógv um: ”Man verður ikki viðurkendur sum fullgildur borgari”, “Man fólir seg útstoyttan, og tað er svart”.

Nøkur meina tó, at tey verða viðurkend og virð sum einstaklingar, serliga av familjuni, men meina, at kenslan av at vera avbyrgdur og settur uttanfyri í størri mun byggir á vantandi forstáilis og vitan í samfelagnum. “Eg føli meg virðismettan í familjuni og millum vinir, men eg haldi ikki, at samfelagið virðismetir meg”.

Fleiri meta, at teirra status fall, tá tey gjørdust fyrítíðarpensjónistar. Hetta er ikki bert orsakað av tí, at tey mistu tilknýtið til arbeiðslívið, og at fíggjarstøðan versnaði, men fleiri merkja eisini, at “tað verður sæð niður á tey”, tí tey ikki longur

eru nakar enn bert fyrítíðarpensjónistar. Nøkur føla, at hetta gevur teimum lægri status í samfelagnum. “Mín støða broyttist nógv, tá eg bleiv fyrítíðarpensjónist. Mín inntøka og mín status broyttist, og eg føldi meg útstoyttan. Eg havi ikki tað sama virði sum onnur, eg kann m.a. ikki taka eitt lán”. Ella sum hendan lýsir sína uppliving: ”Pensjónstilveran hevur broytt mín status. Fyrr var eg í arbeið í Heilsuverkinum, nú eri eg einki, bara fyrítíðarpensjónist.”

Hetta ikki at vera nakar, nevna fleiri í kanningini sum nakað, tey kenna á sær, ella hugsa um. Tað eru fleiri dømi um kenslur, ið bera brá av, at ein kennir seg uttanfyri ella er settur á síðulinjuna í samfelagnum: ”Eg føli meg ikki heilt sum partur av samfelagnum. Eg føli meg uttanfyri tað heila, serliga tí eg ikki eri í arbeiði. Tá man gerst fyrítíðarpensjónistur, fær man líkasum at vita, at man ikki er fullgildur borgari”.

Tað eru fleiri, sum vísa á henda trupulleika við at kenna seg uttanfyri. ”Samfelagið setur meg ordiliga til síðis. Eingin hevur brúk fyri okkum pensjónistum í samfelagnum. Hetta ger, at eg føli meg gamla, áðrenn eg eri gomul. Man missir sjálvsálitið og sjálvsvirðið”.

Nøkur meta, at tað er samfelagið, ið hevur ábyrgdina av, at støðan er soleiðis. Grundgevingin er, at samfelagið ikki megnar at skapa fortreytir fyri, at fyrítíðarpensjónistar fáa eitt virðiligt lív. Onnur halda, at tað ikki er samfelagið, men heldur støðan sum avlamin, tvs. teirra likamliga avmarking, ið er orsøkin: “Samfelagið kundi hjálpt okkum meira, so tað var lættari at vera handikappaður, men eg føli sum heild, at eg eri væl behandlaður”. ”Eg kenni meg sum ein part av samfelagnum, men eg orki ikki tað sama sum hini og havi tí ikki nakran týdning í samfelagnum”

”Kvinnur hava lágan status, tá tær ikki hava eina útbúgving, men gerast tær fyrítíðarpensjónistar, lækkar teirra status enn meira”
”Tá eg hevði arbeið, hevði eg eitt net rundan um meg av starvsfeløgum. Eg var nakað. Nú eri eg bara einsamøll heima, eri pensjónist”
“Eg haldi, at man her í landinum gloymir tey veiku. Tað er, sum um tey siga, her hevur tú pengar, halt so kjaft”
“Man føli seg so snediga, serliga tí eg havi eina sjúku, sum ikki sæst. Eg føldi meg ordiliga setta uttanfyri”
“Tað eru tey við fullum førleika, sum samfelagið satsar uppá. Er man fyrítíðarpensjónist, verður man ikki biðin til nakað”
”Eg kenni meg virðismettan á arbeiðsplássinum, og har føli eg, at eg eri nakað verður”
“Eg toli ikki at fara inn á mítt gamla arbeiðspláss. Tað kennist so ræðuligt. Eg veit ikki hví. Eg haldi tað er píniligt at vera pensjónist”
“Eg fekk herðaklapp nú ein dagin, ein segði, at eg dugdi sera væl at gera mítt arbeið. Eg taki ikki pengar fyri tað, tí eg má fyrst prógva meg sjálvan”
“Eg sigi ikki fyri nøkrum, at eg eri pensjónist”

Lívsvirði

Sum tað kemur fram í kanningini, meta fyrítíðarpensjónistar ikki, at samfelagið hugsar um lívsvirðið hjá teimum, ið gerast sjúk ella bera brek. Víst verður í hesum

sambandi til, at tað ikki er nakað í verandi pensiónslóggávu, ið áleggur ella eggjar almennu myndugleikunum at leggja upp fyri trivnaði og lívsvirðinum hjá teimum.

Henda hugleiðing umboðar fleiri av teimum, sum luttóku í viðtalskanningini: ”Hóast ein og hvør veit, at eitt gerandislív uttan veruligt innihald ikki er nøktandi fyri eitt menniskja, so tykist hetta einki hava at týða fyri tey, sum ráða fyri borgum. Tað er heldur soleiðis, at tað almenna stendur undrandi og spyr, hví ein fyriritðarpensjónistur ynskir sær arbeið ella útbúgving, tá hann fær pening frá tí almenna”.

At lívsvirði er nær tengt at gerandislivinum, eru tey flestu samd um, og eru sannførd um, at tað er neyðugt, at dagurin fær eitt innihald. “Einaferð drakk eg fyri at yvirliva, tað geri eg ikki meira”. Soleiðis sigur ein fyriritðarpensjónistur í kanningini. Hesin grundgevvur alkoholismissluna við, at lívið misti sítt innihald, tá hann bráðliga ikki kundi arbeiða og liva sum onnur, men sigur samstundis, at tað er ikki pensjónin, men pensjónstilveran, ið er orsök. Ein tilvera, har lívsvirðið fall niður á null. Einki arbeið, einki frítíðarítriv, einki kynslív, einki veruligt familjulív, bert pína og stríð við almennu myndugleikarnar.

Mong vilja vera við, at stríðið, tey hava við almennar myndugleikar, viðførir, at livikorini versna, og at tað oyðileggur lívsgóðskuna. “Tá lívið gerst fult av forðingum, og stríðið gerst bæði fíggjarligt, líkamligt, sálarligt og sosialt, hvar er tá lívsvirðið, og hvussu skal ein kunna gera nakað við hetta, tá ein ikki ein gang fær svar upp á einfaldar spurningar frá almennu myndugleikunum”, sigur ein millum annað.

Nøkur vilja vera við, at tað eru sjúkan ella brekið, sum í størstan mun forða fyri, at ein kann liva eitt gott lív, men tey siga samstundis, at tað hevði hjálpt upp á støðuna, um atgongdin til viðgerð var betri, um tað var lættari at fáa hjálp, ið lætti um í gerandisdegnum, og kunningin um móguleikar var betri. Livikor og lívsvirði hanga tí í stóran mun saman, tí, verða livikorini bøtt, so batnar lívsvirðið.

”Men man má stríðast fyri at fáa eitt gott lív, tí einki verður latið sum gáva, heldur ikki tá ein er fyriritðarpensjónist”.

Sjálvsfatan og sjálvkensla

Tað er ikki yvir at dylja, at henda spurnakanning á fleiri økjum vísir eina mynd av tilveruni hjá fyriritðarpensjónistum sum bæði dapra og til tíðir lítið virðiliga. Henda myndin gerst serliga sjónlig, tá fyriritðarpensjónistar lýsa teirra sjálvsfatan og sjálvkenslu.

Mong kenna seg lítið verd, og siga beinleiðis, at tey eru eitt null. Fleiri hava upplivað at verða happað, tí tey “liva av almennum pengum”, ella bert tí tey ikki hava fullan førleika; “tað verður sæð niður til okkara sum ónyttur og óbrúkilig menniskju”.

Fleiri enn ein hava upplivað, at fólk venda sær til hjúnafelegan ella hjálparan og spyrja, hvussu viðkomandi, sum situr í koyristólinum, hevur tað, hóast hesin er fult til staðar og kann svara fyri seg sjálvan. Hjúnafelegar hava eisini fingið fyrispurning, um tað ikki er strævið at liva saman við einum so brekaðum persóni.

At sjálvsfatanin fær eitt skot fyri bógvin, tá ein gerst sjúkur ella gerst avlamin, ber kanningin greitt boð um. Fleiri lýsa tað soleiðis, at tey uppliva seg sjálv sum ónyttur og plágur fyri síni nærmastu og samfelagið. Hetta undirbyggja tey við, at soleiðis er teirra egna fatan, men gita eisini, at hetta er hugburðurin í samfelagnum.

Tað er serliga beint eftir tað, at hann ella hon er vorðin fyrítíðarpensjónistur, at kenslan av at vara lítið verdur er sterk. Men, sum frá líður, verður støðan betri, tí ein lærir seg partvíst at viðurkenna støðuna og gagnnýta hana so væl, sum tað ber til.

Tað eru nøkur, ið siga, at tey helst ikki vilja, at nakar skal vita av, at tey eru fyrítíðarpensjónistar. Tey vilja helst ikki mæta fyrrverandi arbeiðsfeløgum úti og eru sera bangin fyri at fá spurningin “hvat gert tú”. Hesin hugburður til ein sjálvan og tilveruna sum fyrítíðarpensjónistur avspeglar, at talan er um ein samfelagsból, har fleiri hava lága sjálvkenlu.

Tá sjálvsálitið svíkur

Fleiri daprar eru frásagnir í hesi spurnakanning, ið lýsa, hvussu nakrir av okkara samfelagsborgarum hava tað, tá sjálvsálitið svíkur. Fleiri kenna seg sum “annanrangsborgarar” og ikki líka nógv verd sum onnur. ”Persónliga føli eg meg ikki nógv verdan. Eg føli meg útstoyttan. Eg havi einki sjálvsálit. Eg havi ongar vinir, eg havi ongan at tosa við uttan míni foreldur og familju, og tað er avmarkað, hvussu spennandi tað er í longdini”. Ein annar sigur soleiðis: “Man følir seg sum eitt monstrum, sum tað almenna má halda lív í”.

Fleiri kenna seg sum biddara og at vera eina byrðu fyri samfelagið, hetta styrkir ikki sjálvsálitið, men gevur kenslu av einsemi og sorg: ”Man følir, at man er ein plága fyri tað almenna”, sigur ein í kanningini: “Tey geva mær pengar á bókin, og vóna so, at eg tigi. Eg royni at klára meg sjálvan og vil ikki søkja um nakað, tí eg vil ikki vera til fortred”.

Slíkar kenslur sum at vera til byrðu fyri onnur, og at kenna seg kasseraðan, venda nøkur ímóti sær sjálvum: “Eg havi ikki nakra góða ella positiva hugsan um meg sjálvan. Eg eri eitt null, null, null, men eg klári meg, og biði ikki um nakað”. Ein annar lýsir sýna støðu soleiðis: ”Tá man fær fyrítíðarpensjón, gerst man biddari í egnum landi. Tá eg fekk pensjón tillutaða, føldi eg meg virkuliga einsamalla. Eg føldi meg kasseraða og føldi, at eg var einki verd longur. Eingin tosaði við meg um hesar kenslur. Eg haldi, at eg broytti persónligheit, bleiv meira innatvend og illsint”

Tað eru nøkur, ið halda, at tað er pínligt at vera pensjónistur og vilja illa viðurkenna sær henda leiklut. Hetta gerst serliga ein trupulleiki, tá tey skulu svara spurninginum: “Hvat gert tú?”. Tað eru nøkur, ið halda tað “loynligt”, at tey fáa pensjón, meðan onnur verja seg við ikki at koma ov nógv út. Onkur er, ið m.a ikki dámar at mæta fyrrverandi starvsfeløgum: “Eg havi tað soleiðis, at tá eg mæti starvsfeløgum, havi eg hug at ganga av vegnum, tí eg vil ikki mæta teimum. Eg føli meg illa og veit ikki, hvat eg skal siga við tey”. Ein onnur greiðir soleiðis frá sínum kenslum: ”Eg toli ikki at fara inn á mítt gamla arbeiðspláss. Tað kennist so ræðuligt. Eg veit ikki hví. Eg haldi, tað er pínligt at vera pensjónist”.

“At gerast pensjónist kendist negativt í byrjanini. Fíggjarstøðan saman við sjúkuni gjörði tað neyðugt hjá mær at fáa pensjón, hetta eri eg slett ikki stoltur av”
”Eg haldi, at fólk hava ilt av, at eg fái pengar. Tú veit, hvussu slatur er. Men høvdu tey vitað, hvussu lívið sum fyrítíðarpensjónistur er, høvdu tey tagt”
”Eg havi ikki viljað havt nakað við Almannastovuna at gjørt, eg havi roynt at gloymt tað ella undirtrýst tað, at eg eri pensjónist. Eg eri ótrúliga glaður fyri at fáa hasa pensjónina, men eg føli tað alíkvæl ikki gott”

“Eg havi verið pensjónist, síðan eg var heilt ung, so eg veit ikki um annað. Eg havi lært meg at liva við at vera skerd, men tað er ikki lætt”
”Eg haldi meg ikki vera nógv verdan, tað haldi eg ikki”
“Eg sigi ikki fyri nøkrum, at eg eri pensjónist”

At søkja sær hjálp og kunning

Fyritíðarpensjónistar leita sær bert í lítlan mun hjálp frá eitt nú sálarfrøðingi ella øðrum, tá kenslan av einsemi ella vónloysi gerst ov stór. Kanningin vísir, at hetta er “nakað, ein lærir seg at liva við”. Spurd, um teimum hevur staðið í boði at fáa hjálp eitt nú eftir tað, at tey gjørdust greið yvir, at tey vóru óarbeiðsfør, svara øll, at tað hava tey ikki fingið. Eingin hevur tosað við tey um slík viðurskifti, og tey tosa heldur ikki sjálvi um tað.

Tað einasta tilboð, sum er nevnt í kanningini, er Schelerossefelagið, ið bjóðar sínum limum at fáa sálarfrøðiliga hjálp, um tørvur er á tí.

Fleiri eru, ið vildu ynskt, at tey finga hjálp til at venda teimum negativu kenslunum. Men tey vísa á, at tey vita ikki, hvønn tey í so fall skulu venda sær til. Besta boðið hjá teimum flestu er kommunulæknin.

Tá tað kemur til onnur viðurskifti, m.a. stuðul í gerandisdegnum ella at lætta um likamligan trega, søkja tey flestu sær neyðugu hjálpina. Tó eru nøkur, sum bert í lítlan mun vilja biðja um hjálp. Tað tykist tó, sambært hesari kanning, at nærum øll halda seg eitt sindur aftur. Tey søkja um tað mest neyðuga, og tað, sum tey vita er gjørligt. Fleiri hava tó ymisk ynski og dreymar um, hvat kundi verið gagnligt fyri tey og givið teimum betri lívsgóðsku, men vilja ikki “vera ágangandi og krevjandi”, ella vilja ikki “virka grenjut”, harnæst kemur trupulleikin við at vita, hvar og hvønn tey kunnu venda sær til og fáa vegleiðing.

Samantikið kunnu vit siga, at henda spurnakanning gevur okkum eina ábending um, at føroyskir fyritíðarpensjónistar sum heild ikki eru krevjandi, serliga sæð í mun til tann tørv og tey livikor, teir hava.

”Eg átti kanska at fingið mær hjálp, so eg fekk eina betri sjálvkenslu og sjálvsálit, men vit eru so bygdarslig”
“Hevði eg fingið rætta viðgerð beinan vegin, og fingið onkran, sum eg kundi tosað við, ið kundi hjálpt mær at skipað tilveruna við støði í sjúkuni, so var alt øðrvísi. Tað skal í veruleikanum ikki so nógv til”
“Tað manglar vegleiðing til fólk, sum blíva sjúk. Tað er ringt at vita, hvat man hevur rætt til. Tað skuldi verið nógv betur upplýst um, hvørjar móguleikar tú hevur fyri at liva eitt gott lív, hóast sjúku og brek”

At røkka málum í lívinum

Fyritíðarpensjónistar flestir hava einaferð sett sær mál í lívinum, men eftir at tey eru vorðin fyritíðarpensjónistar, hava tey antin slept málinum ella mist málið úr eygsjón. Spurd um, hvørji hesi mál hava verið, er tað í flestum førum ein útbúgving og eitt ávíst arbeið.

Nøkur hava eftir tað, at tey gjørdust fyrítíðarpensjónistar, tó gjørt eina roynd at fáa sær útbúgving. Hjá nøkrum hevur hetta eydnast, men hjá teimum flestu hava tað verið forðingar og trupulleikar á vegnum, ið hava fingið tey at steðga upp.

Tað er eingin ivi, sambært fyrítíðarpensjónistunum í hesari kanning, at størsta forðingin fyri, at tey ikki eru komin longur fram ímóti málum ella ynskjum í lívinum, er tí, at tey hava manglað uppbakking og hjálp. Hóast familjan hevur stuðlað undir, hevur tað ikki verið nóg mikið. Almenna skipanin tykist ikki í nóg stóran mun kunna vegleiða og hjálpa. Í fleiri førum er talan um smáar forðingar, ið ein samskipandi hjálp lættliga kundi tikið burtur.

Tey, sum hava fingið eina útbúgving, siga, at tað hevur verið teirra treiskni og framliga atferð, ið hevur hjálpt teimum. Fleiri av teimum, sum ongantíð komu í gongd, ella bert ein part av vegnum, siga, at høvdu tey fingið hjálp alt fyri eitt eftir tað, at tey vóru vorðin fyrítíðarpensjónistar, so var alt øðrvísi, og tey høvdu havt eina útbúgving í dag. Nú er ov seint, sjúkan er versnað, aldurin er hægri, ella aðrar umstøður eru broyttar. Og síðani eru tað tey, sum sita og bíða og ynskja sær at koma í gongd við eitthvørt, men siga, at teimum vantar vegleiðing “og eina hond, ið vinarliga togar og dregur tey burtur úr stólinum”.

Mál og dreymar í lívinum eru tó ikki bert útbúgving ella arbeið, tað eru eisini fleiri, ið kundu hugsað sær at fingið eitthvørt ítriv og komið meira út, ella fingið høvi at ferðast meira, onkur vildi ynskt, at umstøðurnar heima vóru lættari og betri, og onkur hevur ein dreym um at sleppa at læra seg okkurt, tað veri seg mál, teldu o.a. Nøkur hava ein dreym um at fáa sína egnu familju.

Tað tykist í mongum førum, at fyrítíðarpensjónistar hava ein truplan og einsaman gerandisdag og hava lítla orku eftir til at koma víðari og seta sær størri mál, enn at klára tann einstaka dagin. Tí er tað eisini í hesum førum, eins og greitt er frá aðrastaðnis, at tørvur er á einari hjálpanði hond.

Hondin, ið talan er um, skal sambært fyrítíðarpensjónistunum toga ella skumpa ein í gongd. Henda hondin er ein tænasta, ið tekur støði í tí einstaka og saman við honum/henni tilrættaleggur og samskipar eina gongd ella eitt tiltak, ið gevur gerandislívinum innihald.

Hesi fyra brotini niðanfyrir lýsa nakrar upplivingar, ið ungir fyrítíðarpensjónistar hava havt:

“Tá eg bleiv pensjónist, steðgaði alt upp, tað hendi einki meira. Eg bleiv forðað í at fáa ta útbúgving og arbeið, mær dámar best. Eg kundi væl klárað tað, men eingin hjálp hevur verið at heinta, eg skuldi bara heim”.

”Pensjónistatilveran hevur forðað mær í at rokkið á tey mál, eg setti í lívinum. Eg kundi hugsað mær at havt eina útbúgving og eitt arbeið, mær dámar. Ikki fyrr enn nú havi eg funnið útav, at eg kann gera alt sjálvur. Fyrr helt eg, at eg misti pensjónina, um eg gjørdi nakað”.

”Eg havi ongar planir um at gera ella vera nakað. Eg royni bara at klára hetta frá einum degi til næsta. Jú, eg hevði dreymar, tá eg var ungur, men man kann einki, tá man er fyrítíðarpensjónist”.

“Eg skuldi hava lærupláss, men eingin vildi hava meg, og eingin vildi hjálpa mær, eg gekk so á ymiskar skúlar, men eg rakk ikki á mál, eg skuldi bara hava eina skrivstovuútbúgving, tað kundi eg saktans klára”.

Tað tykist, sum at tíðin spælir ein avgerandi leiklut. Tí, longri tíð, ið líður frá tí, at ein gerst fyrítíðarpensjónistur, til eithvørt verður sett í gongd, verri tykist tað at vera at taka tað neyðuga stigið.

Persónlig menning

”Eg noyðist at prioritera orkuna, og tí kundi eg heldur hugsað mær at brúkt hana til at menna meg sjálva enn til at rudda og vaska”. Hetta við at mennast persónliga og fakliga tykist at vera eitt áhugamál hjá flestum fyrítíðarpensjónistum. Tey alraflestu høvdu tikið av, um teimum stóð í boði eitt førleikamennandi tiltak.

Tey flestu hava - sum eisini greitt frá frammanundan - ynski um at hava eithvørt. tey kunnu ganga uppí, tað veri seg eitt arbeið ella ítriv. Og fleiri ferðir í kanningini verður dentur lagdur á, hvønn týdning tað hevur. Men samstundis vísir kanningin eisini, at persónlig menning ikki er nakað, ið tykist vera ein partur av teimum møguleikum, ið standa fyrítíðarpensjónistum í boði. Hetta er eitt mál fyri tann einstaka, og tann einstaki skal sjálvur finna útav, hvussu og hvat hann ella hon ger á hesum øki.

Tann myndin, ið henda spurnakanning gevur av fyrítíðarpensjónistum, er ein mynd av einum samfelagsbólki, ið ikki kemur nógv út og er virkin, men er í staðin nógv heima og í lítlan mun virkin.

Persónlig menning er aloftast tengd at persónligum avbjóðingum og møguleikanum at seta sær mál at arbeiða fram ímóti. Fyrítíðarpensjónistar flestir eru í ávísan mun skerdir frá slíkum møguleikum, bæði tí teir eru skerdir frá luttøku á arbeiðsmarknaðinum, frá útbúgving og einum virknum samfelagslívi. Hetta samsvarar væl við fleiri av niðurstøðunum í hesari kanning, ið vísir, at einsemi og saknur á møguleikum fyri einum mennandi lívi í stóran mun merkja livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum.

“Eg bleiv alkoholikari av at keða meg og føla meg útstoyttan. Nú, síðani eg fór í skúla, føli eg meg sum eitt annað fólk”

”Eg føli meg upplyftan, nú eg gangi í skúla, eg havi fingið mót aftur um framtíðina. Eg havi tað gott nú”

“Eg havi eitt gott lív og síggi ljóst upp á framtíðina. Tað geri eg, tí nú sær út til, at eg fari at fáa eina útbúgving”

“Eg fái ongar avbjóðingar uttan tað, eg sjálv skapi”

Ávirkan og luttøka

At taka avgerðir um sín egna gerandisdag tykist ikki at vera ein trupulleiki hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum. Øll tey spurdu í kanningini siga, at tey sjálvi avgera og ávirka sín gerandisdag. Hóast nøkur eru bundin av hjálpi og føstum skipanum í degnum, avgera tey sjálvi, hvussu dagurin skal síggja út.

Fleiri viðmerkja, at tey tó ikki avgera meira, enn tær líkamligu forðingarnar loyva. Hetta er serliga galdandi fyri tey, sum tørva hjálpi til nærum alt, og tey, sum “verða stýrd av pínu”. “Hóast eg havi fullan avgerðarrætt á degnum, er tað pínin, ið avger, hvat eg kann og ikki”.

Ytri umstøður hava eisini eina stýrandi megi, og serliga verður dentur lagdur á, at hóast ein sjálvur kann taka avgerð um, hvat ein skal gera um dagarnar, so liggja skerjingar í umstøðunum. Tí tað er ofta, at tað, ein hevur hug til at gera, ikki ber til. Tað kann vera, tí at eingin flutningur er, ella tí atkoman til tað, ein hevur hug til, er skerd. Tí kann í ávísan mun sigast, at ávirkan á egnar umstøður ikki altíð er optimal.

Tá tað kemur til luttøku og politiska ávirkan, eru tey flestu samd um, at tey lurta nógv eftir útvarpi og tíðindum í sjónvarpi og eru sum heild áhugað í samfelagsviðurskiftum, men hava ikki áhuga í sjálvi at luttaka í samfelagskjakinum.

“Eg havi áhuga í samfelagsviðurskiftum, men eg hætta mær ikki at siga nakað nakrastaðni”. Hetta tykist vera tann vanligi hugsanin. Fleiri eru, sum kundu hugsað sær at gjørt vart við ta støðu, tey eru í, og umrøtt viðurskiftini hjá pensjónistum, men “tey hætta sær ikki”.

Fyritíðarpensjónistar flestir meta, bæði kvinnur og menn, at tey hava móguleika at ávirka samfelagið og sína egnu støðu, men tey velja sjálvi at lata vera. Tey, sum velja at vera virkin og royna at ávirka, gera tað m.a. í fakfelagsarbeiði, lokalum grasrótaarbeiði, ella í felagnum, ið umboðar teirra sjúku ella brek. Nøkur velja at ávirka við at venda sær persónliga til tann stovnin ella umsiting, tey eru í, og siga sína hugsan, og nøkur eru eisini, sum hava tosað við politikarar og blaðfólk fyri at ávirka, men vilja treyðugt sjálvi traðka fram.

Orsøkin til, at so fá velja at vera virkin og ávirka sína støðu, tykist m.a. at botna í ótryggleika og manglandi sjálvsáliti. Ein greiðir m.a. soleiðis frá sínum kenslum: “Eg føli ikki, at eg kann ávirka nakað. Eg eri vorðin so ósikkur upp á meg sjálva og upp á alt. Orsøkin, haldi eg, er, at eg í fleiri ár gekk og ynskti meg úr hesari óvirðiligu verðini. Eg misti alt fyri læknum og almennum skipanum, tí her var eingin hjálp at heinta. Um eg valdi at traðka alment fram og greiða frá hesari ræðuligu tíðini, hevði eg verið stemplað: “nú skal hon koma her...”

Tað eru fleiri fyritíðarpensjónistar, ið veruliga kundu hugsað sær at fingið teirra “søgu” lýsta. Tey meina, at tað, sum tey hava upplivað, eigur samfelagið at fáa innlit í. Men smædni ella sjálvsensurur vinnur á viljanum: ”Eingin hevði trúð mær, um eg fór alment og greiddi frá, hvussu lívið hjá mær hevur verið, síðani eg fekk staðfest, at eg var óarbeiðsfør. Man gerst bittur og missir alt sjálvsálit”. Ein onnur sigur: “Um eg skrivaði um alt tað, eg havi verið ígjøgnum, so var eg til grin, tí eingin hevði trúð mær, so ræðuligt er tað”

Niðurstøða av parti 3-5

Gerandislívið hjá fyritíðarpensjónistum í Føroyum er merkt av, at tað ikki er skipað í heimalív, arbeiðslív og frítíðarlív. Tey flestu eru heima og skulu sjálvi syrgja fyri, at eitthvørt er at takast við, og skulu sjálvi seta tað í verk.

Innihaldið í degnum er tó ymiskt, í mun til, um talan er um kvinnu ella mann, um tað eru børn í húsinum, og í hvønn mun likamligi førleikin bindur viðkomandi at hjálp frá øðrum. Tey, ið ikki eru bundin at koyristóli og kunnu klára flestu gerandisligu uppgávarnar sjálvi, koma oftari út og hava fleiri móguleikar at skipa dagin, men hóast hetta sakna tey eins nógv og hini, ið eru meira skerd, eitt skipað gerandislív.

Ta fyrstu tíðina, eftir at ein gerst fyrítíðarpensjónistur, er alt nýtt og øðrvísi, og tað tekur nakað av tíð at finna seg til rættis í nýggju støðuni. Tá nakað er fráliðið, og gerandislívið er komið í eina fasta legu, fara tankarnir at reika m.a. um, hvat ein skal brúka lívið til, hvussu nógva orku og yvirskot ein hevur til m.a. arbeiði og annað virksemi. Spurnakanningin vísir, at tað er longu her, at teir flestu fyrítíðarpensjónistar renna seg fastar, tí hvønn skulu teir spyrja til ráðs, og hvørjir móguleikar eru fyri at koma í gongd við eitthvørt, nú ein er vorðin pensjónistur?

Niðurstøðan í kannningini er greið. Tað er eingin at spyrja til ráðs, ið veit at svara uppá, hvat er móguligt, og hvat finst av tilboðum, ið hóska til tann einstaka, í tí økinum viðkomandi býr, og kunning er sum heild sera avmarkað.

Tey, sum eru komin í gongd við eitthvørt virksemi, siga, at tað fyrst og fremst eru tey sjálvi, ið hava leitað hetta upp, í øðrum førum er tað kommunulæknin, sálarlæknin, sálarfrøðingurin ella starvsfólk í Nærverkinum, ið hava skumpað undir og hjálpt. Bert fá siga, at tey hava vent sær til Almanastovuna hesum viðvíkjandi.

Sum tíðin gongur, venja tey flestu seg við at vera óvirkin og at vera heima. Tey fáa tíðina at ganga, við at gera eitt hvørt hondarbeiði, síggja sjónvarp ella lesa. Tey flestu siga, at hetta ikki er nøktandi, og kundu øll hugsað sær meira innihald í gerandisdagin. Tey sakna eitt sosialt lív og ein størri leiklut í samfelagnum.

Vandin við ikki at hava eitt skipað gerandislív er, at dagarnir gerast langir og fleiri keða seg illa. Nøkur kenna seg einsamøll og sett til síðis, og fleiri nevna alkohol sum einasta ugga.

Tað eru nøkur, ið megna at koma burtur úr passivu tilveruni. Oftast tí tey finna sær eitt “hjartamál” at arbeiða við. Hesi hava ofta verið virkin í m.a. felagsarbeiði, ítrótti ella fyriskipan, áðrenn tey gjørdust fyrítíðarpensjónistar. Hóast hetta greiða tey frá teimum mongu avmarkingunum, sum eru, serstakliga er tað skerda atgongdin, ið er ein forðan fyri einum virknum lívi.

Fíggarliga eru støðan hjá teimum flestu fyrítíðarpensjónistunum so avmarkað, at tilveran ikki kann sammetast við tað støði, ið eitt vølfelagsfelag annars bjóðar borgaranum. Inntøkumarkið liggur væl lægri enn hjá einum ófaklærdum arbeiðara, og hetta førir við sær fíggarligan bundinskap, annaðhvørt til hjúnafelaga ella til foreldur.

Hóast tey flestu hava hampuligar bústaðarumstøður og vanligar materiellar hentleikar, hava tey flestu trupult við at halda eitt nøktandi materielt støði. Nøkur meta, at tey eru fevnd av einum slag av “stavnsbandi”, tí tey ikki hava móguleika at velja, hvar í landinum tey helst vilja búgva, serliga er tað trupult at flyta av bygd til Havnar. Nøkur hava trupult við at finna ein bústað, tí kostnaðarstøðið er høgt, og tað eru fáir alternativir bústaðarmóguleikar. Úrslitið er, at serliga stakir fyrítíðarpensjónistar í lítlan mun hava móguleika at fáa sær egnan bústað.

Sjúkan ella brekið bera skerjingar við sær í gerandisdegnum og avmarka móguleikan at virka til fulnar. Men hjá nógvum eru hesar umstøður verri, enn tær kundu verið, orsakað av vantandi móguleikum fyri viðgerð, endurvenjing og endurmenning. Var hetta í størri mun ein partur av heilsuskipanini, høvdu fleiri havt eina munandi hægri lívsgóðsku og trivnað í gerandislívnum.

Nógv orka hjá tí einstaka fyrítíðarpensjónistinum í Føroyum fer fyri einki, tí m.a. samskiftið og kunning frá stovnum og almennum myndugleikum ikki er nøktandi. Hetta eru viðurskifti, ið tykjast hava ógvuliga avgerandi týðning fyri móguleikan at skapa ein gerandisdag og eitt nøktandi lív. Í framhaldandi tekstinum fara vit at



hyggja nærri at, hvussu móguleikar og avmarkingar ávirka gerandislívið og umstøðurnar at verða ein virkin borgari.

6. Partur – Kjak og viðgerð

Í mun til tilfarið frammanundan, ið er viðgjørt kronologiskt og eftir hugtøkunum at hava, at elska og at vera, taka vit í hesum parti afturíftur nøkur tvørgangandi evni. Tað fyrsta er gerandislív. Her seta vit úrslit í kanningini í ein ástøðiligan samanhang; sama gera vit við spurningin um marginalisering. Í kanningini vísa fleiri m.a. á, at tey kenna seg sett til síðis í samfelagnum, og tí hava vit valt at hyggja nærri at fyrbrigdinum marginalisering.

Vit fara ikki í dýpdina í ástøðiliga kjakinum, tí tað er ikki høvi til í hesi kanning, men vit nema við nøkur viðurskifti, ið kunnu geva okkum eina størri heildarfatan og møguligar loysnir.

Til seinast hyggja vit nærri at umstøðunum kring Almannastovuna, Hjálpar-tólamiðstøðina og Sjúkrahúsverkinum, fyri harvið at fáa eitt breiðari innlit í eitt nú “systemverðina” í mótspæli við “lívsverðina”.

Gerandislív

Henda spurnakanning vísir, at avleiðingin av at gerast fyrítíðarpensjónistur er ein grundleggjandi broyting í gerandislívinum. Talan er fyrst og fremst um broytingar í praktisku skipanini av degnum, harumframt er talan um sosialar og mentalar broytingar. Kunnleikan til hesi viðurskifti hava vit fingið úr frásøgnunum hjá fyrítíðarpensjónistunum, men fyri at skilja støðuna og koma til algildar niðurstøður, hava vit tørv á ástøði.

Í tilgongdini til hesa kanning nýttu vit ástøðið, ið m.a. fevnir um livikor og gerandislív, velferðarsamsfelagið og tørv. Vit bygdu spurnaleiðvísaran upp við støði í hugtøkunum hjá Erik Allardt (1985) *at hava, at elska og at vera*. Hetta gav okkum høvi at fáa eitt sera breitt innlit í lívsverðina hjá fyrítíðarpensjónistunum og møguleika fyri at lýsa systemverðina, soleiðis sum hon verður upplivað av fyrítíðarpensjónistunum.

Vit hava sæð, at fleiri av teimum trupulleikum, ið fyrítíðarpensjónistar hava, eru strukturellir, og eru í fleiri førum í samsvar við tað, ið ástøðið hjá Habermas (1997) vísir á, m.a. síggja vit, at tá ið ræður um lívsverðina, er familjan í stóran mun trygdarnetið og átekur sær ein stóran sosialan leiklut. Hvat viðvíkir systemverðini hevur hon enn ikki “etið” seg inn á lívsverðina og yvirtikið nakað av tí sosiala leiklutinum hjá familjuni. Men hóast tað so ávirkar hon óbeinleiðis lívsverðina, serliga við atliti til ta ávirkan, hon hevur á fíggjarligu og materiellu umstøðurnar, umframt umstøður sum vantandi kunning, samskifti, rehabilitering og etablering av tiltøkum og samskipan hava á gerandislívið.

Við støði í tørvspyramiduni hjá Abraham Maslow síggja vit í úrslitunum av kanningini, at teir grundleggjandi tørvirnir hjá fyrítíðarpensjónistunum verða nøktaðir í ávísan mun, meðan tað, sum viðkemur persónligari menning og at realisera seg sjálvan, bert í lítlan mun verður gingið á møti. Hesin kunnleiki er sera umráðandi, serliga tá umræður politiska fyriskipan.

Luttøka í samfelagslívinum

Gerandislívið hjá einum stórum bólki av fyritiðarpensjónistum er avmarkað til heimið. Hetta inniber, at fleiri eru sera lítið virkin og kenna seg útihýst frá samfelagslívinum.

Tað er eyðsæð, at broytingin í gerandislívinum, frá at vera virkin á arbeiðs-marknaðinum til at gerast móttakari av einari sosialari veiting, inniber eina broyting. Men spurningurin er, um avleiðingin av hesi sosialu hending nýtist at vera so víðfevnd, sum hon vísir seg at vera hjá fleiri fyritiðarpensjónistum, og hvat kann gerast fyri at fyribyrgja ella bøta um hesar umstøður?

Fyri at koma nærri einum svári, hava vit m.a. valt at hyggja nærri at tí gransking, ið er farin fram á hesum øki, og vit hava valt at nýta nakað av tí, sum sosialfólkálívsfrøðingurin Marianne Gullestad (84;89;96) og Bourdieus (1990;1997) siga um hugtakið gerandislív. Farið verður ikki í dýpdina í fakliga kjakinum, men málið er at fáa størri forstålsu fyri gerandislívinum sum fenomen.

Marianne Gullestad vísir m.a. á, at spurningurin um at klára tær uppgávur, ið hoyra gerandislívinum til, ikki er eitt evni, ið samfelagsgranskarar leggja nógva orku í. Tá viðurskifti, ið fevna um familju og samfelag, verða viðgjørd, er gerandislívið lítið sjónligt, sigur hon. Evni, ið oftast verða umrødd, eru sosialt netverk, ættarbond, óformell skipan, nærumhvørvíð, lokalsamfelag o.a. Eingi av hesum heitum fevna í nóg stóran mun um gerandislívið sum fyribriðgi, metir Gullestad. Í spurnakanning okkara hevur gerandislívið eina sera sjónliga plasering, og tí er hetta áhugavert at hyggja nærri at.

Tað lívið, ið menniskja sjálvst skapar

Gullestad greinar gerandislívið sum tað lívið, ið menniskjað livir hvønn dag saman við øðrum menniskjum. Hon sigur, at gerandislívið er tað sosiala og individuella lívið, ið menniskjað sjálvst skapar. Vit skapa tær samfelagsligu treytirnar, ið verða settar til okkara gerandisdag. Í síni gransking av gerandislívinum fer Gullestad sera nágreiniliga til verka og metir um tað gerandisliga virkseimið hjá tí einstaka menniskjanum. Teir grundleggjandi spurningarnir eru, hvat vit gera í gerandisdegnum, og hvørjar relatióner vit virka innan fyri, sigur hon.

Hyggja vit at “vana”-hugtakinum hjá Bourdieus (1990) vísir hann á, hvussu vanar í gerandislívinum avspeglast í mátanum tú og eg handfara gerandisliga virkseimið. Tað snýr seg um ein atburð, ið er merktur av okkara eginleikum og ressoursum.

Hugtakið “habitus” gevur okkum móguleika at skilja lívsstøðuna og gerandisligu atferðina hjá einstaklingum (Bourdieu 1990; 1997). Í veruleikanum vísir “Habitus”, hvørji vit eru, við at hyggja at tí, vit fyritaka okkum í gerandislívinum, og hvussu vit útinna okkara gerandisligu vanar.

Sambært Bourdieu (1990) hevur hvør einstakur av okkum eitt likamligt og mentalt skema, ið fevnir um okkara perseptión, also uppfatan, meting og virki. Og hann nágreinar, at “habitus” er knýtt at okkara snildi, at takla gerandisligu uppgávarnar. Hvør einstakur av okkum hevur ein habitus, ið er skaptur við støði í okkara mentanarligu og søguligu bakgrund og av teimum leiklutum og vanum, ið eyðkenna okkara gerandisdag.

Við støði í tyngdini, ið Bourdieu leggur á “habitus”, er tað umráðandi at skilja, hvønn týðning heimið, arbeiðið og frítíðin hava fyri m.a. ymiskar aldursbólkar, ættarlið og mentanir.

Taka vit støði í føroyskari mentan og søgu, er tað “at arbeiða” mett sera høgt, hetta er framvegis galdandi, sæð út frá tí, sum fyrítíðarpensjónistar uppliva tað. Ein, sum ikki arbeiðir, er ikki høgt í metum. Ein góð lýsing av hesum viðurskiftum er at lesa í endurminningum hjá Heðini Brú (1980). Her greiðir hann m.a. frá, at hann sum barn var sjúkligur, og tí var hann sera lítilsmettur av øllum. Og hetta varð sagt honum við jøvnum millumbili. Antin bukkaði hann undir hesum dómi, ella breyt hann upp um armar og fór til verka. Hann valdi at fara til verka og mótprógva hesum uppáhaldi. Hann fór fyrst til skips, síðani til Danmarkar at læra seg landbrúk. Hann fortelur, hvussu tey háðaðu hann og søgdu, at tað var undranarvert, at hann kundi *blíva til nakað*, tí tað hevði eingin roknað við so ússaligur, sum hann var.

Hesin hugburður, ið Heðin Brú greiðir frá, er í ávísan mun galdandi í Føroyum enn, og tað er ivaleyst júst hetta, ið fyrítíðarpensjónistar uppliva, tá teir siga, at teir kenna seg lítilsverdar og til lítila nyttu fyri samfelagið. Hesar kenslur ávirka, og fylgja vit ástøðinum hjá Bourdieu, so skipa vit okkara gerandisdag við støði í tí alment galdandi hugburði og vanum. Tey, sum orsakað av sjúku og breki missa móguleikan fyri at liva eftir tí nevnda “skemanum”, kunnu ikki annað enn fáa trupulleikar við samleika og sjálvsvirði.

Grundað á hesa spurnakanning, og úrslit av gransking, ið fevnir um gerandislív, noyðast vit, bæði samfelagsliga og politiskt, at taka atlit til systemverðina og lívsverðina hjá tí einstaka fyrítíðarpensjónistinum, og taka atlit til “habitus”. Hetta fyri, at tað skal gerast móguligt, at bøta um livikorini hjá hesum bólki. Hetta má takast við, tá hjálp og stuðul skulu veitast tí einstaka fyrítíðarpensjónistinum, eins og dentur má leggjast á at skapa móguleikar fyri einum virknum gerandislívi. Í veruleikanum er bert talan um “common cense”-hugsan, um lívið hjá vanligum menniskjum.

Taka vit afturíftur lívsverðina, so fevnir hon ikki bara um lívið heima, men eisini í arbeiðnum og samfelagnum. Við øðrum orðum fevnir tað um ein intersubjektivan heim, har menniskjað fyrst og fremst hevur ein praktiskan áhuga. Hvør einstakur av okkum er partur av einum sosialum felagsskapi, og vit gerast tann, vit eru, við tí, vit gera í samfelagnum, sigur Gullestad. Hon vísir til menniskjað sum eitt virkið individ, har virsemi skal geva meining fyri tann einstaka.

Vit kunnu býta gerandispallin upp í heim, arbeið, útbúgving og frítíð. Hetta eru teir ymisku pallarnir, ið gerandislívið verður leikt á. Gullestad sigur, at heimið er tað mest sentralt, tá menniskjað ynskir at skapa meining og struktur, men at hesin denturin á heimið er ymiskur frá mentan til mentan. Í Skandinavia hevur heimið eina sterka støðu, sigur hon, og tað sama kunnu vit siga um støðuna í Føroyum. Gullestad (1989)

Gullestad hevur onga einfalda allýsing av gerandislívinum, men hon leggur dent á tvey høvuðstema, annað er praktisk tilrættalegging og lívsverðin. Hetta eru partar av gerandislívinum, ið hava týðning fyri tey, sum umsita og tilrættaleggja tænanastur til m.a. fyrítíðarpensjónistar.

Praktisk tilrættalegging fevnir um, hvussu tann einstaki skipar gerandisdagin, og tað er her, vit í hesi kanning m.a. hava víst á tørvin á hjálp til at samskipa og tilrættaleggja við støði í teimum umstøðum, tann einstaki er í. Og tað er eisini júst á hesum øki, at tað ikki er nøkur virkin tænasta í dag. Tað skal nevast, at m.a. ergoterapeutar í teirra útbúgving hava ognuð sær ymiskar greiningarhættir og eiga at hava førleika til at finna veikleikar og styrkir hjá tí einstaka. Ergoterapeutar skuldu tí fakliga verið førir fyri at átikið sær uppgávuna, í samstarvi við tann einstaka fyrítíðarpensjónistin, at fyriskipað og samskipað eitt virkið gerandislív.

Lívsverðin fevnir um eina hægri fatan av lívsstøðuni og gerandislívinum hjá tí einstaka, og í hesum samanhangi vísir tað seg at vera sera umráðandi, at tað, ein ger, á onkran hátt hevur týdning. Hetta síggja vit eisini í kanningini, har m.a. fleiri nevna, at tað, tey skulu arbeiða við, má geva meining ella hava týdning fyri tey. M.a. tá tosað varð um arbeiðstilboð, varð sagt, at tey tóku ikki hvat sum helst, tí arbeiðið má hava týdning fyri ein sjálvan og samfelagið. Tí er tað umráðandi, at tey, sum arbeiða við m.a. rehabilitering, vardum størvum o.l., leggja upp fyri hesum og bera so í bandið, at alt tað, sum verður boðið út, er í samsvari við tað, tann einstaki metir týdningarmikið og áhugavert. Grundarlagið má vera lívsverðin hjá tí einstaka, og tí er tann uppsøkjandi, persónliga tænanastan, ið nevnd er í kanningini, sera viðkomandi.

Eftir tað, at ein er vorðin sjúkur, skaddur ella á annan hátt hevur mist førleikan, er tað trupult at finna fótafesti, tá gerandisligir vanar og tað, sum hevur havt týdning, bráðliga ikki kann lata seg gera longur. Sum tað hevur verið og er í Føroyum, er mest fokus upp á tann fysiska og fíggarliga partin av trupulleikanum, meðan tann mentali parturin, ella lívsverðin og gerandislívið, er latin upp í hendurnar á tí einstaka og familjuni at handfara.

Fyri at fáa eitt “heilt” lív er neyðugt, at bæði systemverðin og lívsverðin spæla saman, og tað hevur týdning, at hesin hugsanarháttur í størri mun finnur veg inn í ta almennu og sosialu skipanina. Tað er umráðandi, at Almanna- og Heilsuverkið - tað veri seg Sjúkrahúsverkið, Nærverkið og Almannastovuna - leggja upp fyri tí persónligu heildini, og at útgangsstøðið er eitt menniskja, ið hevur eitt gerandislív, har ikki bert heilsan og peningur hava týdning, men møguleikin at vera nakar og at gera nakað.

Tað er uttan iva tørvur á fleiri amboðum, gransking og kjaki innan hetta økið, skulu vit í verki síggja úrslit av einum nýggjum hugsanarhátti innan almennu fyrisitingina, men tað er hópur av fakligum tilfari, ið kann kveikja og vera grundarlag í einari tilgongd.

Taka vit m.a. spurningin um endurmenning (rehabilitering), er talan um at samstarva við sjúklingin, soleiðis at hansara ella hennara “habitus” skal finna seg til rættis í nýggju lívsstøðuni. Ergoterapeuturin skal finna einstaklingin á “heimabana”, eins og aðrir fakkbólkar hava sínar uppgávur og mál við teirra fakligu tænanastu. Størsta avbjóðingin fyri allar hesar bólkar er at skilja lívsverðina og “habitus” hjá tí einstaka, og at laga øll hjálpartiltøk eftir tí. Fyri at hetta kann lata seg gera, er neyðugt við góðum samskifti og samtalum. Vandur er altíð fyri, at dentur verður lagdur á tað, sum tann professionelli heldur vera týdningarmikið, heldur enn tað, sum er týdningarmikið fyri tann einstaka brúkaran.

Gerandislív – kvinnur og menn

Í viðgerð av viðurskiftum kring gerandislív hava vit nomið við týðningin av, at tað, ein ger, gevur meining, og at tað eisini er ein spurningur um “habitus” og lívsverðina hjá tí einstaka, tá mett verður um, hvussu tilveran verður upplivað og skipað.

Í frásøgnini um gerandislívið vísir tað seg at vera munur millum, hvussu kvinnur og menn uppliva at skula skipa ein gerandisdag heima.

Tað tykist, at kvinnur hava munandi lættari við at finna seg til rættis heima enn menn. Tær flestu siga, at tær hava nóg mikið at takast við, um bert tær orka og hava likamligan førleika til tað. Tað er serliga handarbeið, av alskyns slag, ið kvinnurnar fáa tíðina at ganga við, men eisini tað húsliga, at gera reint og taka sær av familjuni.

Í kanningini vísa kvinnur á, at tað fall teimum lætt at átaka sær húsmóður-leiklutin, tá tær noyddust heim av arbeiðsmarknaðinum, tí henda leiklut hava tær alla tíðina havt. Tað gevur teimum kenslu av *at vera til nytta* og gevur degnum innihald. Tær flestu kenna tað eisini sum sína ábyrgd at liva upp til henda “kvinnuleiklutin”.

Men tað er ikki bara gott at hava fingið “kvinnuleiklutin” bornan í beinið. Fleiri vísa á, hvussu trupult tað er, tá tær noyðast at viðganga, at tær ikki orka meira. Nakrar siga, at tær vilja stríðast fyri at klára leiklutin sum húsmóðir og kona so leingi, sum til ber, og ynskja ikki at heimahjálp kemur inn at avloysa. Henda stutta frásøgn lýsir hesa støðu sera væl: “Tá eg bleiv sjúk, misti eg førleikan, og eg misti arbeiðið. Nú vil eg ikki missa tað seinasta, eg havi, tað er mítt privatlív og samleikan sum kvinnna, eg vil ikki hava ein erstatning”.

Men tað eru ikki allar, ið hava sama hugburð. Nakrar siga, at tær fegnar vilja sleppa undan noyðsluni av húsligu uppgávu og vilja heldur nýta tað sindrið av orku, tær hava, til okkurt meira “konstruktivt og mennandi”, sum tikið verður til í kanningini.

Uttan mun til, hvønn hugburð kvinnurnar hava til heimaarbeiði, so eru nærum allar samdar um, at tær fegnar vilja hava eitt arbeiðslív uttan fyri heimið, fyri at fáa dagin meira fjølbroyttan.

Menn tykjast hava nógv verri við at klára heimalívið enn kvinnur. Og vit síggja í kanningini, at menn kenna seg meira skerðar, tá teir noyðast av arbeiðsmarknaðinum. Fleiri hava ilt við at finna seg til rættis og skapa sær eitt ítriv. Hetta er serliga galdandi fyri teir, ið hava verið sjómenn ella hava havt fysiskt krevjandi arbeiðsuppgávur. Nakrir fáa sær ítrivsrúm, har teir kunnu hava eitthvørt handverk, men tíðin fellur long. Teir flestu menninir brúka nógva tíð við sjónvarp og teldu.

Áðrenn teir gjørdust sjúkir ella finga brek, høvdu teir flestu útlív sum ítriv, m.a. at ganga á fjall, fara út við báti, mála, umvæla, ítrótt o.a. Fleiri siga, at tað er trupult at viðurkenna, at hetta ikki ber til meira, og royna at halda seg framat, tá høvi býðst. Fleiri av monnunum fáa m.a. dagin at ganga við at ferðast í nærumhvørvinum og práta við fólk, rekja um, egna ella taka eitt kortspæl, men samstundis viðurkenna teir, at í longdini er tað einsamt og kennist lítið meiningsfult.

Menn, ið missa munandi av kropsliga førleikanum, kenna tað svárt at missa samleikan sum partur av einum arbeiðsmarknaði, eins og tey flestu gera, men tað er

eins ringt at missa samleikan sum “maðurin” í húsinum, t.v.s. hann, sum tekur sær av umvælingum, viðlíkahaldi, seta hillar upp, spula tún o.l. Tað skal altíð sendast boð eftir øðrum at loysa hesar uppgávur, “tað er irriterandi, kostnaðarmikið og vónleyst”.

Bæði menn og kvinnur sakna í eins stóran mun ein skipaðan gerandisdag, og báðir partar kenna einsemi og sakna eitt arbeiðslív. Kvinnur klára tó betur at fáa sær okkurt at ganga upp í heima enn menn, og tað tykist eisini, at vera verri hjá monnum, at “læra seg at liva við støðuni sum skerdu”. Ein háttur, ið serliga tykist at vera galdandi fyri menn, er at doyva sakin á einum skipaðum gerandislívi við alkoholi.

Tá tað kemur til tann fíggjarliga partin, vísa bæði kvinnur og menn á, at tað kennist mannminskandi ikki at kunna veita eitt nóg gott fíggjarligt ískoyti til húsarhaldið. Serliga kvinnur, bæði tær, ið fáa miðal og hægstu fyrítíðarpensjón, gera vart við fíggjarliga bundinskapin og tær kenslur, ið standast av hesum.

Henda lýsing av heimalívini vísir, í hvønn mun vanar og mentan ávirka hugsanarhátt og atburð. Og tað er ikki ein sjálvsagdur lutur at finna seg til rættis heima við einari pensjón, og tí vísir hetta eisini, at tørvur er á, at onnur atlit eisini verða tikin umframt fíggjarliga tryggjeikan, eins og greitt er frá.

“Eg eri konan í húsinum. Tað er mín leiklutur, hann royni eg at liva upp til. Men maðurin krevur tað ikki av mær. Tað er bara mín kvinnuligu identitetur, sum stýrir”
“Eg noyðist at prioritera orkuna, og tí kundi eg heldur hugsað mær at brúkt hana til at menna meg sjálva, enn til at rudda og vaska. Kundi eg fingið húshjálp, so var alt nógv lættari”

“Eg havi 3 børn, og dagurin er skipaður eftir teirra tørvi, eg royni, hvat eg kann, fyri at fáa alt at rigga”

“Eg havi ikki nakað fast at gera um dagarnar, men eg royni at fara upp hampiliga tíð. Geri eitt sindur av handverki fyrrapart, fari síðani til foreldrini at eta døgurða og eri har restina av degnum, tí so havi eg onkran at tosa við”

“Fyrr var ikki nøkur skipan í degnum, og eg fall út í alkohol. Síðani eg fekk konu og børn og byrjaði í skúla, er dagurin skipaður, og tað er rættiliga gott at hava okkurt fast at fara út til”

“Eg veit ikki, hvat eg skal finna uppá heima, so eg siti og gløi í sjónvarp allan dagin, ella eg fari út at koyra bil”

“Eg avgeri sjálvur, hvussu dagurin sær út. Men har er lítið skipað. Bara egning, um eg orki, síðani døgurði og bingo”

Eitt gott lív hóast sjúku og brek

Við grundarlag í spurnakanningini hava vit fingið eina mynd av tí, sum er mest umráðandi fyri at fáa eitt gott lív, hóast sjúku og brek. Vit hava valt at býta samlaða bólkin upp í fyra, og tá sær myndin nakað soleiðis út:

Fyrsti bólkur, eru tey, ið ikki merkja stórvegis til sjúkuna ella brekið í gerandisdegnum, tí “ein hevur vant seg við tað”. Hetta siga serliga tey, ið kunnu klára tað mesta sjálvi og ikki tørva stórvegis av hjálpartólum. Eitt gott lív merkir fyri hesi at kunna gera eitthvørt, ið gevur degnum innihald m.a. eitt arbeiði tey eru glað fyri.

Annar bólkur, eru tey, ið tørva hjálpartól og hjálp til nærum alt. Hesi leggja stóran dent á, at tað eru so fáar fysiskar forðingar sum til ber, har tey ferðast og at tey sjálvi fáa høvi at klára so nógv sum gjørligt. Tað er sera avgerandi fyri lívsvirðið og sjálvskenzluna, at ein kann gjalda einum hjálpara og sjálvur fær høvi at avgera, hvør hjálparin skal vera. Eitt gott lív merkir ein væl skipaður innihaldsríkur dagur, har ein trívist.

Triði bólkurin, eru tey, ið hava sjúku og brek, ið gevur teimum nógva pínu. Hetta ávirkar ikki bert teirra gerandisdag og trivnað sera nógv, men eisini sinnalagið. Hesum bólkinum tørvar umstøður, ið lætta um bæði til sálar og likams. Tey leggja dent á forstálsi og tolsemi í gerandisdegnum, tí pínan sæst ikki. Pínuviðgerð og umsorgan hava stóran týdning, umframt móguleikin at gera eitthvørt meiningsfult, ið fær fokus frá pínuni.

Hin fjórði bólkurin eru tey sálarliga sjúku. Teimum tørvar tryggjar karmar og umstøður, har tey kenna seg væl. Fyri henda bólkin hevur bústaðurin stóran týdning. Eitt, sum tykist serliga at merkja henda bólkin er, at tey ynskja at sleppa undan “at fáa pengar frá tí almenna”, men vilja í staðin sjálvi forvinna sær til lívsins upphald. Hetta ger bólkin serliga veikan, tí tey halda seg aftur við at søkja sær neyðugu hjálpina og “skammast” av at fáa pensjón. Ein skipaður dagur við arbeiði og tryggum sosialum karmum er fyrirtreytin fyri at trívast.

Síggja vit tørvin, ið hvør av nevndu bólkunum omanfyri hevur, og samanbera við móguleikan at skipa gerandisdagin við støði í vanum, “habitus” og siðvenjum, og sosialu mynstrunum ein hevur ognað sær í uppvøkstrinum, gerst hetta ein trupul uppgáva. Tilveran sum fyritiðarpensjónistur krevur nýggjar tillagingar og nýggjar skipanir, og fær ein ikki neyðugu hjálpina til hetta, verður úrslitið marginalisering og einsemi. Hetta undirstrikar samstundis tørvin á “einstaklingsráðgeving” og hjálp til skipan og samskipan av gerandislívinum, við støði í heildini hjá tí einstaka persóninum.

Marginalisering

Arbeidsmarknaðurin

Fyrst í hesum petti fara vit at hyggja at umstøðum á arbeidsmarknaðinum, soleiðis sum tær eru, sæð frá umstøðunum hjá fyritiðarpensjónistum.

Talan er ikki bert um tann rúmliga arbeidsmarknaðin, men eisini um, hvussu tað er at noyðast at venda arbeidsmarknaðinum bakið. Aftan á hesa lýsing hyggja vit nærri at hugtakinum marginalisering.

Av tí, at pensjónin verður mett sum ein kompensatióin fyri mist arbeidsevni, tykist hugburðurin í samfelagnum vera, at ein “natúrlig” avleiðing er, at ein vendir arbeidsmarknaðinum bakið. Men hetta eru fyritiðarpensjónistar ikki samdir við samfelagið um. Fyri tað fyrsta hava tey, ið fáa tillutaða miðal fyritiðarpensjón, framhaldandi 25% av førleika eftir, og tey, sum eru 100% óarbeiðsfør, meta, at tey hóast hetta hava evni og førleikar, ið kunnu nýtast og vera til gagn, eftir førimumi.

Saknurin á einum arbeidslívi, ella í øllum førum einum lívi, har arbeid á onkran hátt er ein partur av gerandisdegnum, fyllir nógv hjá fyritiðarpensjónistunum, soleiðis sum tað er lýst í 3. parti.

Hyggja vit fyrst at umstøðunum, tá ein fyrirtíðarpensjónistur noyðist at venda arbeiðsmarknaðinum bakið, er tað undranarvert, at familjan einsamøll skal taka sær av teimum kenslum, ið eru knýttar at hesi sera álvarsomu sosialu hending.

Umstøðurnar, ið fyrirtíðarpensjónisturin er í hesa tíðina, er meinlík ella heldur verri, enn hon er hjá teimum, ið uppliva bráðliga at verða søgd úr starvi. Ein slík uppliving verður í sálarfrøðini lýst at vera sera álvarslig, og kann føra við sær “ógvisligar avleiðingar”, hetta tí fólk uppliva, at lívsgrundarlagið verður skrykt undan teimum. Serstakliga er tað kenslan av at vera til nyttu ella verða vird, ið fær eitt slag fyri bógvinn (Helgi Rasmussen 2007). Hesar kenslur upplivir ein partur av fyrirtíðarpensjónistunum. Serstakliga tey, sum bráðliga missa líkamliga førleikan, men eisini onnur, ið hava eina tillagaða tilgongd, vísa á samsvarandi kenslur.

Hetta vísir, at fleiri av teimum, ið eru fyrirtíðarpensjónistar, hava verið fyri uppliving, ið er krevjandi fyri sálarligu heilsuna. Og at teirra tilvera sum fyrirtíðarpensjónistar byrjar í einari slíkari støðu.

Fyrirtíðarpensjónistar flestir hava eitt ynski um eitt tilknýti til arbeiðsmarknaðin, men tað er samstundis sera ymiskt í hvønn mun, hvør einstakur metir, at førleikin røkkur, og hvussu eitt tilknýti kundi skipast.

Ein rúmligur arbeiðsmarknaður

Møguleikin fyri luttøku ella einum tilknýti til arbeiðsmarknaðin krevur ein smidligan og rúmligan arbeiðsmarknað, men hvat merkir ein rúmligur arbeiðsmarknaður?

Fyri ein, ið fær fyrirtíðarpensjón, merkir ein rúmligur arbeiðsmarknaður, at tað er pláss fyri honum, og at hann hevur ein móguleika at velja at luttaka. Mong hava útbúgving og fakligan førleika, ið lættliga kundi verið til nyttu á einum arbeiðspláss. Eitt dømi er ein, ið hevur útbúgving innan Heilsuverkið, ið sigur, at hon lættliga kundi arbeið á einum ellisheimi, har hon m.a. kundi lisið fyri teimum gomlu. Men slíkir móguleikar finnast ikki.

Henda spurnakanningin vísir, at kring landið sita fleiri við fakligum førleika og royndum, tað veri seg verkfrøðingar, elektrikarar, lærarar o.o., og “trilla tummilfingar”, tí tey ikki fáa atgongd til arbeiðsmarknaðin.

Tølini fyri, hvussu nógvir fyrirtíðarpensjónistar eru í arbeiði, vísa, at færri enn helvtin hevur arbeið afturat pensjónini, hóast áhugin fyri at arbeiða er rættiliga stórus.

Men ein annar háttur at skapa ein rúmligan arbeiðsmarknað, er at fyrirbyggja, at starvsfólk, ið gerast sjúk ella fáa skaða, missa tilknýti til tað arbeiðspláss, tey hava, soleiðis sum tey flestu gera i dag. Men hetta kann bert lata seg gera, um arbeiðsplássini hava ein starvsfólkapolitikk, ið megnar at umleggja arbeiðsuppgávur í neyvum samstarvi við tann sjúka ella skadda. Hetta krevur, at álitisfólk og yrkisfeløg spæla ein virknan og positivan leiklut, men ikki minst tað almenna, ið eigur at ganga á odda sum ein fyrimynd. Í sambandi við sáttmálasamráðingarnar hjá arbeiðarafeløgnum nú í vár, var tað eitt krav at fáa eitt “protokollat” inn í nýggja sáttmálan, har tað m.a. stendur, at “latið skal verða upp fyri teimum við skerdum arbeiðsførleika”. Hetta má metast at vera eitt gott stig tann rætta vegin, hóast tørvur framvegis er á at finna mannagongdir, ið tryggja, at hetta verður framt í verki.

Skulu vit hava ein rúmligan arbeiðsmarknað, er tørvur á, at virkir og stovnar eru opin fyri at bjóða arbeiðsuppgávur út, ið hóska at verða loystar av fólki við skerdum førleika.

Skipanin við vardum størvum er eisini ein partur av arbeiðinum at skapa ein rúmligan arbeiðsmarknað. Ein slík skipan er virkin í Føroyum, men tykist sambært kanningini ikki at virka nóg væl.

Teir meinbogar, ið tykjast vera í skipanini við vardum størvum, sæð úr sjónarhorninum hjá fyrítíðarpensjónistinum, er, at fyrítreytir fyri setanini ikki altíð eru nóg greiðar, og hetta kann føra til misskiljingar. Ein annar veikleiki er, at tann myndugleiki, ið fær starvið í lag, sum í hesum føri er Almanastovan, ikki fylgir starvsetanini upp og vísir áhuga fyri gongdini hjá tí einstaka. Ein slík uppfylging kundi m.a. forðað fyri, at smáir trupulleikar steðga einari annars positivari tilgongd.

Skipanin við vardum størvum er ein góð loysn. Serstakliga um henda skipan er smidlig og væl tilrættaløgd. Fyri arbeiðsmarknaðin kann tað m.a. eggja til at vera opin, serstakliga um endurgjald verður latið fyri at skapa teir neyðugu karmarnar.

Ein fyrítreyt fyri einum rúmligum arbeiðsmarknaði er kunnleiki og kunning. Tørvur er serstakliga á góðari kunning um tær amarkingar og teir móguleikar, ið ein slík starvsetan inniber. Harnæst er tørvur á greiðum setanaravtalum og ikki minst einari virðiligari lön. Hvat ein “virðilig” lön merkir í krónum og oyrum, er tað eingin, ið nágreinar. Sagt verður tó, at lønin ikki skal vera øðrvísi enn tann, ið onnur fáa fyri sama arbeið. Samstundis verður staðiliga víst á, at 6,- kr. um tíman, ið m.a. verður boðið á vardum verkstøðum, ikki er virðiligt, men “mannminkandi og hoyrir ongastaðni heima”, sum tikið verður til í kanningini.

Ein forðing fyri einum rúmligum arbeiðsmarknaði fevnir eisini um fordómar móttvegis teimum, ið ikki hava fullan førleika, hetta er neyðugt at síggja í eyguni fyri at kunna broyta hesi viðurskifti.

Í samrøðunum eru dømi um fólk, ið hava góðan fakligan førleika, men ikki fáa arbeið, tí tey “sita í koyristóli”, hóast fakið als ikki inniber, at tørvur er á at flyta seg. Ein genta, sum søkti lærupláss, upplivdi, at arbeiðsgevarin gav henni tvørt nei, tí “teir høvdu ikki mót uppá at hava fólk, ið ikki vóru fullfør”.

Tey, sum bera brek, ið eru sjónlig, verða betur løgd til merkis enn tey, ið líða av sjúku ella bera brek, ið ikki sæst. Men uttan mun til um sjúkan ella brekið sæst, hava tey flestu møtt ivasemi millum fólk í sambandi við teirra førleikar og móguleikar. Tey, sum eru sálarliga sjúk, siga, at tey merkja, at fjarstøða verður tikin til teirra. Hóast fá hava upplivað at verða beinleiðis happað, merkja tey, at tey ikki verða viðurkend.

Ein háttur at skapa størri vilja og forståilsi er at veita gjølliga kunning og skipa eina virkna ráðgeving, ið kann hjálpa bæði arbeiðsmarknaði og fyrítíðarpensjónistinum í einari tilgongd at lata arbeiðsmarknaðin meira upp.

Í Almanna- og heilsumálaráðnum verður tosað um at geva fyrítíðarpensjónistum betri atgongd til arbeiðsmarknaðin. Hetta er sera gott, men samstundis er neyðugt at viðmerkja, at skulu verulig úrslit spyrjast burturúr, er tørvur á, at fleiri viðurskifti verða tikin til eftirtektar. Tað er neyðugt at taka støði í tí einstaka, og haðani frá tilrættaleggja tey neyðugu átøkini.

Marginalisering ein vaksandi trupulleiki

Seinastu árin hefur nýggi “fyrítíðarpensjónsreformuirn” verið nógv frammi í almenna kjakinum í Danmark (Sanne Lund Clement 2000). Tað, sum tað mesta av kjakinum hefur snúð seg um, er, at serliga ungfólk við sosialum trupulleikum fáa fyrítíðarpensjón, tí starvsfólkið innan almannaverkið ikki maktar at hjálpa teimum. Tað verður av mongum sæð sum ein moralskur og menniskjaligur trupulleiki, tí tað hefur víst seg, at pensjónin ikki hefur økt lívsvirðið, men heldur hinvegin ført til inaktivitet, sosiala eksklusiún og isolatiún. (Juul 1992/11)

Tað eru soleiðis fleiri í okkara grannalondum, ið vísa á, at marginalisering er ein vaksandi trupulleiki, og at hetta serliga er galdandi fyri fyrítíðarpensjónistar. Hildið verður, at tann økta marginaliseringin á arbeiðsmarknaðinum kann vera ein orsök til eina økta tilgongd av fyrítíðarpensjónistum, og umvent kann støðan sum pensjónistur føra til økta marginalisering, serliga á sosiala økinum og tí, sum viðvíkir luttøku. Henda støða í Danmark tykist eisini at vera galdandi í Føroyum. Vit hava dømi um, at markant fleiri fyrítíðarpensjónistar eru í Suðuroy enn í Tórshavn-arøkinum í mun til fólkatálið. Og tað eru serliga kvinnur, ið gerast fyrítíðarpensjónistar, tað er sannlíkt, at hetta hongur saman við, at tað eru færri móguleikar fyri kvinnur (omanfyri 50 ár) at fáa arbeið.

Hetta hugtak, “marginalisering”, verður sum oftast brúkt av búskaparfrøðingum, tá teir viðgera plaseringar á arbeiðsmarknaðinum. At hesi eisini verða marginaliserað politiskt og sosialt, verður bert skotið inn sum ein mógulig avleiðing, tó uttan at tað verður grundgivið stórvegis fyri tí. Tað er m.a. eitt uppáhald um, at vit eru á veg ímóti einum samfelag, har 2/3 av fólkinum í vinnuførum aldri hava fast tilknýti til arbeiðsmarknaðin, meðan 1/3 verður hildin uttanfyri. (Møller 1989)

Marginalisering kann vera so nógv, men tulkingin, vit brúka, er: marginalisering á arbeiðsmarknaðinum, ið fevnir um tey, sum eru uttan arbeið, síðani er tað sosial marginalisering, ið merkir at sosiala netverkið viknar, og ein missir sambandið við samfelagslívið. At enda er tað politisk marginalisering, ið merkir skerd politisk luttøka og ávirkan. (Goul Andersen 1996)

Tað verður ofta framført, at fólk, ið gerast arbeiðsleys ella av aðrari orsök fara av arbeiðsmarknaðinum, verða marginaliserað á arbeiðsmarknaðinum, og at avleiðingin í fleiri førum verður sosial og politisk marginalisering. Hetta hefur m.a. ført til uppáhaldið, at luttøka á arbeiðsmarknaðinum, ella lönandi arbeið, er ein treyt fyri sosialum tilknýti. Hetta uppáhald kann ikki takast sum sannlíkt, heldur ikki tá talan er um fyrítíðarpensjónistar. (Sanne Lund Clement 200/11)

Men hetta, sum er nevnt omanfyri, meta vit vera eitt sera áhugavert kjak, ið eigur at fáa størri rúmd, enn vit kunnu geva tí her. Fyrst og fremst er tað áhugaverda í hesum, at henda spurnakanning vísir, at tað er trupult at koma inn aftur á arbeiðsmarknaðin, tá ein fyrst er farin haðani, at “dyrnar eru aftur”. Men so skal tað eisini sigast, at fyrítíðarpensjónistar eru ein sera fjølbroyttur bólkur av fólki, við ymiskum sjónarmiðum og tørvum. Nøkur uppliva, at tey verða fullkomiliga marginaliserað, meðan onnur føla, at tey endiliga eru sloppin frá einum arbeiði, ið tey ikki orkaðu longur, og tá hefur marginaliseraða støðan steðgað einari neiligari støðu.

Nakrir granskarar vilja vera við, at tað, sum vit í dag nevna marginalisering, sum frá líður, kemur at vera ein “normal” støða, tí fólk fara ikki í framtíðini at velja eitt lívlangt starv, men taka tíðarskeið burturúr, har tey halda seg frá arbeiðsmarknaðinum og í staðin gera okkurt annað. Tað kann hugsast, at henda

gongdin, sum vit eisini síggja her hjá okkum, m.a. við, at tað er “legalt” at arbeiða heimanífrá, at sita heima og skriva bøkur ella íðka tónleik, at tað ikki verður sæð niður á ein, fyri tí um ein ikki er virkin á tí fysiska arbeiðsmarknaðinum. Hetta hevði hjálpt upp á hugburðin og tað trýstið, sum verður lagt á fyritiðarpensjónistar, ið hava mist abreiðsførleika.

Vit vísa í kanningin á, at tað m.a. í fleiri førum er talan um “mentala” forðan fyri luttøku, og at fleiri halda seg aftur og vilja ikki luttaka, tí tey frammanundan hava hugsað seg til eina røð av trupulleikum, nakrir veruligir og nakrir ímyndaðir. Í fleiri førum er eisini talan um manglandi sjálvsvirði og sjálvsálit, tí tey eru bangin fyri at koma í eina støðu, tey ikki makta.

Í kjakinum um marginalisering kemur Goul Andersen inn á júst hetta vit tí mentalu forðingini. Hann sigur m.a., at marginalisering hongur saman við “kensluni av marginalisering”, ein kensla av, at hetta ikki er nakað, ein sjálvur hevur valt, og sum umboðar maktarloysi, tað er ein kensla av veikleika og avmarkaðari stýring, og at hetta seriga er viðkomandi fyri fyritiðarpensjónistar, tí teir eru marginaliseraðir á arbeiðsmarknaðinum. (Goul Andersen, 1998)

Vit hava í kanningin brúkt orðið sosial isolatión, og er tað nýtt sum lýsing av tí optimala einseminum. Tað eru tey, ið kenna seg einsamøll við síni sjúku ella breki, og eru einsamøll. Tey koma lítið út og eru í allar mátar avbyrgd. Henda støða kann samanberast við tað, ið granskarar nevna “sosial eksklusión”. Hetta er, tá marginaliseringin hevur viðført, at ein er útstongdur frá samfelagslívinum, bæði arbeiðsmarknaði, frítíðar- og mentanarluttøku og sosialum tilknýti sum heild. Marginalisering verður sæð sum ein tilgongd, sum í ringasta føri kann føra til sosiala eksklusión. (Johannesen, 1997). Eftir hesum at døma kunnu vit siga, at sosial isolatión, sum vit hava nevnt tað, er eitt slag av sosialari eksklusión, og vit kunnu eisini staðfesta, við støði í kanningin, at fyritiðarpensjónistar eru í Føroyum, sum veruliga liva undir slíkum viðurskiftum.

Vit kunnu staðfesta, at í sera lítlan mun verður granskað í slíkum viðurskiftum í Føroyum, tórvur er tí á sosialari gransking, ikki bert innan hetta økið, men okkum tørvar eisini størri kunnleika til onnur sosial viðurskifti.

Samanumtikið kunnu vit siga, at spurnakanningin vísir, at marginalisering er ein trupulleiki fyri fleiri fyritiðarpensjónistar í Føroyum. At avleiðingin av at gerast fyritiðarpensjónistur er ein sosial marginaliseringsstøða. Hóast vit í Føroyum hava eina sera sterka familjuskipan, og familjan í stóran mun er sosiala trygdarnetið hjá fyritiðarpensjónistunum, so megnar familjan ikki at fyribyrgja sosiala trupulleikanum, ið stendst av at verða avbyrgdur frá arbeiðsmarknaði og aðrari samfelagsluttøku. Hetta er nakað, ið er tengt at “habitus” hjá tí einstaka, og er í stóran mun bundið at mentanarlaga og sosiala hugburðinum í samfelagnum.

Tað er umráðandi, at vit eisini her staðfesta, at hóast ein stórir bólkur av fyritiðarpensjónistum kennir seg marginaliseraðan, so eru nøkur, ið ikki uppliva pensjónstilveruna á henda hátt, tað kunnu vera bæði persónlig viðurskifti og kringumstøðurnar, ið gera, at nøkur klára seg betur enn onnur í tí lívsstøðu, tey koma í.

Einasti og besti máti at fyribyrgja og/ella bøta um hesar umstøður er at taka kunnleikan um hesi viðurskifti við í tilrættalegging av hjálpartiltøkum, ið verða boðin fyritiðarpensjónistum, heilt frá tí løtu, teir fáa at vita, hvar leiðin ber.

Almannastovan, Hjálpartólamiðstöðin og Heilsuverkið

Í hesi kanning eru viðurskifti, ið viðvíkja Almannastovuni og Hjálpartólamiðstöðini, í fleiri førum viðgjørd. Í øllum førum hevur umrøðan verið tengd at upplivingum, ið fyritiðarpensjónistar hava av teimum tænastrum, ið hesir stovnar hava at bjóða.

Av tí at umrøðan í fleiri førum hevur víst á ónøgd við tænastrum hjá ávikavist Almannastovuni og Hjálpartólamiðstöðini, valdu vit at konfrontera hesar stovnar við atfinningunum.

Á fundi við leiðsluna á Almannastovuni og Hjálpartólamiðstöðini fingur vit eina frágreiðing um hugburð og mannagongdir á stovninum, og hvussu tænastrur og mál verða raðfest.

Vit fara í stuttum at lýsa tær meginreglur, ið Almannastovan byggir sína tænastru og umsiting á, við tí endamáli at kunna síggja og meta um umstøðurnar úr teirra sjónarhorni, hetta fyri at kunna samanbera við upplivingarnar hjá fyritiðarpensjónistunum.

Almannastovan

Endamálið hjá Almannastovuni er at umsita veitingar til einstaklingar eftir almannalóggávuni. Almannelóggávan fevnir um lógir og reglugerðir um: almenna forsong, dagpening vegna sjúku o.a., almannapensjónir o.a., barnagjald til einsamallir upphaldarar, samsýning fyri at ansa eldri og óhjálpmum heima, stuðul til upphaldspening og umsorganararbeiði.

Umsiting merkir í hesum førum viðgerð av umsóknum og útgjald av veitingum. Umsorganararbeiðið, ið nevnt er omanfyri, fevnir um stuðul til umsorganararbeiði, sum er sett í verk av felagsskapum, stovnum, kommunum og einstaklingum. Tiltøk kunnu vera vitjanartænastrur v.m.

Málsetningur:

Vísandi til kritikkin av tænastruni hjá Almannastovuni vísir Almannastovan á, at tey í sínum dagliga arbeiði leggja stóran dent á júst hetta at veita eina góða tænastru. Til hetta endamál hevur stovnurin orðað ein málsetning, og er hann ætlaður starvsfólkunum sum leiðregla í dagliga arbeiðnum. Hesi mál eru:

Miðvíst at virka fyri at lúka krøv frá politiska myndugleikanum og viðskiftafólkunum, tí skal Almannastovan tryggja, at almannelóggávan verður fyrisitin samsvarandi góðum etikki og hugsanini um vælferðarsamfelagið, at umsiting er í samsvar við lóggávuna, at umsitingin byggir á góðan fyrisitingarlígan síð, at politiski myndugleikin og almenningurin fær dagfórda kunning, at opinleiki og gjøgnumskygni er í umsitingini

Í verki at leggja dent á høgt tænastrustøði, rættartrygdina og virðing fyri einstaklingunum. Tí skal Almannastovan tryggja, at viðskiftafólk verða móttikin í álitisvekjandi umhvørvi, at einstaklingurin fær persónliga vegleiðing og ráðgeving, at vegleiðingin er fjølbroytt, at viðskiftafólk fáa skjóta og rætta tænastru, at málsviðgerðin er einsháttað og leiðbeining og síðvenja eru dagfórda.

Støðugt virka fyri at menna førleikan, trivnaðin og samstarvið á stovninum. Tí skal Almannastovan tryggja, at nýggj starvsfólk fáa upplæring – alment og serstakt, at førleikin hjá starvsfólkunum støðugt verður mentur við skipaðum

eftirútbúgvingartiltøkum, at starvsfólk hava góðar arbeiðsumstøður bæði fysiskt og psykisk, at kunningarstøði á stovninum er høgt, at sjónarmið hjá starvsfólkunum verða virð, at starvsfólkasamrøður verða ferdar, at starvsfólk hava greiðar arbeiðsuppgávur og, at samstarvið á stovninum byggir á felagsvirðini: loyalitet, ábyrgd og álit.

Tá umræður kunning, metir Almannastovan, at tey í stóran mun royna at veita nøktandi kunning, og at kunningin støðugt verður ment. M.a. hevur Almannastovan longt upp- og afturlatingartíðirnar til nú at vera frá kl. 9-15 hvønn gerandisdag. Dentur er lagdur á at hava deildir kring landið fyri at koma nærri brúkarunum, og harvið veita betri kunning og tænastr. At stovnurin hevur eina umfatandi heimasíðu, ið svarar spurningum, ið viðkoma pensjón og veitingum. Umframt hetta verður eitt skriv sent øllum, ið gerast fyrítíðarpensjónistar, har rættindi og skyldur eru orðaðar. Eitt kunningarrit er eisini latið øllum húsarhaldum í Føroyum, ið vísir tær tænastr, ið Almannastovan umsitur. Við øllum hesum metir Almannastovan, at hon, objektivt sæð, er ein opin stovnur.

At ein stórir partur av fyrítíðarpensjónistunum ikki metir, at hann fær nøktandi kunning, kann m.a. vera tí, at tað tilfarið, ið fyriliggur (bilag) kannar í breiðari merking, og kemur tí ikki inn á tann persónliga og subjektiva tørvin hjá einstaklinginum, umframt tað, at øll kunning fevnir um rættindi og skyldur, og tí í lítlan mun fevnir um sosiala og persónliga økið. Av tí at tænastr ikki er uppsøkjandi, hevur hetta eisini við sær, at tað bert verður kunnað um viðurskifti, ið Almannastovan metir, at tørvur er á, og ikki umvent. Ein annar vansi er, at tað kunningartilfar, ið fyriliggur, er orðað við støði í lógarverkinum, og tí inniheldur orðingar, ið vísa til formlig rættindi sambært lógum og reglum, við serligum denti á treytir og avleiðingar. Hetta kann vera ein orsök til hugburðin um ein tungan stovn við múrum, ein skal upp um, serliga tá tilfar ikki fyriliggur, ið er málrettað teimum bleytu virðunum, ið kundi vígað upp ímóti tí formellu kunningini.

Tey tykjast vera fleiri, ið eru rædd fyri at missa pensjónina, og tí tora tey ikki undir eina útbúgving ella at fáa sær fyrifallandi arbeið. Tey vita, hvat tey hava, men ikki, hvat tey fáa.

Long bíðitíð og ikki nøktandi málsgongd er eitt mál, ið eisini ofta er umrøtt í kanningini. Her vísir Almannastovan á greiðar batar tey seinastu árinum. Pensjónsøkið hevur fingið munandi hægri raðfesting, og deildirnar kring landið kunnu í dag avgreiða mál í nógv størri mun enn fyrr. Hetta inniber skjótari og smidligari málsviðgerð, og avgerðirnar verða tiknar nærri brúkarunum.

Viðvíkjandi bíðitíð so er hon stytta munandi. Men framvegis eru nakrar umsóknir, ið krevja longri viðgerðartíð. Hetta er serliga galdandi fyri umsóknir, ið tørva, at upplýsingar verða innheintaðar og/ella krevja eina fakliga meting av øðrum pørtum, tá kann málsviðgerðin gerast long. Í lýtuni er tað soleiðis, at umleið 50% av málunum verða avgreidd innan ein mánað.

Almannastovan metir, at tað er ein vansi, at nógvir fyrítíðarpensjónistar hava væntan um eina umsorganartænastr, tá tey venda sær til Almannastovuna, og ikki fáa eina slíka tænastr, hóast tørvur er á tí. Trupulleikin er sum nevnt, at hetta ikki er ein uppgáva, ið Almannastovan umsitur. Skal Almannastovan átaka sær henda leiklut, er tørvur á einari broyting í pensjónslógini umframt, at fíggarlig orka verður sett av til hetta endamál.

Á Almennastovuni vísa tey á, at tey hava gjørt vart við henda trupulleika, og at tey í 2002 og í 2003 vendu sær til landsstýrismannin í Almanna- og heilsumálum og vístu honum á tørvin. Almennastovan søkti um figging til at seta fleiri starvsfólk, m.a. til at ráðgeva og vegleiða tey við skerdum likamligum og/ella sálarligum førleika og familjur teirra. Somuleiðis varð víst á, at tørvur var á at skapa serlig tiltøk til tey við skerdum førleika, ið hava torført at klára gerandisdagin og liva eitt virkið lív.

Tá um ræður figgjargarliga partin, er tað málið, at ein fyrítíðarpensjónistur klárar seg við pensjónini, tí er ein umsókn um eitt nú persónliga viðbót at meta sum eitt undantak. Tí tað er ein treyt, at umsøkjarin ikki hevur ráð at gjalda útreiðsluna sjálvur. Hevur umsøkjarin ogn av týðningi, herundir fastogn, innistandandi í peningastovni e.a., kann persónlig viðbót ikki verða veitt. Alt hetta skal skjalprógvast, tá søkt verður. Almennastovan metir, at tað er her, ið biddarakenslan kemur, og mong kenna seg illa, og tað er ofta í hesum samskiftinum, at misljóð tekur seg upp ímillum partarnar. Var pensjónin størri, sluppu fleiri undan at søkja um ískoyti.

Samantikið metir Almennastovan, at misnøgdin við stovnin í flestum førum botnar í, at væntanin til stovnin ikki er í samsvari við ta professionellu tænastru, ið Almennastovan skal veita. Brúkari, ið hevur tørv á umsorgan og einari sosialari tænastru, fær hana ikki á Almennastovuni, tí stovnurin ikki hevur hesa uppgávu, hetta kann føra til misskiljingar og ónøgd. Almennastovan er ein stovur, ið umsitur veitingar, og skal tryggja, at tær verða útgoldnar við stóði í tí lógarverki, ið er á økinum. Brúkarinum tørvar ofta eina tænastru, ið fevnir um nógva meira enn hetta.

Hjálpartólamiðstöðin

Hjálpartólamiðstöðin er ein deild undir Almennastovuni. Endamálið er at veita persónum við avlamni, varandi sjúku ellar aldurstreytaðum veikleika stuðul til hjálpartól til m.a.: viðgerð og venjing, perónligt reinføri, flutning – herundir avlamisbilar, húsarhald, innrætting og tillaging av íbúð, samskipti, kunning og ávaring, handfaring og betran av nærumhvørvi, spæl og frítíðarítriv.

Hjálpartólið skal vera neyðugt, fyri at umsøkjarin kann verða verandi í vinnu/arbeiði ella avgerandi bóta um sjúkuna/avlamni ella avgerandi lætta um í gerandisdegnum í heiminum. Stuðulin er grundaður á tørvsmeting í hvørjum einstøkum føri. Hjálpartólamiðstöðin lænir eisini hjálpartól út.

Hjálparráð verða eisini veitt. Hesi ráð umfata m.a. heilivág, bein- og armprotesur, serligar skógvar o.a. Treytirnar eru tær somu, sum tá hjálpartól verða veitt.

Síðani 2002 eru mannagongdirnar broyttar á Hjálpartólamiðstöðini fyri at bóta um málsgongdina og at gera avgreiðsluna skjótari og smidligari. Skipað verður nú fyri visitering.

Hjálpartólamiðstöðin metir, at tey í størst møguligan mun royna at geva eina góða tænastru, og síðani mannagongdirnar eru broyttar, hevur gingið betur og skjótari at avgreiða mál. Visiteringin, sum nú fer fram, ger, at tá ein umsókn um hjálpartól kemur inn, verður hon mett eftir, hvussu umráðandi hon er, um tað er ein bráðfeingistørvur, ella tað er gjørligt at bíða. Málini eru: bráðmál, snarmál, vanlig mál, bilmál, íbúðarmál, sjónarmál og onnur mál. Henda visitering er skipað soleiðis, at verður eitt mál flokkað sum bráðmál, verður tað skrásett alt fyri eitt og viðgjørt beinanvegin. Tólini skulu helst verða latin 2-3 dagar eftir tað, at málið er

skrásett. Er talan um eitt snarmál, er tíðin 10 dagar, meðan eitt mál, ið er skrásett sum “vanligt mál”, verður lagt í vanligu bíðirøðina hjá terapeutinum.

Henda skipan hevur viðført, at brúkarin er betur nøgdur. Men tað kemur tó fyri, at mál taka tíð, og í 2006 kann nevast, at tað tók í miðal 104 dagar at avgreiða mál, ið vóru skrásett undir “vanlig mál”. Sagt verður, at arbeitt verður áhaldandi við at bøta um málgongdir og avgreiðslutíðir.

Ein kritikkur av Hjálpartólamiðstöðini í kanningin er “formyndari”, ella at Hjálpartólamiðstöðin í ov lítlan mun lurtar eftir ynskinum hjá brúkarinum. Til hetta sigur Hjálpartólamiðstöðin, at hetta m.a. kann koma av, at Hjálpartólamiðstöðin hevur hjálpartól á goymslu, og vil ein, sum søkir, ikki hava eitt av hesum tólum, men eitt tilsvandi, ið bert hevur eina øðrvísi útsjónð ella merki, so fær hesin eitt nei, og tí eru nøkur, ið uppliva hetta, sum sagt verður í kanningini.

Til kritikkin, ið fyrítíðarpensjónistar vísa á, m.a. at tey fáa óhøvíska móttøku, tá tey samskifta við stovnin, sigur Hjálpartólamiðstöðin, at stovnurin hevur sum fremsta mál, at starvsfólkið vísir empati, og at brúkarin altíð skal kenna seg væl, tá hann vendir sær til stovnin. Samskiftið kann vera merkt av, at brúkarin heldur, at viðgerðartíðin er ov long, ella hann ikki fær tað, ið søkt verður um. Men slíkar støður eigur starvsfólkið eisini at hava førleika til at handfara.

Vísandi til spurningin um kunning og uppsøkjandi tænastru, sigur Hjálpartólamiðstöðin, at hon ger tað, hon er ment, við at kunna um móguleikar innan hjálpartól, men at hetta arbeiði ikki er komið á mál enn. Tað verður arbeitt við heimasíðuni, soleiðis at tað skal bera til at síggja, hvørji hjálpartól eru at velja ímillum.

Hjálpartólamiðstöðin kemur út í heimið at meta, um neyðug tiltøk skulu gerast, eitt nú umbygging, lyftur o.a., tá søkt verður um hetta. Viðvíkjandi uppsøkjandi tænastru, ið fleiri eftirlýsa, er, sum nevnt áður, eingin lóg ella tænastru, ið gevur pláss fyri hesum. Hvat viðvíkir samskipan, sigur Hjálpartólamiðstöðin, at hon kundi verið betri, serliga samskipan millum Heilsuverkið og Hjálpartólamiðstöðina, men at hetta er nakað, ið arbeitt verður við.

Niðurstøðan er, at fyrítíðarpensjónistunum tørvar eitt stað, har tey við vissu fáa eina góða og umsorganarfulla tænastru, ið kann veita teimum kunning, vegleiðing og hjálp, men ikki minst eisini fáa hjálp at samskipa og finna tær bestu loysnirnar til eitt mennandi og virðiligt gerandislív. Almannastovan og Hjálpartólamiðstöðin eru partar av *systemverðini* og umsita eitt alment lógarverk, ið tryggjar fíggarliga og materiella grundarlagið hjá fyrítíðarpensjónistunum, men tørvur er á at víðka henda leiklut til eisini at stuðla undir lívsverðina, herundir móguleikan fyri persónligari og fakligari menning, stuðla familjuni í størri mun og veita tilbøð, ið gera tað móguligt at fáa eitt meira virkið gerandislív. Stutt sagt er talan um, at *systemverðina* er í positivum samspæli við lívsverðina, og at henda tænastru er á einum høgum støði, at samskiftið er gott og virðiligt, og at tað í størst móguligan mun verður arbeitt ímóti marginalisering og fyri luttøku.

Heilsuverkið

Sum tað er lýst í spurnakanningini, hava flestu fyrítíðarpensjónistar eitt ávíst tilknýti til Heilsuverkið. Onkur við drúgvum upphaldi á sjúkrahúsi, og onnur við sjúku ella breki, ið inniber, at tey javnan hava tørv á tænastrum frá Heilsuverkinum.

Víst verður á, at heilsuverkið, í ávísan mun livir upp til eina góða tænastru, serliga tá talan er um røkt og umsorgan, men tá tað kemur til uppfylging og endurvenjing/uppvenjning, haltar veruliga. Víst verður eisini á, at tað í fleiri førum standast trupulleikar av vantandi samstarvi millum Heilsuverkið og Almannahverkið, og í ein ávísan mun vantandi kunning.

Mong uppliva, at tey verða “slept upp á fjall” av sjúkrahúsvirkinum, og vísa á, at teirra líkamligi førleiki støðugt versnar og harvið teirra lívsvirði. Hetta er ein trupulleiki, ið førir til mistrivnað og móttloysi. Orsøkin til hesa støðu vísir seg at vera vantandi uppfylging, uppvenjning og neyðug viðgerð. Í einstøkum førum vísa sjúklingar á, at tey sjálvi skulu meta um, nær tørnur er á viðgerð og skulu biðja um blóðroyndir o.a. Hetta gevur ótryggleika og viðførir uttan iva, at tað eru fleiri, ið ikki fáa neyðugu viðgerðina.

Í samrøðu við sjúkrahúsléiðsluna í samband við hesa livikorkanning, verður sagt, at tey kenna hesar atfinningar, og at tey alla tíðina arbeiða við at bøta um umstøðurnar, ið føra til atfinningarnar.

Sum dømi um ábøtur verður m.a. víst á, at álit um eina endurvenjingarætlan er úti til hoyringar, hetta er liður í arbeiðinum at gera eina endurmenningarætlan fyri Føroyar. Endurvenjing og endurmenning eru øki, ið heilsuverkið metir ikki hava virkað her í Føroyum, men vóna at tað arbeiðið sum nú er í gongd, fer at bera munagóð úrslit við sær. Tað er av stórum týðningi fyri heilsuverkið, at tær umstøður, ið sjúklingurin verður útskrivaður til, eru nøktandi. Tær ætlanir, sum liggja fyri framman, byggja á eitt neyvt og skipað samstarv millum sjúkrahúsvirkið, einstaklingin, heimið og avvarðandi stovnar.

Ásannandi at tað hevur verið vantandi uppfylging av sjúklingum, verður nú arbeitt við at gera útskrivingar mannagongdir. Endamálið er, at samskipa umstøðurnar, tá ein sjúklingur verður útskrivaður, og gera hetta í samstarvi við m.a. Nærverkið og Almannahastovuna. Útskrivingarmannagongdir eru gjørdar fyri m.a. sjúklingar við apoplexi og hjartasjúkum, men tað verður áhaldandi arbeitt við at menna hesar og gera tær betur.

Tað er ikki uppgávan hjá sjúkrahúsinum at viðlíkahaldsvenja, men bert at taka sær av bráðfeingisvenjing. Hetta er m.a. ein orsøk til, at sjúklingar kenna seg sleptar upp á fjall, eftir at teir eru útskrivaðir. Í aðrar mátar er tørnur á at skipa heilsuverkið soleiðis, at fólk, ið koma út hiðani føla, at tey eru hjálpt. Her spælir m.a. samskipti og kunning eisini ein avgjørdan leiklut.

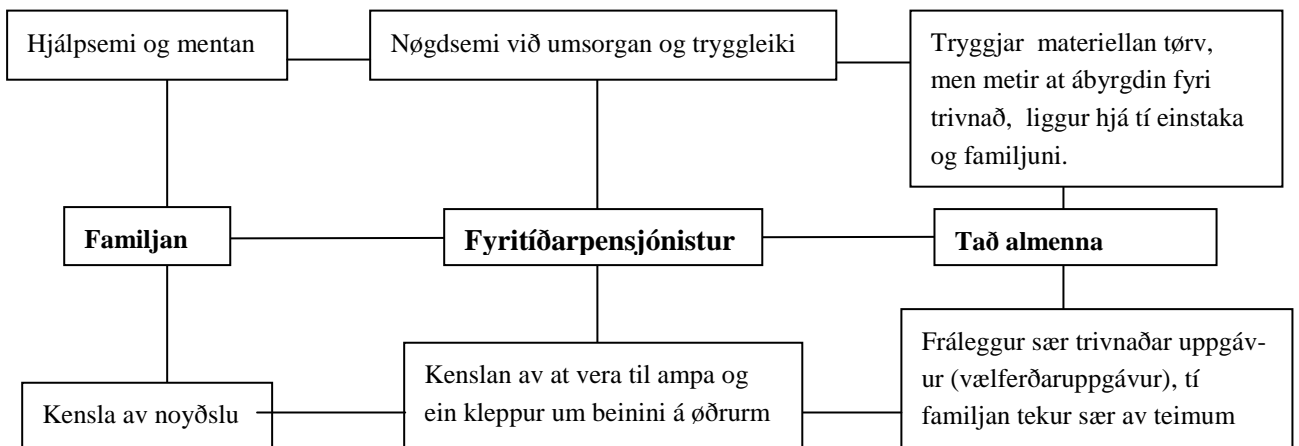
Tað er ikki ókent í heilsuverkinum, at smædni ella líttlátni hjá sjúklinginum ger, at hann/hon ikki kemur sær at søkja sær tað neyðugu hjálpina. Henda trupulleika er ætlanin at loysa, við at veita kunning og frálæru í “at vera sjúklingur”. Hetta er serliga galdandi fyri tey sum eru kroniskt sjúk ella ber brek, ið krevur áhaldandi viðger.

Við teimum ábótum, ið sjúkrahúsvirkið arbeiðir við, umframt teimum ætlanum, ið liggja á borðinum viðvíkjandi endurvenjing og endurmenning, er ein móguleiki fyri at venda tí gongd, ið hevur verið á økinum, men hetta krevur umfamt vilja til samstarv frá øllum pørtum, eisini ein politiskan vilja til at gera neyðug tiltøk.

Familjan og vælferðarsamfelagið

At tað almenna hevur ein avgerandi leiklut at tryggja góðskuna á almanna og heilsutænastunum, er ein partur av tí, ið borgarar í einum vælferðarsamfelag vanta. Men hóast mett verður, at ta í Føroyum er ein væl virkandi sosial skipan, sigur Eva Sundstøm (Sundstrøm 2006), at Føroyar ikki kunnu metast at vera eitt “vælferðarsamfelag” eins og fyriskrivað. Hetta byggir hon á m.a. tann stóra leiklut, ið hon metir, at familjan hevur, í samband við tey, sum eru sjúk og bera brek. Henda livikorkanning stuðlar í mangar mátar hesum upphaldi hjá Evu Sundstrøm.

Tekningin niðanfyrir vísir við einari einfaldari lýsing, tær umstøður, ið eru galdandi í Føroyum.



Kelda: Granskingardepilin Fyri Økismenning

Her síggja vit fyrítíðarpensjónistin í miðdeplinum, við uppgávum og krøvum til familjuna øðrumegin og tí almenna hinumegin. Væl hjálpt av okkara mentan, sum í mangar mátar byggir á umsorgan fyri teimum, ið ikki klára seg sjálvi, gerst støðan sum fyrítíðarpensjónistur ein støða við bundinskapi til familjuna upp á gott og ilt.

Avleiðingin av hesari støðu er fyrri tað fyrsta, at familjan kemur í tvístøðu millum at vilja gera sítt besta fyri at hjálpa, og ikki at orka at hava hesa uppgávu, sum til tíðir kann kennast stór. Fyri tað næsta, fær familjan ikki tað neyðugu hjálpina, tí ábyrgdin fyri trivnaði ikki er ein samfelagslig uppgáva, men liggur hjá familjuni.

Tað triðja og mest avgerandi er, at tað almenna sleppur sær undan at gera neyðugar fyriskipanir og fráleggur sær vælferðaruppgávur við tí umbering, at hesar liggja hjá familjuni. Umframt familjuna, ið verður trároynd, líður tann einstaki fyrítíðarpensjónisturin nógv undir hesum umstøðum. Hann ella hon kenna seg í mongum førum at liggja sínum nærmastu til byrðu, og í eini roynd at avmarka krøvini til umsorgan og hjálp, avmarka tey sína luttøku í sosiala lívinum og í samfelagnum sum heild.

Fyri at venda hesari gongd er fyrst og fremst neyðugt at viðurkenna, at verandi viðurskifti ikki eru haldgóð, og at tørvur er á tiltøkum, ið lætta um og gera tann einstaka fyrítíðarpensjónistin minni bundnan at familjuni.

7. Partur - Niðurstøða og tilráðingar

Vit settu okkum fyri at fáa kunnleika til livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum og gera eina meting av, um økta vælferðin í landinum endurspeglast í lívsumstøðunum hjá hesum samfelagsbólki. Úrslitið, sum nú fylgiggur, er ein rímiliga væl umboðandi lýsing av umstøðunum. Skjalfesta tilfarið kann nýtast sum amboð hjá MBF og politiska myndugleikanum í Føroyum, og er væl egnað sum grundarlag undir framhaldandi kanninum.

Hvat kann gerast

Livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum eru ikki nøktandi, og umstøðurnar eru ikki í nóg stóran mun á hædd við tað, ið mett verður sum sjálvsagt í einum vælferðarsamfelagi.

Samanborið við inntøkustøðið í føroyska samfelagnum, og við teir móguleikar, sum standa samfelagsborgaranum í boði, eru fyrítíðarpensjónistar á mongum økjum við skerdan lut. Hesar skerjingar eru á flest øllum økjum, bæði hvat viðvíkir fíggjar- og bústaðar umstøðunum, atgongd og luttøku á arbeiðsmarknaðinum, útbúgving, luttøku í sosiala og mentanarliga lívinum og móguleikum fyri persónligari menning. Orsøkin til hesa støðu skal partvíst finnast í politiskari og almennari fyriskipan og partvíst í hugburði og forðingum í almenna rúminum. Tað er ein ávísur munur á umstøðunum hjá fyrítíðarpensjónistum á meginøkinum og í útjaðaranum, og tilboðini eru avmarkað, alt eftir hvar í landinum ein býr.

Allir fyrítíðarpensjónistar eru nøgdir við pensjónina, sum eina fíggjarliga trygd, men hetta inniber ikki, at allir eru nøgdir við tey lívskor, ið eru avleidd av at gerast fyrítíðarpensjónistur. Ein partur av fyrítíðarpensjónistunum hevur lívskor, ið ikki kunnu metast sum virðiligt.

Niðanfyrir er høvuðsliðurnar í trupulleikunum strektar, og víst verður á móguligar loysnir:

Fíggjarlig viðurskifti: Inntøkan hjá fyrítíðarpensjónistum er ov lág. Pensjónin er ein fíggjarlig trygd og røkkur til tað mest neyðuga, til lívsins upphald, men í mun til kostnaðarstøðið, sum er í samfelagnum, er talan um eitt fíggjarligt minstamark, og støðan kann í onkrum førum sammetast við fátækadømi.

Skulu lívskorini hjá fyrítíðarpensjónistum bótast, er neyðugt, at pensjónin røkkur longur, í øllum førum til at skapa eitt størri fíggjarligt frælsi, soleiðis at fíggjarligi bundinskapurin til hjúnafelaga ella foreldur verður minni.

Ein hægri pensjónin hevði minkað um tørvin at søkja um persónliga viðbót og harvið skapt størri nøgdsemi og færri frustratióinir.

Ein hægri pensjón, hevði bøtt mest um umstøðurnar hjá teimum, ið ikki hava móguleika fyri inntøku afturat pensjónini, og hevði harvið minkað um munin millum tey, ið kunnu arbeiða, og tey, ið ikki hava neyðugu orkuna.

Bústaðarviðurskifti: Bústaðarumstøðurnar hjá fyrítíðarpensjónistum eru ikki í nóg stóran mun nøktandi. Nærum øll hava ein bústað, og tey flestu búgva í egnum

húsum, men ein stórir partur av fyrítíðarpensjónistunum, hava ikki fíggarligar umstøður til at halda húsini við líka og gera neyðugar ábøtur.

Ein fíggarligur stuðul til ábøtur hevði munað væl, eins og bjálvingarstuðulin er ein hjálp.

Tað er tørvur á fleiri bústaðartilboðum kring landið, eitt nú almennum leigu-íbúðum og bústaðir, ið eru málrættaðir til fólk við skerdum førleika. Hetta hevði bøtt um lívskorini og serstakliga um móguleikarnar hjá stökum fyrítíðarpensjónistum.

Fleiri bústaðartilboð høvdu skapt grundarlag fyri fleiri valmóguleikum og harvið størri bústaðarfrælsi.

Arbeidsviðurskipti: Avleiðingin av at gerst fyrítíðarpensjónistur er í lötuni, at ein tekur seg av arbeidsmarknaðinum. Dyrnar vera lætnar aftur, og tað er nærur ógjørligt at koma inn aftur. Henda støða tekur ikki bert fíggarliga grundarlagið undan tí einstaka, men førir eisini til sosiala og sálarliga útihýsing frá samfelagslívinum.

Fyri at bøta um hetta er fyrst og fremst neyðugt at taka stig, áðrenn tann, sum gerst sjúkur ella fær brek, fer úr starvi ella av arbeidsplássinum. Arbeidsmarknaðurin, bæði almenni og privati, saman við yrkisfeløgum og almanna- og heilsuverkinum, eiga at taka stig til at skipa eina mannagongd, ið gevur móguleika fyri einum framhaldandi tilknýti til arbeidsmarknaðin.

Útboðið av lættari arbeidsuppgávum eigur at økjast munandi. Tað er neyðugt, at hugburðurin á arbeidsmarknaðinum verður vendur frá, at tað eru tey við skerdum førleika, ið skulu laga seg til umstøðurnar, til at tað er arbeidsmarknaðurin, sum í størri mun skipar nøktandi umstøður, við m.a. tillagaðum uppgávum, undir virðiligum skipaðum setanarviðurskiptum.

Tørvur er á nýhugsan og kreativum loysnum, tá umræður at geva fyrítíðarpensjónistum tilboð um arbeiði, og verkætlanir eiga at vera settar í verk, ið m.a. skapa umstøður fyri skifti millum heimaarbeiði og arbeiði í vardum umhvørvi.

Tey, sum ikki hava orku at arbeiða, skulu hava tilboð um eitthvørt annað, ið ger, at tey ikki noyðast at sita avbyrgd heima.

Kjarnin í arbeiðinum fyri at økja um luttøkuna hjá fyrítíðarpensjónistum á arbeidsmarknaðinum eigur at vera kunning og samskiptið og tey, sum varða av hesum arbeiði, eiga at taka støði í umstøðunum hjá tí einstaka. Fyri at tryggja ein virðiligan sáttmála partanna millum, er neyðugt við samrøðum “andlit til andlit” millum partarnar.

Brúk er fyri einari arbeidsávísing, har arbeidsgevarar bjóða størv út, ið eru “tillagingar vinarlig”, og har fólk við skerdum førleika kunnu bjóða sína arbeidsorku fram.

Sosiala netverkið: Leikluturin hjá familjuni, er í lötuni sera stórir og umfatandi, og tað fær stóra ávirkan á familjulívið, tá ein av teimum nærmastu gerst sjúkur ella fær brek. Sum skipanin er í lötuni, dúvar tað almenna í alt ov stóran mun upp á familjuna, og letur harvið av hondum ein part av teimum samfelagsligu uppgávuunum, ið eitt nú eitt vælferðarsamfelag eigur at átaka sær.

Familjan eigur at fáa størri hjálp og viðurkenning av tí arbeiði, hon ger. Familjuni tørvur tilboð, ið kunnu lætta um og stuðla undir hennara arbeiði. Dømi um

tænastur, ið kunnu lætta um hjá familjuni og bøta um lívskorini, eru m.a. ein serflutningstænasta kring landið og øktur móguleiki fyri hjálparum.

Ein onnur fyritleykt fyri at økja um lívsdygdina og lívskorini hjá fyritleyktarpenjónistum í Føroyum er at stuðla undir og bøta um umstøðurnar fyri at sosialari luttøku, styrkja tað sosiala netverkið og harvið fyribyrgja sosialari isolatió og útihýsing. Luttøka í ítrivum og tiltøkum eigur at vera ein rættur hjá øllum, hetta kann bert lata seg gera, um tær forðingar, ið skerja atgongd til tænastur og tiltøk kring landið, verða tiknar burtur.

Tað arbeiðið, ið MBF hevur sett í gongd við m.a. Skráanum, eigur at stuðlast og mennast, og tiløk eins og tey, ið m.a. Alv skipar fyri, eiga at mennast, røkka einum breiðum málbólki og røkka út kring alt landið.

Fyri at styrkja sosiala luttøku og netverk, er tørvur á einum lógarverki og einari almennari skipan, ið inniber, at øllum stendur í boði eina dygdargóða kunning, ráðgeving og hjálp til at leggja til rættis og skipa eitt fjølbroytt og dygdargott gerandislív. Tilboðið skal skipast í neyvum samstarvið við tann einstaka. Eitt dømi um eina slíka lóg er “Serviceloven” í Danmark, ið veitir tilboð og stuðul til tess at forða fyri sosialum trupulleikum.

Rætturin til góða heilsu: Samfelagið leggur stóran dent á góða heilsu. Hetta eigur eisini at galda tey, ið eru vorðin sjúk, skadd ella bera brek. Fyri at tryggja best mógulig livikor, hóast sjúku og brek, er umráðandi at tað verður hjúklað um heilsuna hjá hesum samfelagsbólki.

Øllum skal standa í boði best mógulig viðgerð og uppvenjing. Ein skipað endurvenjing er bráðneyðug. Píniviðgerð og onnur viðgerð, ið kann bøta um lívsgóðskuna, skal standa hvørjum einstakum í boði. Heilsuverkið eigur at skipa fyri eftirliti og uppfylging, fyri at eingin skal “dettur niður í millum” í skipanini, og fyri at einstaklingurin ikki skal standa við ábyrgdini av egnari viðgerð. Málið má vera, at sjúka og likamligar forðingar, sum minst minka um lívsvirðið. Hetta krevur umframt viðgerð og endurvenjing, eisini endurmenning, ið má skipast tvørtur um faklig mørk.

Samleiki: Ein grundleggjandi tørvur hjá øllum fyritleyktarpenjónistum er, at fáa móguleika at liva eitt gott lív, hóast skerdan førleika. At kunna menna seg fakliga og persónliga og hóast sjúku og brek, at kenna seg sum ein virknan og týðningarmiklan part av samfelagnum.

Ein høvuðsorsøk til, at fyritleyktarpenjónistar kenna seg settar til síðis í samfelagnum og missa sjálsvirðið og sjálvsálitið er, at tey bókstaviliga sæð vera sett uttanfyri. Talan er um útihýsing frá arbeiðsmarknaði og avmarkaðir móguleikar eru fyri at mennast og luttaka á jøvnum føti við onnur.

Pensjónslóggávan eigur at endurskoðast. Verandi pensjónslóggáva leggur bert upp fyri fíggjarliga og materiella partin av lívinum hjá fyritleyktarpenjónistunum, meðan sociali og menniskjaligi parturin ikki í nóg stóran mun verður tryggjaður.

Umframt at nøkta fíggjarliga og materiella tørvin, eigur stórir dentur at leggjast á menningarmóguleikar, førleikamenning og ítriv, ella nærri sagt, eitt virkið gerandislív, ið inniheldur hvílu, arbeiði og frítíð. Tí er neyðugt at pensjónslógin fær eina dimensjón afturat, ið varðar um tørvin á persónligari menning og rættin til eitt virðiligt gerandislív.

Kunning, samskipti og samskipan: Fyritíðarpensjónistar sakna í stórt mát, dygdargóða kunning, samskipti og samskipan av viðurskiftum, ið viðkoma tilveruni sum fyritíðarpensjónistar. Talan er um so stórar veikleikar, at ein partur av orsökini til ikki nøktandi lívskor kunnu tilskrivast hesum.

Almanna- og heilsuverkið eigur at fyriskipa mannagongdir, har fyrítíðarpensjónistum verður tryggjað gjølliga kunning, soleiðis at kunnleikin til ta nýggju lívsstøðuna er so góður, sum til ber. Kunningin eigur at fyriskipast innan øll lið, soleiðis at hon fevnir um bæði tann líkamliga, sálarliga og materiella tørvin umframt tryggjar kunnleika til móguleikar fyri persónligari menning, arbeiði, útbúgving o.a.

Tað er sera neyðugt at skipa eina uppsøkjandi tænastru, soleiðis at øll fáa somu móguleikar. Dentur skal leggjast á, at hava eitt breitt úrval av tænastru kring alt landið, soleiðis at trivnaður ikki gerst treytaður av, ein ein býr t.d í meginøkinum.

Størri dentur eigur at leggjast á dygdargott samskipti og samskipan millum tann, sum veitir tænastru, og brúkaran. Samskiptið skal byggja á virðing fyri tí einstaka og forstålsu fyri tí støðu hann er í. Hetta krevur kunnleika, innlit og góðan fakligan førleika hjá starvsfólkinum, ið skal taka sær av tí.

Frá at vera ein móguleiki eigur tað at gerast ein rættur at fáa vegleiðing og kunning, og útgangsstøðið skal takast í tørvinum hjá tí einstaka.

Tað er ein sera óheppin gongd, at tað skal vera ein fyrimunur at “kenna onkran í skipanini” fyri at fáa nøktandi málsviðgerð á almennum stovnum. Hetta skapar ójavnar móguleikar og ger, at tað verða nøkur, ið verða við skerdan lut. Ein skipan, har tann einstaki fyritíðarpensjónisturin fær tillutað ein ávísan sosalráðgeva, ið kann vegleiða og hjálpa í samlaðu tilgongdini, hevði bøtt um hesa støðuna.

Í hesi livikorkanning hava vit skjálprógva tilfar, ið m.a. vísir, at marginalisering og eitt gerandislív, ið ikki í nóg stóran mun tekur hædd fyri trivnað og menning er veruleikin hjá einum stórum parti av fyritíðarpensjónistunum í Føroyum í dag. Í arbeiðinum við “Visión 2015”, eru fleiri av teimum viðurskiftum, ið eru umrødd í hesi livikorkanning havd á lofti, og vísir tað, at tey í roynd og veru eru “alment kend”. Vit vilja enda við, at vísa til frágreiðingina “Mál og vegir”, ið er ein samandrættir av vísiónsarbeiðinum, og har tað m.a. stendur at lesa: ²¹

Almannaverkið skal mótvirka polariseringar- og marginaliseringartrupulleikum, ið standast av samfelagsskipanini, og sum vísa seg sum sosialur ójavni, soleiðis at einstaklingar og bólkar vera útihýstir frá at virka í samfelagslívnum. .. Harumframt er neyðugt at orða nýggjar lógarásetingar og kunngerðir, ið neyvari tilskila, hvørji rættindi fólk við skerdum førleika hava. Fyri at tryggja førleikatarnaðum javnlík rættindi er avgerandi við lógtingsamtýkt at staðfesta, at sektorábyrgd skal virka sum leiðandi meginregla. Hvør myndugleiki sær hevur ábyrgdina av at veita fólk við skerdum førleika javnlíkar tænastru. Til tess at fáa sektorábyrgd at virka, er umráðandi at myndugleikar gerast tilvitaðir um sína ábyrgd. Ein stóru partur av hesum virkisøkinum snýr seg um hugburð. Tí er týðningarmikið at varpa ljós á og fáa alment orðaskifti um evnið og at skipa netverk millum feløg, stovar, verk og ráð.

²¹ Visión 2015, Mál og vegir, síða 222-225

Bókmentir

Allardt, Erik: (1985)	<i>Symbolmiljö, samhällsstruktur och institutioner. Awe/Gebers Stockholm,</i>
Bengtsson, Steen (1997)	<i>Handicap og funktionshæmning i halvfærmserne. Socialforskningsinstituttet, 97:1, København.</i>
Berger, P; Luckmann, T (1987):	<i>Dens samfundsskabte virkelighed. Viborg, Nørhave A/s</i>
Bourdieu, Pier (1990)	<i>The ogic of Practice. Calefornia, Standford University Press</i>
Bourdieu, Pier (1997).	<i>Af praktiske grunde, omkring teorien om menneskets handlen, København, Hans Reitzel Forlag.</i>
Brú Heðin (1980)	<i>Endurminningar. Tórshavn: Bókagarður, Emil Thomsen, 1980</i>
Due, Johannes (1976)	<i>Invalidepensionistundersøgelserne 2 – En forundersøgelse af invalidepensionisternes sociale forhold. ocialforskningsinstituttet, København.</i>
Føroya Landsstýri og Ríkisumboðsmaðurin (1968-1991)	<i>Ársfrágreiðing fyri Føroyar.</i>
Fuglesang, Lars; Rasmussen, Peter H. Olsen, Poul B. (2007):	<i>Teknikker i samfundsvidenskab, Roskilde Universitetsforlag</i>
Gullestad, Marianne (1984)	<i>Kitchen-table Society, Oslo Universitetsforlag</i>
Gullestad, Marianne (1989)	<i>Kultur og hverdagsliv, Oslo Universitetsforlag.</i>
Gullestad, Marianne (1996)	<i>Hverdagsfilosofer, Oslo Universitetsforlag</i>
Goul Andersen, Jørgen (1996):	<i>Marginalisation, Citizenship and the Economy: Cace of the Universalist Welfare Stat ein Denmark”, Arbejds-papizr 1996: 1, Aalborg Universitet</i>



Goul Andersen, Jørgen: (1996):	<i>Velfærdsystem, marginalisering og medborgerskab”, i Dansk Sociologi. Nr. 1/7. árg. 1996</i>
Goul Andersen, Jørgen: (1998):	<i>Unemployment, Early Retirement and Citizenship: Marginalisation and Integration in the Nordic Countries. A Research Project 1998-2001”, CCWS Working paper no.4/1998, Aalborg University</i>
Hagstova Føroya (1990-2003)	<i>Árbók fyri Føroyar. Hagstova Føroya og Føroya Skúlabókagrunnur.</i>
Habermas, Jürgen (1997)	<i>“Lærer vi af katastrofer. En tidsdiagnosticerende tilbageblik på det korte 20 århundrede”, i ritinum Sosial Kritik nr. 52/53 – november 1997, København, Selskabet til fremme for Sosial Debat.</i>
Holm, Dennis (2003)	<i>Kanning av viðurskiptum há apopleksiraktum í Føroyum, Arbeidsrit, Nr 6. Granskingardepilin fyri Økismenning, Klaksvík.</i>
Hübbe, Per (1976)	<i>Invalidepensionistundersøgelserne 1 – Invaliditetsbegreb og invalidepension - forstudie. Socialforskningsinstituttet, København.</i>
Hübbe, Per; Westergård, Poul (1978)	<i>Invalidepensionistundersøgelserne 3 – Materiale og metoder. Socialforskningsinstituttet, København.</i>
Sørensen, Juul (1992)	<i>“Yngre førtidspensjonister”, Rapport 92:17, København, Socialforskningsinstituttet.</i>
Sørensen Winding, Liv (2004)	<i>Nordiske uførepensjoner i endring(02/04)</i>
ST, Fyrimyndarreglur 1994/1999	<i>Almanna- og heilsumálastýrið 1999</i>
Johannesen, Asbjørn (1997)	<i>Marginalisering og ekskludering – samme eller forskjellige fenomener?”, HiO-notat 1997 nr.6, Høgskolen i Oslo.</i>



Lund Clement, Sanne (2000)	<i>Dansk forskning om førtidspension og medborgerskab, CCWS Working Paper 2000-11, Aalborg University.</i>
Martini, Sten (1980)	<i>Invalidepensionistundersøgelserne 6 – Invalidepensionisternes levevilkår. Socialforskningsinstituttet, København.</i>
Møller, Ivar Hornemann (1995):	<i>“Some Empirical and Theoretical Perspectives on Labour Market Marginalisation”, i Mortensen (ed.): “Social Integration and Marginalisation”, Fredriksberg, Samfundslitteratur.</i>
Olsen, Henning (2002)	<i>Kvalitative kvaler, Kvalitative metoder og danske kvalitative interviewundersøgelser kvalitet. Akademisk forlag A/S 2002</i>
Rasmussen, Helgi (2007)	<i>Sálarfrøðingur, sending í Kringvarp Føroya á middegi 02.03.07, í samband við málið um at flyta Strandferðslun til Suðuroyar</i>
Sundstrøm, Eva (2006)	<i>Välfärdspolitiska förhållanden i Västnorden; TemaNord</i>
Townsend, E; Stanton, (1997)	<i>Enabling Occupation: An Occupational Therapy Perspective.</i>
Visión 2015 (2007)	<i>Mál og vegi, Løgmannsskrivstovan</i>
Økismenningarnevndin(2001)	<i>Økismenningarálitið - Økismenning í Føroyum. Mentamálastýrið. Tórshavn.</i>

Tíðarrit:

Førtidspensionisten nr.2. juli 2006. Landsforeningen for førtidspensionister
MBF blaðið: Blað nr. 1 apríl 2006.

Heimasíður:

www.hagstova.fo

www.almannastovan.fo

www.alv.fo

www.mbf.fo

www:foertidspensionist.dk



Lógir:

Service-loven: Socialministeriet, den 18. januar 2007

Pensjónslógin: lögtingslóg nr. 48 frá 10. mei 1999 um almannapensjónir,
Lögtingslóg nr. 46, 35, 64, 107, 108 vfl.

Forsorgarlógin: Lovbekendtgørelse nr. 100 af 02.03.1988/Broytingar eftir
1.januar 1999 og kunngerðir

Fylgiskjøl

Spurnaleiðvísari

Livikorini hjá fyrítíðarpensjónistum í Føroyum.

Endamálið við hesi livikorkanning er, at kanna hvussu fyrítíðarpensjónistar í Føroyum hava tað. Fyri at fáa eina góða og gjølliga lýsing, gera vit eina **kvalitativa kanning**. Hetta merkir, at vit gera samrøður við teg, og 19 aðrar fyrítíðarpensjónistar, ið øll eru tilvildarlige útvald.

Hesin kanningarháttur ger, at tú kanst koma fram við øllum, sum tú heldur vera viðkomandi fyri teg, og sum tú metir, lýsir tína tilveru sum fyrítíðarpensjónist. Fyri at tryggja, at vit koma inn á øll tey øki, sum vit halda eru neyðug at fáa lýst, seta vit nakrar spurningar, men vit leggja dent á, at tú í størst møguligan mun greiðir frá, og vit spyrji bert, um vit meti, at tað er okkurt økið, ið ikki er lýst. Alt arbeiði fer fram í trúnaði, og tilfarið verður samanskrivað soleiðis, at tað ikki er gjørligt at kenna persónarnar aftur í tekstinum.

Vit fara at arbeiða eftir einari ástøðiligari skipan, ið leggur dent á hesi trý hugtøkini:

1. **AT HAVA** – materiellir ágóðar, bústað, flutning, heilsu o.a. í gerandisdegnum
2. **AT ELSKA** - familja, vinir, onkran at tosað við, okkurt at fara til, tryggileiki oa.
3. **AT VERA** - Persónlig menning, kreativitetur, avbjóðingar, sosiala støðan o.a.

1. Byrjað verður við nøkrum persónligum spurningum:

- Aldur/kyn/bústaðarøkið/hjúnastøða/børn
- Fært tú miðal ella hægstu fyrítíðarpensjón?
- Nær gjørdist tú fyrítíðarpensjónist?
- Hvør eggjaði tær til at søkja um fyrítíðarpensjón?
- Vart tú kunnað/ur um móguleikar fyri stuðul og hjálp?
- Hvør kunnaði teg um hetta?
- Um tú skal senda eina umsókn ella bræv til almennu myndugleikarnar, klárar tú tað so sjálv/ur? (Kennir tú nakran sum kann hjálpa tær?)

2. Kanst tú lýsa ein vanligan gerandisdag hjá tær? (– gev tær góða tíð!)

3. AT HAVA

Hvussu er heilsustøðan?

Hvussu ávirkar heilsustøðan gerandisdagin?

Kanst tú gera hetta, sum er nevnt niðanfyri, uttan trupulleikar:

ferðast runt í húsinum, ganga túr úti, ganga gjøgnum trappu, reisa teg úr stólinum læta teg í og úr, fara á wc, keypa inn, gera reint, gera mat, ferðast í busi og báti einsamøll/einsamallur, lesa tíðindabløð, skriva brøv (sms, e-mail)?

Møguleikar og forðingar í gerandisdegnum

Hvør forðing órógvar mest tín gerandisdag?

Í hvønn veitir tað almenna stuðul til gerandisdagin?

Í hvønn mun stuðlar tað almenna undir trivnaðin hjá tygum?

Lýs tað hjálp tú fært: Viðger, uppvenjing, heimarøkt, vegleiðing, hjálpartól, hvørjar tænastr fært tú? Fært tú hjálp frá Almannastovuni, Hjálpitólamiðstöðini,

Nærverkinum, Sernámsedeplinum, Alv osfr.? (Greið frá hesi hjálp)

Greið frá hvussu atkomumøguleikarnir hjá tær eru til almennar stovnar, innkeyp, undirhald o.a.

Fíggjarlig og materiell viðurskipti

Greið frá títum fíggjarligu viðurskiptum (inntøka - inntøka afturat pensjónini, ogn og fíggjarlig viðurskipti annars?)

Um tú hevur arbeiðsinntøku, greið frá títum abreiði og hvønn týdning tað hevur?

Í hvønn mun fært tú fíggjarligan og materiellan stuðul?(viðbøtur, stuðul til

hjálpertól, heilivág, viðgerð, broytingar í húsum, til at seta búgv o.a.)

Hvussu stór var samlaða inntøkan í farna árið? Um hjúnarlag, samlaða inntøkan?

Meta tygum at fíggjarligu viðurskiptini eru nøktandi?

Hvussu hevur tað, at gerast fyrítíðarpensjónist ávirka tína fíggjarstöðu?

(Ognir, forbrúk, ítriv, sosiala lívið)

Kannst tú greiða frá tygara ognarviðurskiptum?(hús, bil, sjónvarp, teldu o.a.)

Eru nakrar brúksvørur, sum tú hevur fyri neyðini, men sum tú ikki hevur ráð til?

Fært tú ta neyðugu hjálpina frá tí almenna? fíggjarliga hjálp, heilsu og røktar hjálp, vegleiðing og upplýsing. Hevur tú tørv á tænastrum, sum tú í lötuni ikki fært?

Bústaður

Hvat slag av bústaði? Hús. íbúð.

Eigur tú tíni egnu hús/íbúð? Hvussu stór eru húsini/íbúðin.

Býrt tú nær við hentleikar tú ofta nýtir

Útbúgvingarstöða

Hvussu langa skúlagongd hevur tú?

Hevur tú nakra útbúgving/lærdóm umframt?

Arbeiðsviðurskipti

Hevur tú verið virkin á arbeiðsmarknaðinum áðrenn tú gjørdist fyrítíðarpensjónist?

Hvat? Hvussu nógv? Hvussu broyttist hetta?

Vóru nakrir trupulleikar við arbeiðnum? Frávera?

Arbeiddi tú tá tú søkti pensjón?

Hvussu leingi vart tú uttan arbeiði og uttan pensjón?

Hevur avlamni nakað við arbeiðsumstøðurnar at gera?

Hvussu gekk tað búskaparlaga?



Stóð tær í boði endurútbúgving? Vart tú limur í fakfelagið? Er tað nakað sum kundi verið gjørt, so tú slapst undan at søkja um fyrítíðarpensjón?

Hevur tú nakað arbeiði nú? Hvat? Hvussu nógv? Hvussu krevjandi?

Kundi tú hugsa tær meira arbeiði/ eitt annað arbeiði?

Hvussu leingi hevði tú kunna arbeitt um dagin (tímar um vikuna)?

Hevur tú roynt, at søkja um arbeiði?

Gert tú nakað ólønt arbeiði?

Hvat var gjørt fyri at tú kundi varðveita títt arbeið, tá tú gjørdist fyrítíðarpensjónist?

Fekst tú tilboð um annað og lættari arbeiði, ella arbeið á einum vardum verkstaði?

Í hvønn mun hevur arbeiðsmarknaðurin laga seg eftir tær – ella umvent?

4. AT ELSKA

(vinaløg, at hava onkran at tosað við, tilknýti til onnur, solidaritetur, sosialur aktivitetu. Tryggleikin í nærumhvørvinum, móguleikar fyri at handla í nærumhvørvinum)

Familjuviðurskipti

Um giftur. Hevur maður/kona tín arbeiði? Slag av arbeiði? Útbúgving?

Hvør býr í húsinum/íbúðini umframt teg sjálvan?

Hvat tilknýti hevur tú til tey í familjuni, sum ikki búgva her?

Hvør er tín leiklutur í familjuni? (hvøvdsuppgáva heima og úti, ger mat, osv.)

Í hvønn mun færst tú hjálp frá familjuni?

Samband við vinir og lokalsamfelag

Hevur tú nakrar vinir?

Hvussu ofta koma tit saman?

Koma tit saman uttan avtalu?

Kanst tú tosa við teir um persónlig viðurskipti?

Hevur tú hjálpt familju, vinum ella grannum við húsligum arbeiði, ansing o.ø. seinasta árið?

Hevur familja, vinir ella grannunum hjálpt tær seinasta árið við m.a. húsarbeiði, umsóknnum o.ø.?

Samskiptisviðurskipti

Hevur tú telefon, internet, mobiltelefon? Um ikki, saknar tú tað?

Hevur tú heimahjálp ella privata húshjálp? Hevur tú tørv á tí? Til hvat?

Hvussu er samskipti við tað almenna? Almennastovuna? Mynduleikar annars?

Einsemi

Hvussu er við einsemi í gerandisdegnum?

Kennir tú teg tryggan og ert tú nakrantíð bangin? (koma til skaða, innbrot. o.a..)

Kennir tú teg tryggan tá tú ferðast úti?

Kennir tú teg nakrantíð einsamallan, nær og hví?

5. AT VERA

(Persónlig menning, kreativitetur, folda seg út, sosiala støðan)

Gerandisdagurin

Hvørja ávirkan hevur tú á, hvussu gerandisdagin hjá tær sær út?

Hvussu tilrættaleggur tú gerandisdagin?

Lýs innihaldið í einum gerandisdegi, hvat tekst tú við?

Samleikaviðurskipti

Lýs tín leiklut í samfelagnum?

Lýs tíni sambond við onnur menniskju, samskipti og samveru?

Hevur pensjónstilveran broytt tín hugburð um teg sjálvan? Positivt ella negativt?

Hevur tú varðhugan av at pensjónstilveran hevur broytt hugburðin hjá øðrum um teg? Positivt ella negativt?

Hevur tú varhugan av, hvat onnur halda, um tína støðu sum fyrítíðarpensjónist?

Luttøka í samfelagnum

Í hvønn mun heldur tú, at tú hevur møguleika at ávirka samfelagið?

Hvussu stór er tín luttøka í samfelagnum – eftir tínari meting?

Í hvussu stóran mun avgerð tú sjálv/ur tína luttøku í samfelagnum?

Í hvønn mun luttekur tú í tiltøkum tú hevur áhuga í? Ítrótt, frítíðarlív, mentan)

Varðveitti tú frítíðarítriv eftir at tú gjørdist fyrítíðarpensjónist?

Hvat var gjørt fyri at tú kundi varðveita tíni frítíðarítriv?

Hevur tú fingið nýggj frítíðarítriv?

Hevur tú fingið hjálp til frítíðarítriv? (hjálparfólk at hjálpt tær til ymisk tiltøk)

Hvussu ofta luttekur tú í frítíðar tiltøkum?

Ert tú limur í nøkrum frítíðarfelagsskapi?

Er hetta broytt síðani tú gjørdist fyrítíðarpensjónist?

Luttekur tú í politikki? (sum veljari, í kjaki, fjølmiðlum)

Ert tú limur í politiskum flokki?

Ert tú limur í áhugabólki (t.d. MBF)?

Er hetta broytt síðani tú gjørdist fyrítíðarpensjónist?

Fylgir tú við í tí sum fyriferst í samfelagnum.

Lesur tú bløðini, hyggur ella lurtar eftir tíðindum? Er hetta broytt síðani tú gjørdist fyrítíðarpensjónist.

Arbeið og samleiki

Hvønn týðing heldur tú, at tað hevur fyri tann einstaka ikki at kunna arbeiða?

Hvønn týðning hevði tað, at vera í arbeiði, hjá tær?

Hvussu kompenseraði tú hendan missin?

Hvat hevði verið títt dreyma-job?

Hvat skuldi til, fyri at tú kundi fingið tað?

Útbúgvingarviðurskipti

Hevur tú útbúgving? (hvørja)

Kundi tú hugsa tær at fingið eina útbúgving? Hvørja?

Kundi tú hugsa tær at fingið tilboð um skeið ella frálæru á skúla í Føroyum? Hvat kundi tað verið?



Frítíðarvirðurskifti

Hvat er títt besta frítíðarítriv?

Er nakað frítíðarítriv tú kundi hugsa tær at fingið?

Lesir tú? Hvat lesir tú? Hvussu við tónleiki?

Hvussu við sjónvarpi? Hvat dámar tær best at hyggja at?

Hevur tú internet? (nýtir tú telduna nógv – til hvat) (møguleikar á netinum)

Kundi tú hugsa tær fleiri tilboð í frítíðini? Hvørji

Ferðast tú nakað? (uttanlands ella í Føroyum)

Forðar títt brek tær at ferðast ella fara har tú hevur hug til?

Í hvønn mun metir tú, at umstøðurnar at ferðast eru nøktandi? (útferðir, ferðir innan og uttanlands o.a.)

Status og sjálvrealisatión

Heldur tú at pensjónstilveran hevur broytt tín status í samfelagnum?

Í hvønn mun metir tú teg virðismettan í samfelagnum?

Í hvønn mun hevur pensjónstilveran stuðla undir ella forða tær í, at rokkið teimum málum, sum tú setti tær við lívinum? Hvussu?

Virkar samfelagið á nakran hátt forðandi fyri at tú kanst liva eitt gott lív? Hvussu?

